REVISTA ISTORICĂ ROMÂNĂ

MCMXLV
VOL. XV FASC. IV

REVISTA ISTORICĂ ROMÂNĂ
ORGAN AL INSTITUTULUI DE ISTORIE NAȚIONALĂ DIN BUCUREȘTI

DIRECTOR: CONSTANTIN C. GIURESCU
PROFESOR LA UNIVERSITATEA DIN BUCUREȘTI

SECRETARI DE REDACȚIE:

D. BODIN
CONFERENȚIAR LA UNIVERSITATEA DIN BUCUREȘTI

C. GRECESCU
PROFESOR LA ȘCOALA DE ARHIVISTICĂ

CUPRINSUL

Revista Istorică Română apare în 4 fascicole pe an — la sfârșitul lunilor Martie, Iunie, Septemvrie și Decemvrie — alcătuind un volum de circa 500 pagini.

Manuscrisele, *citeț scrise* și *în formă definitivă*, vor fi trimise pentru fascicolele respective până la 1 ale lunilor Decemvrie, Martie, Iunie și Septemvrie, pe adresa: *Const. C: Giurescu*, Str. Berzei, 47, București.

Pe aceiași adresă vor fi trimise de asemenea cărțile și periodicele pentru recenzii.

ABONAMENTUL

In țară:	In străinătate:
Pe an .... 5000 lei	Pe an .... 20000 lei

Pentru instituții . . . 10000 lei
Pentru studenți . . . 2500 lei
O fascicolă. . . . . . 1500 lei
Fascicolele și volumele vechi . . . . . . preț dublu

Cererile de abonament se vor trimite pe adresa: *Radu Perianu*, B-dul Kalinderu, 18, București; iar plata abonamentului se va face la C.E.C., cont nr. 12.563.

CUPRINSUL

Articole

Miscellanea

Recenzii

Notiţe bibliografice

Cronică

Indice

IN LEGĂTURĂ CU MIRCEA CEL BĂTRÂN

(Cu prilejul apariţiei lucrării: P. P. Panaitescu, *Mircea cel Bătrân*, Bucureşti, 1944, 365 p. in 8°).

In cursul anului 1944 a apărut, în editura Casei Şcoalelor, cartea d-lui P. P. Panaitescu despre Mircea cel Bătrân. Autorul o caracterizează singur, în introducere, drept « în primul rând o carte de critică şi de reconstituire şi numai în al doilea rând o lămurire a sensului faptelor, a curentelor mari politice, a caracterelor şi a datinelor » (p. 8). Materialul documentar de care se foloseşte cuprinde şi unele inedite, cum e, de pildă, actul lui Vladislav Iagello din 6 Februarie 1410 (p. 354) precum şi unele izvoare publicate, dar care n'au fost întrebuinţate până acum de istoricii noştri. In ce priveşte planul lucrării, el constă, în afară de introducere şi de încheiere (« Mircea cel Bătrân în istoria Românilor »), din două mari împărţiri: I. Politica internă şi organizaţia ţării » (p. 11—183) şi II. « Politica externă a lui Mircea » (p. 185 345). Se adaogă în anexe trei documente în limba latină, dintre care unul inedit; lucrarea cuprinde şi 3 hărţi şi 13 ilustraţii.

Sub raportul metodei, trebuesc relevate două caracteristici: 1) *Tendinţa critică*, de a restabili faptele pe baza informaţiilor *sigure*, în primul rând a celor *contemporane*; 2) Situarea acţiunii lui Mircea *în cadrul general al vremii*, deci în legătură cu acţiunile desfăşurate de vecinii săi. De aci rezultă o înţelegere mai limpede a politicii externe.

Lucrarea d-lui Panaitescu e prima monografie amplă închinată marelui domn. Ea aduce o serie de *contribuţii sigure* şi înseamnă un pas mai departe în luminarea trecutului nostru.

Ea cuprinde şi o serie de *ipoteze* care aşteaptă verificarea prin material documentar nou sau noui interpretări; cuprinde şi unele afirmaţii care au nevoie de *rectificări* şi *completări*.

Studiul de faţă având acelaşi caracter ca şi lucrarea — fiind în primul rând un studiu *critic* — e normal să insiste asupra ultimelor două categorii. Dar mai întâi să prezentăm câteva din contribuţiile

sigure sau probabile. D-l Panaitescu arată și pe temeiul documentelor posterioare, că Dan și Mircea au fost frați *numai după tată*, Radu fiind căsătorit de două ori: odată cu Ana, a doua oară cu Calinichia (p. 41-42). In ce privește pe soția lui Mircea, Mara, mama lui Mihail, e important actul din 2 Februarie 1400, dat de regele Sigismund, din care se vede că ea era mare proprietară în Ungaria de sud-vest, în regiunea lacului Bálaton (p. 48-50). Data suirii pe tron a marelui voievod e dedusă — pe baza unei cronici bulgare — ca fiind 23 Septemvrie 1386: ipoteza d-lui Panaitescu pare probabilă (p. 45). Cucerirea Dobrogei și a Silistrei ar fi avut loc în anii 1388—1389, în legătură cu luptele dintre Ivanco Dobrotici și Turci, lupte în care ostașii munteni au intervenit *împotriva* Turcilor: e probabilă și această concluzie (p. 208—212). Foarte interesantă pomenirea pe temeiul unui act grec din 1412, Martie 28 publicat de Lambros — a unui sat al lui Baldovin, logofătul lui Mircea, în regiunea Caliacrei: dovadă că boierii munteni aveau moșii în Dobrogea (p. 214). Capitolul relațiilor lui Mircea cel Bătrân cu Tătarii (p. 285 290) cuprinde faptul nou al trecerii Tătarilor lui Toktamiș prin Moldova și Țara Românească în 1401. Ocuparea Chiliei are loc în 1404 iar cetatea și portul comercial au fost întotdeauna la Chilia Nouă de astăzi, iar nu la Chilia Veche (p. 297—305). Mircea a fost un *bun gospodar*: lui i se datorește și punerea în lucrare, în 1392, a minelor de aramă dela Bratilovo (p. 91-92).

Trecând la observațiile critice, am în primul rând un cuvânt de spus asupra *planului*. Cred că primul capitol « Europa răsăriteană la sfârșitul veacului al XIV-lea » ar trebui mutat, dela începutul părții întâi unde se află acum la începutul părții a doua. Intr'adevăr, el nu se leagă atât de « Politica *internă* și organizația țării » cât mai ales de « Politica *externă* a lui Mircea », fiind o bună introducere la înțelegerea acesteia. Intr'un atare caz, s'ar impune și o inversare a celor două părți.

Sub raportul metodei, o observație în legătură cu atitudinea față de predecesori. Fiecare lucrare, sprijinindu-se într'o anumită măsură pe lucrările predecesorilor, având o parte secantă cu ele, e incontestabil că opiniile acestora trebuesc menționate pentru partea respectivă. Trebuesc redate *exact* aceste opinii; atunci când ele s'au schimbat, trebuesc redate *ultimile*; în orice caz, nu trebue să li se atribue predecesorilor opinii pe care nu le-au avut. Pe de altă parte, dacă se socotește necesară menționarea *divergențelor* față de antecesori, dreptatea cere să se menționeze și *identitățile* sau *similitudinile*. Nu știu cum a procedat d-l Panaitescu față de alți autori citați, dar am avut prilejul s'o constat, în câteva cazuri, în ce mă privește. De pildă, domnia-sa, discutând dregătoria spătarului, afirmă (p. 116, nota 29) că eu înclin « spre o etimologie românească, dela *spată* », și citează lucrarea mea *Contribuții la studiul marilor dregătorii*, p. 126 și următoarele, apărută în 1926. Dacă ar fi cercetat însă lucrarea mea de sinteză *Istoria Românilor*, apărută în a patra ediție, în 1943, ar fi văzut, în capitolui referitor la

marii dregători (vol. II, p. 384) că *nu înclin* spre o asemenea etimologie, ci că o menţionez numai, dând, *alături de ea*, şi pe cealaltă, din bizantinul πρωτοσπαθάριος. Cu privire la teritoriile pomenite în titlul lui Mircea cel Bătrân, d-l Panaitescu afirmă: « Cei mai mulţi istorici au socotit că încă din primul an al domniei sale Mircea a stăpânit toate aceste teritorii, ba chiar că el le-a moştenit dela înaintaşii lui » (p. 188). Ca o ilustrare a acestei afirmaţii, domnia-sa trimite la lucrarea mea *Istoria Românilor*, I, ediţia a patra, p. 437—438. Dacă deschide însă cineva această lucrare la pagina indicată, va constata, cu surpriză, că eu *nu susţin* ceea ce afirmă d-l Panaitescu. Intr'adevăr, în primul rând, eu mă ocup acolo, în legătură cu domnia lui Dan Voievod, nu de *toate*, ci numai de *unele* din posesiunile ce vor apare ulterior în titlul lui Mircea şi anume de Amlaş, de Făgăraş, de partea rămasă Ungurilor din Banatul de Severin şi de posesiunea transdanubiană. Nu e vorba nici de « părţile de peste munţi », nici de regiunea din sudul Bugeacului, cunoscută sub numele de « spre părţile tătăreşti ». Dar chiar în legătură cu posesiunile de care mă ocup, eu afirm altceva decât ceea ce mi se atribue. Intrebându-mă asupra motivului războiului dintre Dan şi Unguri, exprim bănuiala « că voievodul muntean a vrut să reia posesiunile de odinioară ale lui Vladislav, Amlaşul, Făgăraşul şi partea ce rămăsese Ungurilor din Banatul de Severin ». Adaog apoi: « Pare foarte probabil că a şi reuşit s'o facă, deoarece urmaşul său în domnie poartă *chiar din primii ani (1389-1390)* menţiunea stăpânirii tuturor acestor teritorii. Că Mircea le-ar fi căpătat la suirea sa în scaun, dela regele Sigismund este puţin probabil, deşi nu cu desăvârşire exclus » (p. 437). Arăt deci precis, subliniind chiar, anii când zisele teritorii apar în titlul lui Mircea (nu e aşa dar « primul an al domniei ») şi formulez chiar ipoteza că nu Dan, ci Mircea le-ar fi dobândit.

Pe de altă parte, în ce priveşte posesiunea transdanubiană, spun, referindu-mă la războiul lui Dan cu Şişman, următoarele: « să fi izbutit el, în cursul acestui război, să cucerească posesiunea transdanubiană care apare în 1390—1391, în titlul fratelui şi urmaşului său la tron, Mircea? Nu putem s'o afirmăm ». Ceea ce înseamnă, cu alte cuvinte, că nu sunt de loc sigur că Dobrogea şi Silistra ar fi fost moştenite de Mircea dela predecesorul său Dan. In rezumat aşa dar, eu nu afirm, cum mi se atribue, că Mircea ar fi stăpânit încă din primul an al domniei toate teritoriile ce figurează în titlul său, nici că el le-ar fi moştenit dela înaintaşii săi. Aşi dori ca la o nouă eventuală ediţie a cărţii d-lui Panaitescu, să nu mi se puie în seamă decât ceea ce am spus în realitate. De altfel — adaog — era mult mai simplu ca, în ce priveşte posesiunile lui Mircea, d-l Panaitescu să fi consultat *capitolul special* în care mă ocup, în o pagină şi jumătate, de titlul acestui voievod, şi nu un scurt pasagiu dintr'un capitol anterior referitor la Dan. Dacă ar fi procedat în felul acesta — felul normal — ar fi evitat inadvertenţa relevată mai sus.

Ocupându-se de relaţiile lui Mircea cu Turcii, d-l Panaitescu afirmă: « până acum nu a fost istoric care să nu admită, pe temeiul ştirilor ce privesc pe Vlad-Vodă, că Mircea a plătit tribut dela început Turcilor » (p. 313). Nu vreau să verific ce au susţinut toţi ceilalţi istorici români în această privinţă; ştiu însă sigur că unul cel puţin — autorul acestor rânduri — n'a susţinut ceea ce i se atribue de către d-l Panaitescu. Invit pe oricine să deschidă lucrarea mea *Istoria Românilor* fie redacţia desvoltată, dela Fundaţiile Regale, fie redacţia rezumată, editată de Delafras, şi se va convinge: nicăieri n'am afirmat că Mircea ar fi plătit dela început tribut Turcilor. Dimpotrivă, am arătat limpede, că *abia la sfârşitul domniei*, în 1417, după treizeci de ani de luptă dârză, marele voievod a fost nevoit să recunoască inevitabilul (vezi vol. II, ediţia a patra, Bucureşti 1943, p. 475—478 şi rezumatul, ediţia a doua, Bucureşti, 1944, p. 186).

Dar dacă d-l Panaitescu mă citează pentru lucruri pe care nu le-am spus, în schimb *nu mă citează* pentru lucruri pe care într'adevăr le-am spus şi la care — mărturisesc — ţin. Aşa, de pildă, în ce priveşte unul din meritele de seamă ale lui Mircea, acela de a fi *rezistat* cu dârzenie Turcilor timp de trei decenii, păstrând prin aceasta *fiinţa statului muntean*, în timp ce celelalte state balcanice cădeau sub loviturile Semilunei, d. Panaitescu nu-mi face cinstea să mă citeze; cred că ar fi putut totuşi s'o facă. E una din ideile pe care le-am pus în evidenţă, în capitolul despre Mircea cel Bătrân din lucrarea de sinteză. Am insistat asupra ei în două locuri: odată la p. 465 (vol. I, ediţia a patra) unde îi consacru o jumătate de pagină, a doua oară la p. 478; în ambele locuri insist asupra « rezistenţei » marelui voievod — termenul însuşi revine la d. Panaitescu, p. 39 — şi asupra consecinţelor ei.

Hotarul dintre Muntenia şi Moldova în epoca veche a fost una din problemele desbătute ale istoriografiei româneşti. S'a crezut multă vreme că Vrancea ar fi aparţinut la început Munteniei; documentele din vremea lui Alexandru cel Bun arată totuşi în mod limpede că regiunea între Putna şi Milcov era a Moldovei. Am arătat în « Istoria Românilor » I 500 acest lucru, citând documentul asupra satului *Bătineşti*, din 12 Martie 1423; părintele meu a citat de asemeni — primul, dacă nu mă înşel, în istoriografia română — pasagiul din tratatul lui Ştefan cel Mare cu Mateiaş Corvin (1475) în care se amintea de hotarul dintre Muntenia şi Moldova *potrivit actelor încheiate în acest scop de către Mircea cel Bătrân şi Alexandru cel Bun*, acte care, din nefericire, nu ni s'au păstrat. D-l Panaitescu, ocupându-se de această problemă a hotarului şi menţionând şi documentul din 1423 şi pasagiul din tratatul lui Ştefan cu Mateiaş, citează în notă (p. 226, nota 12, cf. p. 225 nota 6) lucrările lui M. Costăchescu, R. Rosetti şi Cristofor Mironescu, nu însă şi lucrarea mea *Istoria Românilor* şi a părintelui meu (în *Convorbiri Literare*, XXXIII, p. 837—840). Cred că era preferabil s'o facă.

Aceeaşi procedură a citării trebuia aplicată de d. Panaitescu şi în ce priveşte dreptul rumânilor sub Mircea de a se muta dintr'un loc într'altul, de a schimba stăpânul. Dependenţa de stăpân, iar nu de glie, ca trăsătură caracteristică a rumâniei la noi a fost formulată şi pusă în relief de părintele meu în studiul său *Despre rumâni*[1]. Acest studiu trebuia citat la locul unde d. Panaitescu discută problema legării de glie a ţărănimii (p. 74).

Câteva observaţiuni acum asupra unora din *ipotezele* pe care le cuprinde lucrarea de care ne ocupăm. Pare puţin probabil ca « Săpatul » din documentul lui Mircea pentru Mânăstirea Coziei să fi fost « lacul numit azi *Călăraşi* » (p. 62). Numele însuşi evocă mai de grabă ideia unei *gârle*, a unui *canal* sau *prival*, care într'adevăr pot fi *săpate*, decât a unui *lac*. Iar când lacul — de fapt balta sau iezerul — Călăraşilor are *mărimea* pe care o ştim cu toţii, ipoteza identificării lui cu Săpatul mi se pare, pe drept cuvânt, puţin probabilă. Observ, de altfel, că într'un document din 1402—1408, privitor la mănăstirea Cozia, document publicat chiar de d. Panaitescu, Săpatul este calificat în două rânduri ca « gârlă »: « şi încă este un om care s'a închinat stareţului Sofronie, să fie posluşnic mănăstirii, anume Tâmpa, care şi acesta *a dăruit o gârlă Săpatul.* Nimeni dintre funcţionarii domniei mele să nu ia cu sila pe Tâmpa, fie că este judecător, fie orice boier, ci Tâmpa să fie liber să ia vama *dela gârla Săpatul* »[2].

In privinţa pricinii pentru care nu se lua dijmă pe cai şi pe boi, ea este, după d. Panaitescu, « sistemul fiscal al vremii, care era zeciuiala, dijma *din produse;* se putea lua zeciuială — spune domnia-sa — din noua generaţie a animalelor prolifice, ca oi şi porci, nu însă dela cai şi vaci, unde aceasta ar fi fost o apăsare de nesuferit. Poate deasemenea — adaogă domnia-sa — nu era socotit drept să se ia oamenilor instrumentul muncii lor, vita şi calul cu care mergeau la oaste » (p. 88). Observ, în primul rând că zeciuiala sau dijma nu însemna numai decât a zecea parte; astfel, în privinţa porcilor şi oilor — tocmai soiurile citate mai sus — ea varia: putea fi şi una din zece, dar şi una din douăzeci şi chiar una din treizeci[3] (în Transilvania, în epoca veche, exista « quinquagesima ovium! »). Apoi, dacă vita era « instrumentul muncii », acelaşi argument se putea aplica şi turmelor de oi care, pentru numeroşii păstori ai ţării, constituiau singurul mijloc de existenţă. Dar credem că pricina de căpetenie pentru care nu se lua dijmă din cai şi boi era alta

[1] A apărut, într'a doua ediţie, în *Studii de Istorie socială*, Bucureşti, 1943, p. 161—166. Prima ediţie e din 1916.

[2] P. P. Panaitescu, *Documentele Ţării Româneşti*, I, Bucureşti, 1938, p. 81—83.

[3] Vezi Const. Giurescu, *Studii de istorie socială*, Bucureşti, 1943, p. 184 şi nota 1; cf. Const. Giurescu, *Organizarea financiară a Ţării Româneşti în epoca lui Mircea cel Bătrân*, în Mem. Secţ. Ist. ale Academiei Române, seria 3, t. VII, p. 20—21.

şi anume faptul că de ele se lega o obligaţie fiscală însemnată, aceea a *cărăturilor* sau *podvezilor* [1]. Cu boii şi cu caii se făceau diferitele transporturi pentru domnie, se cărau dijmele din grâne, din vin, fânul şi lemnele, apoi materialele pentru cetăţi, poduri şi mori, se duceau, în sfârşit, proviziile şi muniţiile pentru oaste. Caii mai erau apoi supuşi şi obligaţiei *olacului* adică a poştei rapide domneşti. Faţă de toate aceste îndatoriri fiscale, a mai supune vitele de povară şi la dijmă ar fi fost într'adevăr prea mult; de aceea nu întâlnim în epoca veche o asemenea dijmă; de aceea, atunci când ea se va introduce mai târziu, va provoca o vie reacţiune, accentuată de împrejurarea că marii posesori de cirezi şi herghelii erau boierii, nedeprinşi cu apăsarea fiscală.

Avem foarte puţine ştiri asupra conducătorilor judeţelor din Ţara Românească în epoca veche. D-l Panaitescu analizând, documentul din 1406 în care e amintit « jupan Bratu, judeţul Jiului », crede că poate trage totuşi următoarea concluzie: « ar rezulta de aci că pe vremea lui Mircea erau în fruntea judeţelor boieri mari cu titlul de judeţ care aveau şi atribuţia de a hotărnici moşiile şi de sigur, după titlu, cu drept de judecată » (p. 118). Ni se pare că mai cu multă dreptate s'ar putea susţine că judeţele muntene erau conduse, în epoca veche, de *pârcălabi, dregători de caracter, în primul rând, militar*. Argumentele în sprijinul acestei păreri sunt următoarele: 1) Cele mai vechi documente muntene scrise latineşte, din veacul al XIV-lea, amintesc pe *castellani*, adică pe comandanţii cetăţilor. Ei apar în 1368 şi în 1369; în acest din urmă an e pomenit şi comitele « Dragomir Valahul, castelanul de Dâmboviţa » (« comes Dragmer Olachus, castellanus... de Domloyka ») [2]. Când Ştefan cel Mare cucereşte, în 1474, cetatea Teleajen, letopiseţul zis dela Bistriţa ne spune că au fost tăiate « capetele *pârcălabilor* » iar « femeile lor » robite (и пркалабомь главы посѣче и жени ихь приведоша) [3]. Echivalenţa pârcălab-castelan a fost dovedită *documentar* pentru Moldova [4]; ea este, credem, valabilă şi pentru Muntenia. « Gyrgina Castellanus Castri Poynar » din tratatul încheiat de Radu cel Mare, la 3 Decemvrie 1507, cu regele Ungariei este tot una cu « Gherghina pârcălabul cetăţii Poenari » din alte mărturii istorice [5]. Iar Panigrad « quondam castellanus oppidi Thargovista » menţionat într'un act din 1553, dela Mircea Ciobanul, e un fost pârcălab de Târgovişte. Cum în Moldova pârcălabii, reşezând în cetăţile şi oraşele ţării, erau conducătorii jude-

---

[1] Cu caii se făceau transporturile numite în documentele slave повоза mărfurile erau transportate *pe cai*; cf. povodnic, calul de călărie !); cu carul cu boi se efectuau *podvoadele*. Cu privire la aceşti doi termeni, al căror înţeles nu era precizat până acum, voiu reveni într'un articol deosebit.

[2] Const. C. Giurescu, *Istoria Românilor*, II, ediţia patra p. 422; cf. Acelaş, *Contribuţiuni la studiul marilor dregătorii*, p. 30—32.

[3] I. Bogdan, *Cronice inedite*, Bucureşti, 1895, p. 40.

[4] Const. C. Giurescu, *Contribuţiuni*, p. 30.

[5] Vezi de pildă, doc. din 1503 în *Istoria Românilor*, II, ed. 4, p. 501.

ţelor respective, pare foarte probabil ca şi în Muntenia să fi fost aceeaşi situaţie. Şi aci pârcălabii sau castelanii, având-şi reşedinţa în cetăţile şi oraşele ţării, vor fi fost şi conducătorii judeţelor respective 2). Mai târziu, până la reforma lui Constantin Mavrocordat, conducerea judeţelor este încredinţată — aşa cum recunoaşte însuşi d. Panaitescu —[1] unor dregători de caracter militar, *căpitanii*; e probabil ca şi mai înainte să fi fost o situaţie asemănătoare, adică tot nişte astfel de dregători, *pârcălabii*, să fi cârmuit judeţele. 3) Având-şi reşedinţa în oraşe, e normal ca ei să fi fost şi organul de căpetenie al Domniei în aceste oraşe. De aceea înclinăm să credem că pârcălabii judeţelor sunt tot una cu «pârcălabii de oraşe» cari apar în diverse porunci domneşti din veacul al XV-lea, cum e porunca din 7 Octomvrie 1476, a lui Vlad Ţepeş, sau aceea din 1482, a lui Vlad Călugărul[2].

In stadiul actual al izvoarelor istorice, problema originii Muşatinilor nu se poate rezolva în mod sigur. Există o sumă de ipoteze la care d. Panaitescu mai adaogă una. Domnia-sa crede că tatăl lui Petru al Muşatei, *Costea*, «a murit probabil fără a domni, înainte de Laţcu». Faţă de această ipoteză, avem însă mărturia clară şi categorică, a unui izvor moldovenesc de cea mai mare însemnătate, *Pomelnicul dela Bistriţa*. Acesta, înşirând, chiar în frunte, pe «binecredincioşii domnii ţării» Moldovei, aminteşte «pe Bogdan voievod; — pe Laţco; — pe Costea Voievod; — pe Petru voievod; — pe Roman voievod». Atât domnii cari precedă pe Costea cât şi cei cari-i succed se constată *documentar* că au ocupat tronul Moldovei; logic este să admitem acelaşi lucru şi pentru Costea şi anume la locul pe care-l indică pomelnicul adică *după* Laţco şi înainte de Petru. Credem aşa dar, pe temeiul Pomelnicului dela Bistriţa — un document aproape contemporan şi de o mare exactitate — că nu se poate susţine moartea lui Costea înainte de Laţcu şi faptul că el n'a domnit.

Sunt şi câteva ipoteze pe care totuşi d. Panaitescu le prezintă ca certitudini. Astfel, de pildă, situarea mănăstirii Strugalea «în părţile Giurgiului» (p. 62) sau «lângă Giurgiu» (p. 161). Elementele pe care ni le dă documentul lui Mircea cel Bătrân, singurul în care se aminteşte această mănăstire, nu îngăduie certitudine. Faptul că satul Pulcovăţ, închinat mănăstirii de mai mulţi boieri, era situat în apropierea Dunării (avea obligaţia de a pescui morunii trei zile pe an!) şi faptul că documentul e dat în Giurgiu, nu sunt criterii suficiente pentru a situa mănăstirea Strugalea în preajma acestui oraş. Cunoaştem doar o sumă de mănăstiri care aveau posesiuni la Dunăre, ele fiind totuşi la mare distanţă de fluviu.

E sigur oare că râul pe malul căruia s'a dat lupta dela Rovine «nu poate fi altul decât Argeşul» (p. 243)? D-l Panaitescu urmează în pri-

---

[1] P. P. Panaitescu, *Mircea cel Bătrân*, p. 118.

[2] Const. C. Giurescu, *Istoria Românilor*, II, ed. 4, p. 462—463.

vinţa aceasta pe Jirecek[1]; observ însă că dacă, potrivit tot opiniei d-lui Panaitescu, « lupta nu poate fi căutată decât pe linia ce uneşte Turnu cu Argeş » (p. 243), atunci această linie taie mai întâi râul *Călmăţuiul*, apoi *Vedea*, după aceea *Teleormanul* şi abia la urmă *Argeşul*. Ea poate de asemenea să taie râul *Burdea*, eventual chiar *Cotmeana*[2]. De unde ştie d. Panaitescu *în mod precis* râul pe malul căruia s'a dat lupta?

Şi precizarea datei — 1400 — la care se încheie tratatul de delimitarea graniţei comune, între Mircea şi Alexandru (p. 281), mi se pare că nu se sprijine pe o dovadă peremptorie. Acest tratat nu ni s'a păstrat nici în original, nici în copie; ştim despre el numai dintr'o simplă menţiune în tratatul lui Ştefan cel Mare cu Mateiaş al Ungariei, din 1475. Această menţiune nu cuprinde însă nicio indicaţie cronologică. S'ar putea ca tratatul de delimitare să se fi încheiat într'adevăr la începutul domniei, s'ar putea însă ca el să fi avut loc şi mai târziu. In stadiul actual al informaţiei documentare, părerea d-lui Panaitescu trebue prezentată cu titlul de ipoteză, nu cu acela de certitudine.

Alături de *ipotezele* de mai sus, sunt şi unele *afirmaţii* în studiul d-lui Panaitescu pe care ne îngăduim să nu le socotim întemeiate. Astfel, de pildă, afirmaţia privitoare la braniştile domneşti din Muntenia. Domnia-sa susţine că în timp ce în Moldova au existat « branişti domneşti foarte întinse », « nu ştim sigur dacă au fost branişti domneşti şi în Muntenia » (p. 122). Lucrul nu mai comportă îndoială. Prin hrisovul din 8 Septemvrie 1525, Radu dela Afumaţi dărueşte bisericii Episcopiei din Buzău câte patru care de lemne pe lună *din braniştea domnească*. Exista deci o branişte domnească în apropierea oraşului Buzău, poate pe dealul Istriţei unde şi astăzi e pădure mare. O a doua se afla la *Slatina;* Vlad Călugărul o dărueşte mănăstirii Glavacioc prin hrisovul din 4 Septemvrie 1495. Nimeni nu va avea voie să intre în acea branişte fără ştirea egumenului; cei ce intră, vor plăti mănăstirii « ce va fi legea ». A treia branişte se afla în vecinătatea *Oraşului de Floci*. La 15 Ianuarie 1467, Radu cel Frumos, confirmând mănăstirii Tismana bălţile ei dela Dunăre, hotărăşte ca nimeni să nu se amestece în venitul acestor bălţi « nici pârcălabii Flocilor, *nici brănişlari* ». D-l Panaitescu citează acest document, crede însă că prezenţa brănişlarilor se explică prin faptul că e vorba de bălţile dela Dunăre din care « o mare parte... aparţinea domniei », deci acolo vânatul peştelui era oprit. In realitate, prezenţa brănişlarilor *ca dregători domneşti*, alături de pârcălabii Flocilor, implică existenţa unei branişti domneşti care se afla probabil în balta Dunării, loc ideal în această privinţă. Braniştea implica într'adevăr următoarele elemente: pădure, fâneaţă, vânat şi

[1] P. P. Panaitescu, *Mircea cel Bătrân*, p. 247, nota 32: « Jirecek crede şi el că lupta s'a dat pe Argeş ».

[2] Vezi harta României în Stieler, *Grand Atlas de Géographie moderne*, 29-e livraison, Gotha, 1937.

pescuit; tus patru se găsesc din abundenţă în balta Dunării şi în lunca acestui fluviu. O a patra branişte domnească a fost, se pare, în regiunea marilor păduri dela Comana (Vlaşca) unde găsim, la 1700, satul *Brănişlari*, existent, de altfel, şi astăzi [1].

Despre dregătorii judecătoreşti şi fiscali, d. Panaitescu afirmă următoarele: « Interesant de constatat este că aceşti funcţionari ai justiţiei ca şi cei ai fiscului nu stăteau în sate, ar fi fost nevoie de prea mulţi, ci veneau dela centru şi treceau prin ţară la anumite date. Am avut în Evul Mediu în Ţara Românească o magistratură ambulantă şi un fisc ambulant » (p. 120). Câteva rânduri mai jos repetă ideea, atenuând însă centralismul exagerat din pasagiul precedent: « ... Constatăm că dela centru *sau din anume centre* (sublinierea noastră !) domnul trimitea boieri şi funcţionari mai mici pentru judecăţi, amenzi, strângerea birului şi a dărilor în natură, punerea oamenilor la muncă pentru prestaţiile domneşti » (p. 120). In sfârşit, peste câteva pagini, afirmă: « Domnul nu plătea un mare număr de funcţionari, am văzut că ei erau ambulanţi, deci puţini » (p. 127). Existenţa dregătorilor mici judecătoreşti, fiscali şi administrativi *în sate*, ca elemente stabile, nu ambulante, atât în Muntenia cât şi în Moldova, este în afară de orice îndoială. Chiar dacă n'am avea documente precise în acest sens — şi avem destule —, am putea-o totuşi deduce din structura statului medieval şi din greutatea de comunicaţii pe acea vreme. Sub raportul fiscal, de pildă, era nevoie de o serie întreagă de mici dregători ca să adune şi să depoziteze numai *dijmele*, numeroase, variate şi care la început se percepeau *în natură*. Pentru dijma din grâne, importantă şi trebuind a fi strânsă mai în toate satele, erau *găletarii*, pentru dijma din vin care se aplica în întreaga podgorie, dela Severin până la Focşani, erau *vinăricerii*, pentru cea din peşte, *stolniceii*, pentru cea din fân, *fânarii* (сѣнаре într'un act dela Alexandru Aldea, din 15 Iunie 1434). Se mai lua dijmă apoi din oi, din porci, din produsele laptelui (brânză, caşcaval), din poame, din miere şi ceară. Toate aceste produse trebuiau măsurate, depozitate, şi adeseaori, transportate. Era cu putinţă o asemenea vastă operaţiune fără *o armată întreagă de agenţi locali*, având-şi reşedinţa nu numai în capitalele de judeţ şi în celelalte târguri dar şi în foarte multe sate? Cum ar fi putut, din pildă, agenţii fiscali, ven « dela centru » să măsoare şi să strângă dijma din grâu şi din orz în numeroasele sate ale ţării? Sau pe aceia din miere, care trebuia strânsă în butoiaşe, şi pe aceea din ceară, care forma apoi blocuri de o anumită mărime?

Tehnica fiscală a statului medieval impune prezenţa în sate a unor numeroşi agenţi. Aceeaşi e situaţia şi în domeniul *judecătoresc* şi *administrativ*. Sunt o serie de subalterni ai marilor dregători cari locuesc

[1] Vezi pentru toate aceste branişti Const. C. Giurescu, *Istoria Românilor*, II, ediţia 4, p. 364.

nu numai în orașele și târgurile țării, dar și în sate; ei au atribuțiuni în legătură cu acelea ale superiorilor lor ierarhici; au, unii, și drept de judecată iar cu toții formează « bresle » militare și fiscale, având în frunte vătafi și mari vătafi [1]. Astfel, în actul de delimitare a Țării Românești față de Ardeal, din 1520, găsim, între hotarnici, adică între *localnici*, cunoscători ai munților, iar nu oameni dela centru, pe Radul *logofăt* din Borești, pe Socol *logofăt* din Baia, pe Stanciul *postelnic* din Crasna, pe Albul *postelnic* și pe Bran *postelnic* din Polovragi [2]. Când la 8 Ianuarie 1526, Radu dela Afumați dă poruncă să nu intre nimeni în satele mănăstirii Tismana: *vătafii nici mari, nici mici, nici banii, nici slugile bănești, nici slugile marelui dvornic*, este evident că măcar o parte din acești numeroși subalterni trebuiau să se găsească *în sate*, ca elemente stabile acolo, iar nu venite dela centru [3]. Intr'un document anterior cu trei ani, din 7 August 1523, găsim, pe lângă un Șerban *vătaf* din Târgul-Jiu, și pe un Stan *vătaf* din Gâlcești și pe Ioan *marele vătaf* din Frumoși [4]. In 1569 întâlnim o sumă de *armășei* în satul Balaci; în 1673, o sumă de *vistiernici* în satele Bălțați și Făurei [5].

Este evident, după toate acestea, că existau o sumă de dregători fiscali și judecătorești în satele țării, ca elemente stabile, nu venite dela centru, deci teza d-lui Panaitescu nu se poate susține.

In legătură tocmai cu acești mici dregători din sate stă problema *curtenilor*. D-l Panaitescu crede că prin curteni se înțelegeau « săteni privilegiați în anume sate pe pământ domnesc, sate militare, scutite, obligați să fie gata repede cu armele la dispoziția domnului » (p. 131). Observ în primul rând că nu poate fi vorba de « scutire » fiscală în ce privește curtenii; aceștia plătesc dimpotrivă un impozit apreciabil: în timpul lui Gheorghe Ștefan, pe la 1654, impozitul lor însumează 29.000 de ughi sau galbeni din totalul de 70.000 cât se strângea în întreaga țară [6]. Birul de « curtenie » era chiar un bir apăsător; unii căutau să scape de el, trecând în altă categorie fiscală. Nici afirmația că satele de curteni ar fi fost *pe pământ domnesc* nu corespunde realității. Mulți curteni se aflau în satele de răzeși sau moșneni, deci în afara proprietății domnești. Adevărul este că acești curteni erau tocmai mulțimea dregătorilor mici de prin sate, subalterni ai marilor dregători, agenți fiscali, administrativi și judecătorești. In catastiful de contribuabili al lui Petru Șchiopul, din 20 Februarie 1591, găsim un total de 4.948 de curteni, plus 626 de « vătași », deci 5.574 în totul [7]. Plăteau

[1] Vezi Const. C. Giurescu, *Istoria Românilor*, II, ed. 4, p. 504—506; cf. p. 488.

[2] *Ibidem.*

[3] *Ibidem.*

[4] *Ibidem.*

[5] *Ibidem.*

[6] Const. C. Giurescu, *Istoria Românilor*, II, ed. 4, p. 507.

[7] *Ibidem.*

un impozit apreciabil fiindcă aveau și *venituri* în calitatea lor de dregători, de agenți ai domniei. Tot de aceea trebuiau să facă și serviciu militar, constituind *oastea permanentă* a voievodului și venind pe rând la curte, o perioadă din an, spre a fi inspectați și trimiși în diferite însărcinări. Curtenii au fost în vechime un element fundamental al societății românești sub raportul militar, fiscal și administrativ.

Tocmai de aceea nu putem primi nici caracterizarea pe care o face d. Panaitescu vechei oștiri românești care ar fi fost, după domnia-sa « mai mult o masă de oameni de jos, țărani și târgoveți, total deosebită de oastea de cavaleri a Apusului » (p. 132). Izvoarele ne arată, dimpotrivă, că oastea *permanentă* românească în vechime a fost oaste de *boieri*, proprietari de pământ, mari și mici, și de *dregători*, de asemenea mari și mici. Toți aceștia slujeau *călări*, cu caii lor; pedestrași erau numai rumânii, gloatele, când se ridica, în mod excepțional, oastea cea mare, și târgoveții. O caracterizare generală nu poate pleca însă dela aceste două elemente din urmă, prezente numai în vremuri excepționale, ci dela cele două dintâi, care formează temeiul și permanența armatei.

Tot cu privire la domeniul militar, observ că între cetățile Țării Românești în epoca lui Mircea nu poate fi trecută *Brăila*, așa cum face d. Panaitescu, punând-o alături de Giurgiu, Turnu și Severin (p. 137). Brăila n'a fost cetate în veacul al XV-lea. Oridecâteori e pomenită în cronicele moldovenești sau în documentele muntene, nu i se dă numele de градъ prin care se desemnează în mod obișnuit cetățile. In timpul lui Radu Paisie, în 1540, Turcii iau în stăpânire Brăila, cedată lor de domn în schimbul ajutorului pe care i-l dăduseră când îl readuseseră în scaun, după revolta banului Șerban; *în același an, ei încep să construiască o cetate de zid* (arcem muro): ne-o spune lămurit un document contemporan [1].

In timp ce despre micii dregători, d. Panaitescu crede că « vor fi avut un venit ca o parte din cel pe care-l adunau » adică o cotă-parte, despre cei mari, din sfatul domnesc, crede că « erau moșieri bogați și nu erau plătiți, cel puțin în epoca lui Mircea și în veacul al XV-lea » (p. 127). Dacă termenul « plătiți » e luat în sensul de « primind o plată în numerar » asemenea salariului de azi, atunci de sigur, marii dregători nu erau plătiți; *leafa* lunară s'a introdus la noi, târziu, abia în veacul al XVIII-lea. Dacă însă îl luăm în sensul de a primi o contravaloare a serviciilor prestate, așa cum primeau subalternii lor, dregătorii cei mici, și cum rezultă din context, atunci afirmația d-lui Panaitescu nu mai poate fi acceptată. Marii dregători aveau chiar *venituri importante* de pe urma dregătoriilor lor, fie în legătură cu atribuțiile specifice fiecăruia, fie ca o urmare a dreptului de judecată, fie în sfârșit sub forma de daruri dela subalterni. Domnul *renunța* la o parte apre-

[1] *Ibidem*, p. 528.

ciabilă a sumelor şi produselor ce i se cuveneau în favoarea acestor colaboratori; cu cât colaboratorul era mai însemnat, cu atât şi venitul respectiv era mai mare. Aşa se explică marile averi pe care dregătorii încep să le facă, atât în Muntenia cât şi în Moldova, încă din veacul al XV-lea.

Cred că ar trebui modificate şi unele păreri ale d-lui Panaitescu în ce priveşte vieaţa economică. In primul rând părerea că Moldova ar fi fost «mai bogată ca Muntenia, din cauza marelui drum comercial dela Lemberg la Cetatea Albă» (p. 110). Socotim că inversul e adevărat: Muntenia era mai bogată decât Moldova *în epoca lui Mircea.* Afirmăm aceasta pe temeiul următoarelor argumente: 1) Muntenia era o ţară *mai bine populată* decât Moldova; numărul satelor era *mai mare;* nu existau, pe de altă parte, *locuri pustii,* aşa cum se constată între Prut şi Nistru şi chiar la apus de Prut. Dar mulţimea şi desimea populaţiei este întotdeauna în raport direct cu starea economică; este şi punctul de vedere al d-lui Panaitescu [1]. Aceasta înseamnă însă că starea economică a Munteniei era superioară celei a Moldovei 2) Dacă în Moldova era un curent comercial între Lwów şi Cetatea Albă, în Muntenia erau trei asemenea curente: unul între Braşov-Brăila-Chilia, altul între Sibiu şi porturile apusene dunărene (Calafat, Turnu), cel de al treilea între Braşov şi porturile dunărene orientale (Giurgiu, Oraşul de Floci). Chiar dacă am admite că ultimul din aceste trei curente nu egala în însemnătate pe celelalte două, nu e mai puţin adevărat că o reţea întreagă de şleauri străbătea cruciş şi curmeziş Muntenia, uşurând transportul mărfurilor şi schimbul lor. 3) Există dovezi documentare despre marea bogăţie munteană încă din secolele XIII şi XIV, înainte de Mircea. E în primul rând suma importantă plătită de Barbat, fratele lui Litovoi, regelui ungar, spre a-şi răscumpăra libertatea; izvorul istoric care povesteşte împrejurarea spune că s'a plătit «non modicam quantitatem pecunie»; faptul s'a petrecut între 1272—1276 [2]. Când apoi Basarab întemeietorul, în 1330, vrea să încheie pace cu Carol Robert, el se oferă să-i plătească, pe lângă tribut, şi o despăgubire de război de 7.000 de mărci de argint ceea ce făcea 1.680.000 de dinari, o sumă considerabilă pentru vremea aceea şi care arată bogăţia şi înflorirea economică deosebită a Ţării Româneşti [3]. Vesmintele şi podoabele de aur şi mărgăritar găsite în mormântul lui Radu Basarab, tatăl lui Mircea cel Bătrân, la Biserica Domnească din Curtea de Argeş dovedesc şi el o bună stare economică, îngăduind un lux şi un fast

---

[1] P. P. Panaitescu, *Mircea cel Bătrân,* p. 60, unde comparând, sub raportul populaţiei Moldova cu Muntenia, spune că în aceasta din urmă « mai depărtată de stepele Răsăritului, mai în organică legătură cu sudul balcanic şi cu Ardealul, populaţia avea aşezări mult mai vechi, în sensul că desimea populaţiei ajunsese mai de vreme foarte mare, în legătură cu posibilităţile economice ale vremii ».

[2] Const. C. Giurescu, *Istoria Românilor,* I, ed. 4, p. 363.

[3] *Ibidem,* p. 369—370.

întru nimic mai pre jos decât al curții ungare sau al altor monarhi europeni contemporani [1]. Cât de bogat era părintele lui Mircea se poate deduce și din cifra de 10.000 de armuri pentru călăreți pe care le-ar fi cumpărat din Veneția [2]. Admițând că cifra e exagerată — o știm dintr'o cronică italiană — nu e mai puțin adevărat că un voievod care-și putea permite o comandă chiar pe jumătate sau pe sfert cât aceasta, trebuia să dispuie de mari venituri, adică de o țară înfloritoare economicește. 4) Dacă adăogăm la toate acestea impulsul pe care l-a dat însuși Mircea economiei muntene, încheind tratate comerciale cu vecinii, atrăgând deci numeroși negustori în țară, deschizând exploatări miniere, ca aceea a aramei la Bratilovo, în Mehedinți, favorizând apoi exportul, bătând monete, trebue să ajungem în mod necesar la concluzia că bogăția Munteniei sub Mircea cel Bătrân a fost remarcabilă și că ea a întrecut pe aceea a Moldovei.

Astfel stând lucrurile, e greu să admitem afirmația d-lui Panaitescu, potrivit căreia Muntenia «era dependentă de Ardeal pentru toate fabricatele, chiar săpunul, armele și frânghiile, uneori și pentru grâu» (p. 110). E adevărat că multe fabricate ne veneau din Ardeal, nu însă *toate*. A crede că gospodinele noastre nu știau să fabrice săpunul, este a nu cunoaște realitățile vieții rurale. Din Ardeal aduceam *săpun de lux*, parfumat, așa cum se aduce și azi din străinătate, pentru fețele subțiri. Și unele arme, precum arcurile obișnuite, sulițele, ghioagele, scuturile se făceau în țară. Chiar și săbii se făceau în țară; în Moldova, pe vremea lui Ștefan cel Mare, întâlnim pe Andreica Săbierul sau cordarul dela care a rămas până astăzi numele satului Cordăreni [3]. Din Ardeal aduceam arme mai complicate precum arbaletele, iar mai târziu, armele de foc. Același lucru pentru textile și pentru împletituri. Țărancele făceau o foarte bună pânză de cânepă — cu aproape două milenii înainte, Herodot lăudase meșteșugul localnicilor în ce privește țesutul cânepei — iar țăranii și târgoveții lucrau la piue sau dârste postavul ordinar numit abă și cergile mițoase [4]. Știau de asemenea să împletească funii și frânghii: meșteșugul nu e greu; din Ardeal s'au adus numai unele categorii, mai fine sau mai complicate, de asemenea împletituri pentru curtea domnească și pentru boierime. Grâu nu s'a adus decât în anii excepționali, de recoltă rea; altfel, în mod obișnuit, aveam *prisos de grâne*, dovadă exportul prin *Chilia*, în epoca dominației genoveze [5], și prin *Calafat*. Tariful vamal pentru această din urmă schelă, din 30

---

[1] *Ibidem*, p. 430—435.

[2] Gh. I. Brătianu, *L'expédition de Louis I-er d'Hongrie contre le Prince de Valachie Radu I-er Basarab en 1377*, Vălenii-de-Munte, 1925, p. 12.

[3] Const. C. Giurescu, *Istoria Românilor*, II, ed. 4, p. 545—546.

[4] *Ibidem*, p. 543—544.

[5] «Caricatoria frumenti» («schele de grâu») sunt caracterizate Chilia și vecinătățile în actul din 1359: vezi N. Iorga, *Studii istorice asupra Chiliei și Cetății Albe*, București, 1899, p. 49.

Aprilie 1502, prevăzând o taxă de doi aspri pentru « un sac de grâu » exportat [1] reproduce de sigur un altul mai vechi, din veacul al XV-lea, poate chiar din timpul lui Mircea, marele orânduitor al comerţului muntean.

Trecând acum la războaiele pe care le-a purtat Mircea, am de formulat o serie de observaţiuni asupra concluziilor la care ajunge d. Panaitescu. Domnia-sa, rezumând luptele din anii 1395—1397 în legătură cu izgonirea lui Vlad Voievod şi cu reinstalarea lui Mircea, afirmă: « Se făcuseră deci patru expediţii din Ardeal, la scurt interval una de alta, pentru readucerea în scaun a lui Mircea: prima cu banul Ştefan de Losoncz, terminată prin moartea acestuia, a doua a lui Sigismund însuşi terminată prin lupta în munţi la Posada, a treia a voievodului Ardealului Ştibor, care aduse pe Mircea la Nicopole, a patra a aceluiaşi voievod ardelean când a fost prins în sfârşit Vlad Vodă » (p. 273). In realitate n'au fost decât *două* expediţiuni: una în 1395, având ca avangardă corpul de 400 de călăreţi al lui Ştefan de Losoncz, a doua în August 1396—Ianuarie 1397, terminată prin prinderea lui Vlad.

Intr'adevăr, trecerea peste munţi a lui Ştefan de Losoncz, însoţit de numai 400 de ostaşi, nu poate constitui *o expediţie*, în înţelesul care se dă în mod obişnuit acestui termen. El nu forma decât *avant-garda* armatei regale şi avea ca scop să se informeze asupra adversarului pentru ca regele să poată ataca în cunoştinţă de cauză. Că aceasta e interpretarea exactă, rezultă şi din cronica franceză pe care o citează d. Panaitescu şi a cărei povestire o reproduce. Iată pasagiul respectiv: « Ilustrul rege al Ungariei a adunat împotriva lor (a Turcilor !) oaste de luptători dintre nobili şi nenobili, clerici şi alţi creştini şi deşi erau puţini faţă de numărul duşmanilor, şi-au pus nădejdea în Dumnezeu şi au hotărît să încerce norocul războiului. *Regele trimisese în primul rând 400 de bărbaţi aleşi, pe cari i-a socotit demni de a fi în frunte în faţa duşmanului, aşa ca ei, aflând de chipul cum pot fi atacati, să se întoarcă cu ştiri sigure.* Dar pe când treceau peste un râu, pe neaşteptate s'au ivit barbarii, cari i-au atacat de toate părţile, înconjurându-i » şi « nimicindu-i ». După aceea, continuă cronica, a pornit şi regele cu oastea sa în luptă [2]. Se vede clar caracterul de avantgardă pe care l-a avut detaşamentul lui Ştefan de Losoncz.

Cât despre a treia şi a patra expediţie, credem că ele nu formează în realitate decât *una singură*. Voievodul Ardealului Ştibor a participat împreună cu Mircea la nenorocita bătălie dela Nicopole, la finele lui Septemvrie 1396. După înfrângere, el a trecut pe ţărmul muntean, a aşteptat « câtva timp » o corabie veneţiană, a însoţit în corabie pe regele fugar Sigismund până la gurile Dunării apoi s'a întors în Ardeal. D-l Panaitescu crede că îndată după întoarcere, Ştibor a plecat din nou

---

[1] P. P. Panaitescu, *Mircea cel Bătrân*, p. 86 şi 90, nota 51.

[2] *Ibidem*, p. 254.

peste munţi, a asediat pe Vlad Voievod în cetatea Dâmboviţei, din sus de Câmpulung, l-a luat prizonier, împreună cu soţia şi familia sa şi l-a dus în Ardeal unde l-a înfăţişat regelui [1]. Faptul ar fi avut loc în Decemvrie 1396 şi în Ianuarie următor.

Mi se pare greu de admis această a patra expediţie întreprinsă *imediat* după întoacerea acasă din cea de a treia, într'un moment neprielnic, în miezul iernii, şi în starea de spirit care urmează unei înfrângeri.

A avut Ştibor oare timpul material ca să se ducă la gurile Dunării, de acolo să se întoarcă în Ardeal, să-şi strângă un corp de oaste şi să treacă din nou munţii, toate acestea până la începutul lui Decemvrie? Mai normal ar fi să admitem că pe drumul de întoarcere dela Dunăre, Ştibor împreună cu Mircea au urmărit pe Vlad, l-au înconjurat în cetatea în care acesta se retrăsese — să fie ea oare cetatea Dâmboviţei *cea din sus de Câmpulung?* — şi după un asediu care a produs destule pierderi, l-au silit să se predea. Expediţia cea de a patra nu e în realitate, în cazul acesta, decât sfârşitul celei de a treia.

Cu privire la izbânda lui Mircea împotriva Turcilor din 1397 pe care d. Panaitescu n'o admite — şi aceea din 1400 — asupra căreia e de acord — observ o contrazicere fundamentală în felul de argumentare al domniei sale. Când e vorba de victoria din 1397, admisă până acum de toţi istoricii noştri, d. Panaitescu susţine că o asemenea înfrângere a sultanului « n'ar fi rămas necunoscută tuturor cronicilor vremii, în special celor sârbeşti şi bulgare » [2]. Acestea nepomenind-o, victoria n'a existat deci [3]. Totuşi nici în 1400, victoria românească nu e pomenită de cronici. D-l Panaitescu găseşte o explicaţie: « Lupta din 1400 în toamnă a fost o mare izbândă a domnului, a lui singur. De aceea nu s'a făcut multă veste în Europa, ca pentru luptele Ungurilor şi cronicarii creştini n'au însemnat această izbândă românească » [4]. Explicaţia se potriveşte foarte bine şi pentru împrejurările din 1397: şi atunci a fost tot o victorie a lui Mircea, numai a lui Mircea, de aceea — potrivit raţionamentului d-lui Panaitescu, n'au pomenit-o cronicarii creştini. In orice caz, se impune o consecvenţă logică: aceeaşi argumentare nu poate duce la două concluzii contrarii.

Observ o contrazicere şi în ce priveşte părerile d-lui Panaitescu asupra stăpânirii Severinului sub Radu şi sub Dan. Arătând că Radu se împăcase cu Ungurii, chiar înainte de moartea regelui Ludovic (1382), domnia-sa crede că domnul muntean « probabil. . drept răsplată a primit Severinul, dovadă înfiinţarea tocmai atunci a ierarhiei catolice la Argeş şi Severin precum şi redeschiderea comerţului Ţării Româ-

---

[1] *Ibidem*, p. 272.

[2] P. P. Panaitescu, *Mircea cel Bătrân*, p. 275.

[3] Ea e povestită totuşi pe larg de cronicarul bizantin Chalkokondyl; d-l Panaitescu o socoteşte însă drept « o confuzie cronologică », ea referindu-se în realitate — după părerea d-sale — la lupta dela Rovine.

[4] P. P. Panaitescu, *Mircea cel Bătrân*, p. 282.

nești cu Sibiul»[1]. Câteva rânduri mai jos însă, referindu-se la Dan, d. Panaitescu afirmă că acest frate al lui Mircea «a fost în dușmănie cu Ungaria, folosindu-se poate de interregnul din acea țară ca să încerce reluarea Severinului...»[2]. Din moment ce Radu *a primit* Severinul dela Unguri și din moment ce după aceea, *nu se semnalează pierderea acestei posesiuni*, de ce trebuia Dan *să o reia* prin luptă? Contrazicerea este evidentă.

Voiu încheia aceste observațiuni asupra lucrării d-lui Panaitescu prin câteva *completări*. Intre văile bine populate încă din vremea lui Mircea trebue trecută și valea *Ialomiței* (p. 62). Satele se înșirau pe această vale neîntrerupt, din regiunea dealurilor până la vărsare. Unul din ele, *Alexienii*, este întărit, împreună cu Răzvadul, la 17 Noemvrie 1431, de către Alexandru Aldea mănăstirii Dealul[1].

Lunca Dunării și balta au fost într'adevăr foarte bine populate încă din preistorie. La satele pe care le amintește d. Panaitescu în regiunea bălții, se mai pot adăoga *Bordușanii*, *Steanche* și *Glagodeștii* ' ele sunt trecute, la un loc cu Vlădenii, Făcăienii și Cornenii, în hrisovul din 15 Ianuarie 1467 al lui Radu cel Frumos pentru mănăstirea Cozia[3].

Printre târgurile din vremea lui Mircea trebue trecuți și *Săcuienii* (p. 64-65). Ei apar în circulara pe care o dă Dan al II-lea în 1431, târgurilor și vămilor din Țara Românească, în urma reconfirmării privilegiului comercial al Brașovenilor. Domnul se adresează și «Săcuienilor și Buzăenilor și Flocenilor». Unde era așezat acest târg Săcuienii nu se știe; se bănuește că pe râul Teleajen[4]. Și *Gherghița* exista, după toate probabilitățile, ca *târg*, pe vremea lui Mircea. Prima mențiune documentară asupra ei este în circulara din 1431 sus amintită. Nu este exclus de asemenea ca spre sfârșitul domniei lui Mircea să mai fi fost încă două târguri, în părțile Olteniei, anume *Tismana* și *Târgul Gilortului*. Cel dintâiu apare cu titulatura de «oraș» într'un document din 3 Septemvrie 1491 prin care Vlad Călugărul ordonă tuturor celor ce țin moșii de ale mănăstirii Tismana «să se strângă în oraș la Tismana (ȣ карош ȣ тисмєна) înaintea cinstiților bani ai domniei mele»[5]. Cel de al doilea decăzuse și devenise un simplu sat la începutul veacului al XVII-lea; într'un document din Ianuarie 1619, dela Gavril Moghilă, i se spune așa «satul Târgul Gilortului» (ȣ сєлок трьгџилортȣлок)[6].

In privința Țiganilor, pe lângă îndeletnicirea lor de muncitori în ocne, relevată de d. Panaitescu, trebue amintită și aceea de *căutători*

---

[1] *Ibidem*, p. 191—192.

[2] *Ibidem*, p. 192.

[3] Dan M. Iliescu, *Un vechiu oraș dispărut: Cetatea de Floci*, București, 1930, p. 21—22.

[4] Const. C. Giurescu, *Istoria Românilor*, II, p. 441.

[5] *Ibidem*, p. 440.

[6] *Ibidem*, p. 441.

de aur în mine şi în nisipul râurilor. Un raport austriac din 12 Iulie 1728 asupra exploatării aurului în Oltenia, publicat recent, arată că asemenea ţigani « aurilotores » au fost daţi mănăstirii Cozia de către întemeietorul mănăstirii, aurul recoltat revenind la început acestui sfânt lăcaş [1].

Nu e exclusă şi exploatarea *fierului*, la *Baia de Fier*, în judeţul Gorj, pe timpul lui Mircea cel Bătrân. Numele e vechiu, el apare în documente, în secolul XVI sub forma *Baia*, ceea ce înseamnă *mină*. E probabil ca exploatarea, întocmai ca aceea a aramei la Bratilovo, să fi cunoscut o epocă de înflorire sub Mircea. Căci, impresia noastră este că, în ambele locuri, *începutul* exploatării minereurilor e anterior lui Mircea; el datează din evul mediu, dinainte de întemeierea Principatelor, dacă nu cumva chiar din antichitate.

La mănăstirile din epoca lui Mircea, pomenite de d. Panaitescu, trebue adăogată *Vişina*, în judeţul Gorj; ruinile ei se mai vedeau încă în gura defileului Jiului, la Bumbeşti, în 1900. Un hrisov dela Neagoe Başarab, din 14 Decemvrie 1514, întăreşte acestui lăcaş, cu hramul sfintei Treimi, moşia sa « cu grădini şi cu toate hotarele pe unde au fost bătrâne încă din zilele lui Mircea Voievod ». Şi mănăstirea *Bolintinul* a existat, după toate probabilităţile, pe vremea lui Mircea. Ctitorul ei, logofătul Pilea, e constatat documentar sub Mihail Voievod, la 22 Iunie 1418, la câteva luni după moartea marelui voievod. Mircea a fost ctitor şi la mănăstirea *Argeş*. Chipul său se află pe peretele ctitorilor, purtând inscripţia ιωнь мирчѣ воевод ceea ce înseamnă că voievodul a ridicat aci o biserică, sau că a reparat vechiul lăcaş sau că, în sfârşit, a făcut daruri şi a înzestrat mănăstirea. Cred că tot în timpul lui Mircea au existat şi mănăstirile *Dealul*, *Sf. Nicolae din Bucureşti* (mai târziu Mihai Vodă !), *Govora*, *Coşuştea* şi *Sărăcineşti;* am arătat în *Istoria Românilor* I, ediţia a patra, p. 487—488, argumentele care mă fac, pentru fiecare din ele, să le socotesc contemporane strălucitului voievod [2].

Un manuscris slav cuprinzând « pripelele » alcătuite de « Kir Filotei monahul, fost logofăt al lui Mircea Voievod » (творенїе кѵр филωѳеа мωнаха логоѳета бывшаго мирча воеводы) [3] se află în biblioteca mea; mi-a fost dăruit de regretatul Mihail Seulescu, un mare preţuitor al trecutului nostru în genere şi al Olteniei în special. Manuscrisul datează din secolul al XVII-lea; reproduc alăturat pagina 57 a lui, cu rândurile în care se arată autorul.

---

[1] C. Giurescu, *Material pentru istoria Olteniei supt Austriaci*, II, Bucureşti, 1944, p. 281—282: « Hos Zingaros a Fundatore Monastery Kozia eidem Monasterio in originarios subditos et mancipia fuisse dedicatos ».

[2] In ce priveşte mănăstirea *Sărăcineşti* (Vâlcea), netrecută în ediţia a patra, mă întemeiez pe hrisovul din 1436—1437 (6945) prin care Vlad Dracul îi confirmă moşia pe care era situată. Ceea ce înseamnă că lăcaşul data, după toate, probabilităţile, din vremea lui Mircea.

[3] P. 57 a ms. meu.

In harta înfăţişând « sud-estul Europei la începutul domniei lui Mircea cel Bătrân » (p. 17) trebue adăogată cetatea *Enisala*, în Dobrogea. Trebue de asemenea corectată aşezarea localităţii *Cosmedion* care nu se afla la gura din spre Marea Neagră a Bosforului, ci la extremitatea Cornului de Aur.

CONSTANTIN C. GIURESCU

RÉSUMÉ

L'auteur procède à une analyse critique de l'ouvrage de Mr. P. P. Panaitescu, *Mircea cel Bătrân*, (Mircea le Vieux), Bucureşti, 1944, 365 p. in 8°; il relève les contributions que cet ouvrage apporte à la connaissance de l'État et de la société valaques à la fin du XIV-e siècle et au commencement du XV-e siècle; il souligne les hypothèses; enfin il complète certaines données et corrige plusieurs affirmations inexactes.

Pag. 57 a manuscrisului slav cuprinzând „pripelele“ lui „Kir Filotei monahul, fost logofăt al lui Mircea Voievod“.

CETATEA TURNU

(TURNU - MĂGURELE)

In câmpia, azi inundabilă, dintre gura Oltului şi Dunăre, la circa 1 km distanţă de ambele şi la vreo 3 km dela T.-Măgurele, se află ruinele vechiului turn ocupat de Turci până la războiul ruso-turc terminat în 1829 prin pacea dela Adrianopol, când turnul a fost dărâmat.

In ultima vreme, la suprafaţa terenului, nu se mai vedea nimic. Era doar o movilă mare de pământ cu un diametru de circa 50 m şi acoperită cu arbori, în special ulmi, salcâmi şi duzi, ale căror rădăcini — după cum s'a constatat în cursul săpăturilor — pătrunseseră adânc prin dărâmături şi ziduri, ca un paianjeniş, ceeace a produs mari dificultăţi în executarea săpăturilor. Doar într'un colţ era vizibilă o bucată de zid, un fel de bastion masiv — după cum vom vedea îndată — cu placaj de blocuri mari paralelipipedice şi cu zidăria internă din piatră neregulată de toate mărimile şi mortar foarte tare, ceeace a făcut pe mulţi să creadă că e zid roman.

Din nefericire acest bastion a fost despuiat în mare parte de autorităţile oraşului, ca să înfrumuseţeze un parc amenajat în faţa gării, şi, de sigur, tot turnul ar fi fost transformat în carieră — cum se întâmplă de obiceiu — dacă d-l General R. Rosetti, cu ocazia unor studii de caracter istorico-militar în această regiune, n'ar fi intervenit pe lângă Comisiunea Monumentelor istorice, care imediat a luat măsuri să se înceapă săpături.

Delegat de Comisiune cu aceste săpături, am executat mai întâi, în Noemvrie 1936, un sondagiu, printr'o secţiune transversală, ca să-mi dau seama de elementele ascunse sub dărâmături. Rezultatele acestui sondagiu le-am publicat în articolul « Turnul antic dela Turnu-Măgurele » apărut în volumul « Omagiu lui Constantin Kiriţescu », 1936. In vara următoare, cu fonduri modeste date de prefectura şi primăria oraşului Turnu-Măgurele am început săpăturile după planul stabilit pe baza sondagiului. De la început săpătura a întâmpinat dificultăţi

din pricina pădurii crescute pe movilă şi a rădăcinilor pătrunse până în adânc printre dărâmături şi din pricina dificultăţii în ridicarea dărâmăturilor, spre a degaja zidurile, care nu se putea face decât cu căruţele spre a fi duse mai departe, într'un loc viran, de jur împrejur fiind locuri cultivate.

In felul acesta, în curs de trei campanii consecutive, am putut ridica numai dărâmăturile ultimei epoci, cea turcească, ajungând la o adâncime de circa 5 m, adică aproape de nivelul solului înconjurător. Continuarea săpăturilor în adâncime, pentru cercetarea straturilor mai vechi, necesita fonduri mai mari întrucât căruţele nu mai puteau fi încărcate direct cu dărâmături — din cauza zidurilor degajate nu puteau fi trase la locul săpăturilor — ci dărâmăturile trebuiau scoase afară cu roabele sau cu tărgile iar de acolo puse în căruţe şi transportate mai departe. Fondurile însă nu numai că nu s'au sporit dar nu s'au mai dat deloc. Astfel până în vara anului 1943 săpăturile au fost întrerupte. In acest an, făcând apel la Institutul de Istorie Naţională din Bucureşti, mi s'a răspuns cu toată bunăvoinţa cuvenită, punându-mi-se la dispoziţie suma necesară ca să duc la sfârşit lucrările. Fireşte nu mă mai gândeam acum la o degajare completă a ruinelor şi apoi la o consolidare a lor — aceasta necesita fonduri prea mari — ci numai la o cercetare prin sondagii pentru a culege informaţii cât mai complete asupra epocelor anterioare ale turnului.

Rezultatele acestor cercetări le voi prezenta aici însoţindu-le de o descriere cât mai amănunţită a ruinelor, pentrucă, fără îndoială, dacă nu se vor lua măsuri de consolidare, cu timpul ele vor dispărea sub acţiunea distrugătoare a intemperiilor sau chiar a oamenilor şi nu va mai fi posibil să mai fie revăzute şi studiate din nou.

Inainte însă de a trece la această parte a studiului e necesar să cunoaştem cele afirmate până acum cu privire la numele şi istoricul turnului nostru.

In ceeace priveşte numele, începând din a doua jumătate a sec. XIV, toţi istoricii noştri au admis pe cel de *Nicopolul mic*. C. C. Giurescu, vorbind de fortificarea liniei Dunării de Mircea, spune: « Credem că tot în această vreme a întărit Mircea şi cetatea cealaltă dela Turnu sau, cum îi spuneau contemporanii, dela « Nicopolul mic » în opoziţie cu cel mare, din faţă, de pe ţărmul drept al Dunării »[1], Nicolae Iorga întrebuinţează frequent numele de *Nicopoia mică*=[2]. Gr. Tocilescu ocupându-se de fortăreaţa noastră cu ocazia studiului unor inscripţii romane găsite în ruinele ei, spune că această fortăreaţă « pe la a doua jumătate a secolului XIV reapare în fântâne documentale şi cronice sub numele de fortăreaţa *Nicopoli-mic*, Nicopoiul-cel-mic »[3]. Pentru

---

[1] Const. C. Giurescu, *Istoria Românilor*, II, partea II, p. 530.

[2] N. Iorga, *Istoria Românilor*, III, p. 229, 294, 302.

[3] Gr. Tocilescu, *Monumente epigrafice şi sculpturale*, p. 249 sq. şi nota 3.

numele «Nicpoli-mic» citează în nota 3 mai multe documente dela Sigismund, iar pentru «Nicopoiul-cel-mic» citează tot acolo un pasagiu dintr'o cronică românească inedită, în care se citeşte: «Şi a doodi au pornit Jăkmont Craiu toate oştile spre *Nicopoiul cel mic* ce iaste în ţărmurile Dunării şi l-au ocolit, şi în cetate era Munténi, iar în oraş era Turci. Şi începu a'i bate foarte tare, şi din lăuntru încă să apăra bine. Iar déca sfărâmară zidul oraşului, şi al cetăţii, făcură mare năvală şi îndată luară cetatea şi oraşul, şi i-au tăiat şi i-au robit foarte rău şi au pus oaste în cetate, iar cu o sémă de oşti s'au întors înapoi».

Rezultă din acestea că *Nicopoiul* şi *Nicopoia* erau forme populare româneşti, trecute şi în uzul oficial, ale numelui grecesc *Nicopolis* păstrat în documentele ungureşti. Forma *Nicopolul* este forma românizată modernă.

Curând însă, probabil alături de acest nume, începe să se întrebuinţeze un altul, care nu este altceva decât numele obişnuit al formei fortăreţii, adică «Turnu». D-l Const. C. Giurescu [1] citează un document slav din 1432, dela Alexandru Aldea, în care fortăreaţa noastră este numită Пиргос, ceeace este însuşi numele grecesc Πύργος care însemnează turn.

Probabil că cu timpul denumirea de «Turnul» devine din ce în ce mai obişnuită, fără alt apelativ, astfel încât, în toate documentele imediat posterioare lui 1829, nu se întrebuinţează decât această denumire «Turnu» sau în traducere turcească «Kule» [2].

Pentru istoricul acestei fortăreţe nu avem documente decât câteva pentru epoca lui Mircea şi pentru epoca de sfârşit, adică dela 1829. Pentru celelalte epoci s'au emis diferite păreri, unele, pentru epoca posterioară lui Mircea, prin analogie cu istoricul cetăţii Giurgiului, iar altele, pentru epoca anterioară lui Mircea, pe baza ruinelor păstrate la suprafaţa terenului şi a unor informaţii din autorii antici.

Despre vechimea turnului, Laurian, cel dintâi care l-a vizitat, în 1846, spune: «după întoarcerea noastră dela Nicopoli la Turn, merserăm la castelul cel dărâmat după depărtarea Turcilor, care se află în o distanţă de un pătrar de miliariu către Sud-Vest dela oraşul cel nou întemeiat. Fundamentele lui formează o figură mai pătrată cu un diametru de 35 paşi, şi sunt încongiurate cu un şanţ lat de 5 paşi. In aceste fundamente aflarăm mai multe pietre tăiate de o mărime grozavă, mai multe bucăţi, de cărămidă, şi un ciment ce încă s'ar socoti de lucru roman. Eu sunt de părere că această zidire nouă s'a ridicat pe ruinele unui turn roman, ca şi cea dela Giurgiu» [3].

In adevăr unele ziduri — cum e, în special, bastionul, care termină zidul şanţului în colţul dinspre Sud-Vest, cu blocuri de talie ca placaj,

---

[1] Const. C. Giurescu, *op. cit.*, p. 530.

[2] Vezi M. Popescu, *Raiaua Turnul*, în *Revista Arhivelor*, III, Nr. 8, 1939.

[3] *Magazin istoric*, II, p. 83.

iar *emplectonul* făcut după tehnica romană şi foarte tare — par a fi romane. In realitate însă, după cum vom vedea mai departe, ele nu sunt romane, iar pe cele adevărat romane, pe care le-am descoperit sub nivelul pavajului turcesc dela 1829, Laurian nu putea să le vadă fără săpături, pe care nu le-a făcut. Totuşi părerea lui, de altfel nejustificată de el, că Turnul s'a ridicat peste o construcţie romană, se constată acum valabilă.

Gr. Tocilescu, ca să-şi adune informaţii pentru studierea inscripţiei lui *Iulius Capito* în legătură cu *portorium Illyrici et ripae thracicae*, inscripţie gravată pe un bloc mare de marmoră, ce servea de bază statuei lui Iulius, şi care a fost găsit în 1829 în zidul porţei turnului, a vizitat şi el Turnu, după cum rezultă din cele spuse de el: « Din aceste ruine, situate în raza unghiului dintre gura Oltului şi linia Dunării, la distanţă egală ca de 500 m dela ambele râuri, nu se mai vede decât o ridicătură de pământ, pe care se găseşte un bordeiu servind de adăpost pândarilor viilor. La intrarea acestui bordeiu am aflat baza unei statui cu următoarea inscripţiune... »[1]. Urmează inscripţia în care e vorba de împăratul Deciu. Tocilescu admite apoi că, probabil, şi acest monument epigrafic a fost adus tot din colonia *Oescus* ca şi acela al lui Iulius Capito. Căutând însă să determine timpul când au fost aduse aci şi întrebuinţate în construcţiunea turnului spune: « Ruinele acestui castel ne arată, pe lângă o zidărie mai nouă de piatră moale de peste Dunăre legată cu var, cărămizi late bine arse şi un mortar tare, aşa cum numai Romanii ştiau să fabrice. Astfel nu încape îndoială că fortăreaţa turcească, dărâmată în urma tratatului dela Adrianopole, a fost clădită pe ruinele unui castel fundat poate deja de Traian şi menţionat de Prokopios. Acesta zice că Slavii neîncetând cu năvălirile în imperiul bizantin, « Justinian le-a propus să le dea vechiul oraş *Turris*, situat dincolo de Istru, zidit de Traian împăratul Romanilor şi care de mult era deşert, pustiit fiind de barbarii de prin acele locuri » *(De Bello Gothico*, II, 436, 13). In acest caz Justinian ar fi numai reconstructorul castelului care servea drept cap de pod al fortăreţei ce acelaşi împărat zidise pe malul opus la răsărit de gura râului Osma, sub numele de *Nicopolis*, adică Nicopoli de azi. Cu această ocaziune cele două monumente epigrafice luate dela Oescus împreună cu alte materiale vor fi fost puse în zidirea castelului din stânga Dunării. Potopul neamurilor barbare a distrus apoi castelul bizantin, care pe la a doua jumătate a secolului XIV reapare în fântâne documentale şi cronice sub numele de fortăreaţa *Nicopoli-mic, Nicopoiul-cel-mic* »[2].

Prin urmare Tocilescu este de părere că cele două monumente epigrafice au fost aduse dela *Oescus* şi întrebuinţate în construcţie pe timpul lui Justinian. Această părere nu poate fi admisă; mai întâi pentrucă

---

[1] *Mon. epigrafice şi sculpturale*, p. 247.

[2] *Ibidem*, p. 248 sq.

cele două monumente au fost găsite: cel al lui Iulius Capito în zidul porții, desigur cea dinspre Nord-Est, care și acum se păstrează destul de bine, care nu e roman, iar al lui Decius, la pragul bordeiului pândarilor, care era așezat deasupra turnului rotund din mijloc, care sigur e turcesc, și din care, cu siguranță, a fost scos monumentul, mai ales că tot placajul acestui turn e făcut din blocuri de talie desigur tot aduse. Afară de aceasta, e inadmisibil ca Justinian să-și fi despuiat cetățile de pe malul drept al Dunării iar cu materialul luat din ele să facă altele pe malul stâng, pe care să le dea barbarilor. Romanii, în epocă târzie, întrebuințau monumente de tot felul, arhitectonice, sculpturale, epigrafice, la refacerea zidurilor cetăților, dar niciodată nu luau dela o cetate să ducă la alta, ci le întrebuințau pe loc, cel mult mai aduceau din satele vecine, de pe teritoriul cetății însăși, monumentele pe care le găseau acolo, funerare, votive, etc.

Putem deci să afirmăm cu siguranță că tot materialul roman, întrebuințat în construcția turnului nostru a fost adus aci în epocă turcească. Numai atunci cetățile romane de pe malul drept al Dunării erau de mult părăsite, fără niciun rol și deci puteau fi despuiate; și numai atunci, când era acelaș stăpânitor pe ambele maluri ale Dunării, se putea întreprinde operația de a scoate astfel de pietre din ruine și a le transporta pe malul de dincoace, la o depărtare de circa 40 km.

Identificarea turnului nostru cu *Turris* pomenit de Procopius și atribuit lui Traian nu e sprijinită pe nimic altceva de Tocilescu decât pe citatul din Procopius, amintit mai sus. Dar acesta nu dă niciun indiciu de localizare la Turnu-Măgurele. Numai numele nu poate fi un indiciu pentrucă mai erau și alte *Turres* pe malul drept al Dunării.

Așa dar *Turris* al lui Procopius nu poate fi localizat la Turnu-Măgurele, și nici n'a fost reconstruit de Justinian pentrucă în altă lucrare a lui Procopius, *De aedificiis*, în care sunt arătate toate lucrările de fortificație ale lui Justinian pe ambele maluri ale Dunării, niciuna n'a putut fi localizată la Turnu-Măgurele [1].

N. Iorga, vorbind de noua politică la hotarul dunărean a lui Constantin cel Mare și arătând lucrările înfăptuite de el aci, între ele așează și Turnu nostru, spunând: «Turnul lui Constantin, Turnul nostru dela Măgurele, Πύργος τοῦ ἁγίου καὶ μεγάλου Κωνσταντίνου τοῦ βασιλέως, îl cunoaște lângă pod și Constantin Porfirogenetul» [2]. Podul

---

[1] Același lucru și despre părerea lui G. Popa-Lisseanu (*Izvoarele Istoriei Românilor*, XV, p. 22), care e aceeași cu a lui Tocilescu, deși nu-l citează, ci se sprijină pentru întărirea pasajului din Procopius pe inscripția lui Iulius Capito, ca și când nu s'ar vedea din chiar textul ei că e adusă aci din Oescus, și pe părerea lui Aur. Sacerdoțeanu (*Considerațiuni asupra Istoriei Românilor în evul mediu*, p. 263), care « bănuește c'ar fi vorba de Turnu-Măgurele iar nu de Turnu-Severin ».

[2] N. Iorga, *Istoria Românilor*, II, p. 39.

despre care e vorba aci e podul lui Constantin dela Sucidava, Celeiul de azi. Dela Celei până la turnul nostru sunt vreo 40 km deci nu se poate spune deloc că turnul nostru era lângă pod. Dar dacă Iorga a întrebuințat greșit [1] citatul din Constantin Porfirogenetul, totuși nu putem spune că atribuirea turnului nostru lui Constantin este greșită. La această atribuire, fără îndoială ajunge Iorga pe baza viziunii clare pe care o are asupra operei Constantiniene la Dunăre [2]. Vom vedea mai departe, documentat, pe baza tradiției monumentale, îndreptățirea părerii lui Iorga.

In sfârșit tot pentru epoca antică mai menționăm și părerea emisă de Dr. M. A. Halevy [3]. Anume d-sa identifică fortăreața romană dela Turnu-Măgurele, fără nicio justificare ,cu acel *Pyrgos Iudaios* despre care vorbește Procopius în (*De Aedificiis* (vol. III, 2, p. 129 (Teubner)). E adevărat că Procopius nu dă nicun fel de amănunte de orientare pentru localizarea diferitelor construcții ale lui Justinian ci numai le înșiră și, ici colo, la câte una din aceste construcții îi mai arată și caracterul constructiv-militar. Totuși se poate observa clar că, în înșirarea acestor construcții, el urmează o ordine, anume le înșiră una după alta, dela Apus spre Răsărit venind pe Dunăre în jos. Numai în ceeace privește localizarea unora din aceste construcții pe malul drept sau stâng al Dunării textul lui Procopius nu ne dă nicio indicație și deci, dacă avem alte mărturii, nu poate fi o piedecă. A lua însă pe acel Pyrgos Iudaios de lângă *Dorticum* care se află la gura Timocului și a sări cu el peste atâtea localități înșirate de Procopius, între care și străvechile și bine cunoscutele cetăți *Bononia, Ratiaria, Oescus,* nu poate fi admis nici chair de textul însăși al lui Procopius, în care se păstrează acea ordine amintită.

Colegul prof. C. Blum dela Constanța îmi atrage atenția asupra notei 56 dela pag. 717 din lucrarea lui Forbiger, *Handbuch der alten Geographie von Europa,* zweite Anflage, 1877, care ar fi în sprijinul identificării acelui Pyrgos Iudaios cu Turnu-Măgurele. N'am putut controla acestă notă pentrucă la Biblioteca Academiei am găsit numai prima ediție a acestei lucrări și în aceasta nu există nota amintită. A avut însă gentileța colegul Blum să mi-o trimită în transcrierea sa, după care o dau întocmai aici: « Ebenso wie an der Mündung des Timok *Dorticum,* so scheint er an der Mündung des Olt einersets und Vid (Utus?) anderseits *Ioudaios* erbaut zu haben ». Analizând această notă constatăm că afirmația cuprinsă în ea « Ioudaios erbant zu haben »

[1] D. Tudor, *Constantin cel Mare și recucerirea Daciei Traiane*, în *Rev. Ist. Rom.*, XI—XII (1941—1942, p. 36 nota 1, cercetând pasajul din care a luat Iorga citatul, constată că acest pasaj se referă la podul lui Traian dela T.-Severin și la turnul lui Constantin de lângă acest pod.

[2] N. Iorga, *ibidem*, p. 39 și 221.

[3] *Raporturile dintre Judaism și pământul românesc (în antichitatea grecoromană și în epoca bizantină)*, în *Anuarul Evreilor din România*, 1937, p. 43.

nu se sprijină pe nicio dovadă. E adevărat. în prima ediție am găsit o altă notă, asemănătoare în ceeace privește redacția cu cea reprodusă aici după transcrierea d-lui Blum, în care e vorba de o serie de turnuri, în compunerea numelui cărora se află cuvântul « burg » și despre care Forbiger face ipoteza că le-ar fi construit trupe compuse din Germani [1]. Aci însă Forbiger se sprijină pe prezența acestui element germanic « burg » în compunerea numelui turnurilor, pe când pentru cele dela gura Oltului nu ne arată niciun element justificativ. Totuși, chair dacă ar fi adevărată afirmația cuprinsă în nota trimisă de d-l Blum și pe care n'am avut posibilitatea s'o cercetez în original, aceasta nu ne îndreptățește cu nimic ca să luăm pe acel *Pyrgos Ioudaios* [2] de lângă *Dorticum* și să-l aducem tocmai la Turnu-Măgurele. Că această identificare a d-lui Halevy nu este un adevăr științific, dobândit metodic, fără alte preocupări, rezultă din complexul pasagiului citat. Anume, după ce arată descoperirile lui Jezo Petrovici la Stoboi « o sinagogă decorată cu mozaicuri, ca în Palestina contemporană, băi rituale cu « *mikva* » indispensabilă, un tricliniu cu săli de ospătare și de dormit, pentru călători evrei în trecere prin localitate », d-sa continuă: « Ceeace a fost la Stoboi, trebuie să fi fost și în alte părți: la Dunăre, în dreptul orașului Turnu-Măgurele, unde se afla acel « Pyrgos Iudaios », *cetatea Evreilor*, de care vorbește Procopiu; la Tyras, unde, cu mijlocirea Cazarilor judaizați și a caraitilor s'a menținut continuitatea evreească până la obștea din Cetatea-Albă, de astăzi. Ritul liturgic al Europei sud-estice, acel « nusah Romania », a rămas o realitate istorică dela acel Judaism înfloritor. Mi se va obiecta că, pe când pentru cele dintâi secole, abundă relativ izvoarele documentare, ele se răresc însă deodată, dispărând apoi cu totul, pentru Evul-Mediu mai vechiu adică până în veacul al XII-lea. La care voiu răspunde printr'o întrebare: Dar parcă despre Românii înșiși este pomenire în cronici, dela evacuarea Daciei de către Aurelian în 271? Și nu este oare adevărat că momentul, în care reapar în arena istoriei (fie și în Macedonia românească), coincide curios cu mențiunea legământului de frăție dintre Români și Evrei? Au împărtășit aceiaș soartă și băștinașii și conlocuitorii lor Evrei »

Se vede, deci, că d-l Halevy, în acest articol, urmărește un scop, destul de frumos de altfel, dar, cu toate acestea, științificește nu se poate admite a muta o localitate dintr'un ținut (Illyria) în altul (Thracia) la o depărtare de circa 100 km.

Așa dar, din cele spuse până acum cu privire la vechimea turnului nostru, rezultă că el nu a fost întemeiat de Traian sub numele de *Turris* după cum susține Gr. Tocilescu și după el și alții, nici de Justinian sub numele de « Pyrgos Joudaios », ci a fost întemeiat de Constantin cel Mare, așa cum clar a dedus Iorga din împrejurările istorice din aceștă

---

[1] *Op. cit.*, ed. I (1848), vol. III, p. 1090, nota 3.

[2] Ilie Remus, în *Revista Istorică*, XI, p. 27, îl așează la Recidnița.

vreme la Dunăre, fără ca în sprijinul acestei păreri a lui să poată fi utilizat Constantin Porfirogenitul care, după cum am văzut, se referă la construcţiile lui Constantin dela T.-Severin.

Cât a durat vieaţa romană în acest timp nicio informaţie de caracter literar nu ne-o spune. Din descoperirile arheologice rezultă că existenţa turnului, a încetat în urma unei violenţe. Zidurile sunt distruse în unele părţi aproape până la temelie iar printre dărâmături zac straturi de cărbuni şi cenuşe. Poate că în timpul lui Justinian turnul nu mai exista și nici n'a mai fost refăcut. Urme de o refacere în această vreme nu există și, desigur, de aceea nu e pomenit nici de Procopius.

Abia târziu în secolul XIV, după întemeerea principatului Ţării-Româneşti, este refăcut de voevozii acesteia, ca să servească la paza Dunării împotriva înaintării Turcilor, şi este cunoscut în documentele vremei sub numele de Nicopoli cel *mic* sau Nicopoiul, Nicopoia mică.

N. Iorga [1] vorbind despre ambiția lui Vladislav care voia să-și întindă stăpânirea pe malul drept al Dunării, zice: « Vladislav va pătrunde, în circumstanţe neclare, venite din năvălirea turcească de care vom vorbi, deosebit, la Nicopol (nu pare să fie numai Nicopoia mică a lui); va răsări la Vidin sau apărând drepturile surorii al cărei bărbat e Sracimir, sau urmărind propriile sale planuri ambiţioase ».

Din fraza pusă între paranteze « (nu pare să fie numai Nicopoia Mică a lui) » ar rezulta că Nicopoia mică fusese refăcută de Vladislav şi pusă în funcţiune. Cred că nu putem atribui lui Vladislav atâta prevedere ca, atunci, când ambiţiona planuri de hegemonie în Balcani, trecând Dunărea și ocupând diferite cetăţi pe malul drept, să se gândească la măsuri defensive înapoi, fortificând malul stâng al fluviului.

D-l N. A. Constantinescu [2] admite, sub formă de probabilitate, că Vladislav a făcut, poate, o întăritură de lemn (restelia) la Giurgiu, întrucât pe ţărmul opus nu era o cetate de seamă. La Turnu însă exista pe țărmul opus cetatea puternică a Nicopolului. Este deci cu mult mai probabil că atât cetatea Giurgiului, construită din piatră, cât şi a Turnului au fost ridicate de Mircea. D-l Const. C. Giurescu [3] crede că aceasta s'a întâmplat după bătălia din Câmpia Mierlelor şi că amândouă aceste cetăţi au fost întărite de Mircea în aceeaşi vreme. N. Iorga [4] spune că în timpul ușuratecului Soliman (urmaşul lui Baiazid) « Mircea întrebuinţează acest răgaz, al cărui capăt nu se poate prevedea, nu ca să încerce o nouă întindere peste fluviu, ci ca să se întărească pe malul stâng. Are aici Severinul și cheltuește ,cum ne va spune mai târziu

---

[1] *Istoria Românilor*, III, p. 229.

[2] *Cetatea Giurgiu*, în *An. Ac. Rom.*, *Mem. secţ. ist.*, seria II, XXXVIII (1916), p. 499.

[3] *Ist. Rom.*, p. 455.

[4] *Ibidem*, p. 318.

Vlad Dracul [1], mulţi drobi de sare ca să ridice acele întărituri ale Giurgiului, care ar trebui căutate supt învelişul turcesc de mai târziu şi comparate cu zidurile, cam din aceeaşi vreme, ale Făgăraşului ». Pentru Giurgiu ar putea fi admisă şi această dată, pentrucă, dacă pentru întărirea acestei cetăţi Mircea trebuie să cumpere piatra de peste Dunăre, aceasta nu putea s'o facă decât sau înainte de ocuparea cetăţilor de pe malul opus de către Turci sau în timpul urmaşilor lui Baiazid când Mircea devine iar stăpânitorul acestui mal. In orice caz însă Turnu a trebuit să fie refăcut înainte de 1394—1395 când este constatat prin documente că exista. Astfel Gr. Tocilescu [2] citează un pasagiu dintr'o cronică românească inedită, în care, povestindu-se evenimentele din 1394—1395, se spune: « şi a dooḑi au pornit Jăkemont Craiu toate oştile spre Nicopoiul cel mic ce iaste în ţărmurile Dunării şi l'au ocolit, şi în cetate era Munténi, iar în oraş era Turci. Şi începu a'i bate foarte tare, şi din läuntru încă se apăra bine. Iar deca sfărâmară zidul oraşului şi al cetăţii, făcură mare năvală şi îndată luară cetatea şi oraşul, şi i-au tăiat şi i-au robit foarte rău, şi au pus oaste în cetate, iar cu o seamă de oşti s'au întors înapoi ». De asemeni Tocilescu mai citează şi câteva documente dela Sigismund, regele Ungariei. Astfel într'unul, din anul 1397, regele zice: « După intrarea noastră în (Ţara-Românească) puserăm pe fugă pe Români şi pe Turci cu căpeteniile lor şi luarăm cu multă vărsare de sânge fortăreaţa Nicopoli-cel-mic, situată în Ţara-Românească ». In alt document pentru Johann Maroth din anul 1404, tot Sigismund spune cum Baiazid năvălise în Ţara-Românească, o pustiise, luase cu forţa dela Voevodul Mircea fortăreaţa Nicopolis-cel-mic şi lăsase acolo trupele sale ca garnizoană. In sfârşit alte documente dela Sigismund, pentru Gara din anii 1406 şi 1408 menţionează luptele pentru Nicopoli-cel-mic din anii 1394—1395 [3]. Este deci cert că la 1394 fortăreaţa dela Nicopole cel mic exista. Ea trebuie să fi fost refăcută de Mircea înainte de anul 1393 când Turcii au cucerit Bulgaria şi, deci, s'au instalat în cetăţile de pe malul drept al Dunării, între care şi Nicopolul Mare din faţă. Numai aşa se poate explica numele nouei fortăreţe refăcute de Nicopolul, Nicopoaia sau Nicopoiul cel Mic, adică însuşi numele, diminutivizat, al cetăţii mari de pe malul opus. Aceasta nu se putea întâmpla decât într'un timp când şi cetatea de pe malul opus era în stăpânirea voevodului român. Probabil că, după trecerea malului drept în stăpânire turcească, numele de Nicopolul mic a început să fie înlocuit din ce în ce mai mult cu cel de Turnu, care era însuşi numele comun al acestei fortăreţe mai mici cu formă de turn.

---

[1] Vezi Wavrin, *Enchiennes cronicques*, reproduse de N. Iorga în *Bul. Com. Istorice*, VI, p. 132 şi de N. A. Constantinescu, *loc. cit.*, p. 498 sqq.

[2] Gr. Tocilescu, *Mon. epigr. şi sculpturale*, p. 249, nota 3.

[3] Vezi la Tocilescu, *loc. cit.*, nota 3 cu trimiterile respective.

Cucerit de Baiazid în 1394, Turnu este reluat de Mircea cu ajutor dela Sigismund în toamna anului 1395 [1], dar nu mult după aceea, în acelaş an, este din nou ocupat de Turci [2]. In 1396, Stibor, voevodul Ardealului, împreună cu Mircea trec în Ţara-Românească, bat pe Vlad uzurpatorul, recuceresc Turnu şi trec Dunărea la Nicopole ca să ia parte la cruciată [3]. După dezastrul dela Nicopole Turcii reocupă Turnu, dar, probabil, când Mircea, tot cu ajutorul lui Stibor, în Decemvrie 1396, ajunge iarăşi stăpân pe toată Ţara-Românească, Vlad fiind luat prizonier în lupta dela cetatea Dâmboviţa, este cucerit din mâna Turcilor şi Turnu: în 1396 Mircea trimite o scrisoare lui Sigismund de aci [4]. După aceasta nu mai avem nicio ştire despre Turnu. Probabil însă din 1417 a fost cucerit de Mohamed odată cu cetatea Giurgiu [5].

Din acest moment suzeranitatea turcească este impusă Ţării Româneşti şi menţinută prin ocuparea cetăţilor dela Dunăre, Giurgiu, Turnu şi Brăila.

Unii dintre voevozi nu o acceptă şi ca să o înlăture caută să recucerească cetăţile dela Dunăre ocupate de Turci şi din care-şi exercitau autoritatea. Pentru aceasta ei recunosc suzeranitatea regelui ungur şi cu ajutor dela acesta ei caută să recucerească cetăţile pierdute. Intre aceşti răsvrătiţi se pot număra: Dan II în 1427, Vlad Dracul în 1445, Vlad Ţepeş şi Mihai Viteazul în 1594. După Mihai numai Mihnea III Radu mai întreprinse o expediţie de recucerire. Ştiri precise despre aceste recuceriri în legătură cu Turnu nu avem decât una singură din timpul lui Mihai Viteazul. Anume, e relaţia din « Weissenburgen » din 11 Decemvrie 1594, după care solii lui Mihai anunţau acolo că: « oastea noastră a cucerit castelul Brăila şi Turnu (Turnus) fără vreo pagubă, au luat târgul Giurgiu (den Flecken oder Markt Gergie) » [6]. In cursul săpăturilor, de fapt, am constatat pentru epoca respectivă mai multe straturi de dărâmături cu cărbuni şi cenuşe, care nu puteau proveni decât din atacurile de recucerire din partea voevozilor români răsvrătiţi [7]. Nu ştiu dacă în epoca Fanarioţilor, Turnu a avut vreun rol, aşa ca Giurgiu, în războaiele dintre Ruşi, Austrieci şi Turci. Din săpături nu se constată o distrugere mai importantă în această verme. E mai probabil că garnizoana turcească de aci a fost neturburată până la războiul ruso-turc din 1828—29. In acest

---

[1] Const. C. Giurescu, *Ist. Rom.*, I, p. 456; N. Iorga, *Ist. Rom.*, II, p. 302 sq.; P. P. Panaitescu, *Mircea cel Bătrân*, p. 257.

[2] P. P. Panaitescu, *op. cit.*, p. 257.

[3] *Idem, ibidem*, p. 261.

[4] *Idem, ibidem*, p. 272, 275.

[5] Const. C. Giurescu, *op. cit.*, p. 456.

[6] Vezi la N. A. Constantinescu, *loc. cit.*, p. 502, cu trimitere la N. Iorga, *Acte şi fragmente*, I, p. 130; vezi şi *Magazin. ist.*, IV, p. 288.

[7] Vezi capitolul următor.

războiu Turnu e luat cu asalt de generalul rus Malinofski în ziua de 25 Ianuarie 1829, care cucereşte dela Turci 32 tunuri şi 5 steaguri [1]. Prin tratatul dela Adrianopol Turcii sunt obligaţi să părăsească raiaua Turnului, caşi pe a Giurgiului şi Brăilei, iar cetatea Turnu este dărâmată. Nu mult în urmă se mută şi oraşul pe platoul dinspre Nord la circa 4 km luând numele de Turnu-Măgurele. Rămân însă în jurul cetăţii loturi cu pomi fructiferi şi vii, care, replantate în cursul timpului, se menţin până astăzi. Ruinele, încet, încet se nivelează şi încep să fie acoperite de vegetaţie, iarbă, burueni, arbori. Totuşi, din timp, în timp sunt turburate de vecinii viticultori cari scot piatră ca să-şi construiască pimniţi, puţuri, etc., sau vreunul din apropiere îşi construeşte cum vom vedea, pimniţa chiar în mijlocul ruinelor. In ultima vreme însă cetatea era să fie transformată în adevărată carieră chiar de către autorităţile oraşului ca să scoată piatră pentru pavarea străzilor sau pentru alte construcţii de înfrumuseţare. Noroc că, datorită d-lui General Radu Rosetti, Comisiunea Monumentelor Istorice a intervenit la timp, mijlocind cercetările arheologice în acest loc. Rămâne ca intervenţia ei să se exercite şi mai departe, provocând interesul local pentru conservarea monumentului.

DESCOPERIRILE ARHEOLOGICE

Lucrările de desgropare a cetăţii au fost începute în 1936, când am făcut numai nişte sondagii pentru a-mi da seama de importanţa ruinelor. Ele au continuat apoi aproape în fiecare vară câte o lună şi câteva zile. Aceasta din pricina, puţinităţii fondurilor necesare, pe care le puteam obţine dela autorităţile locale. Numai două campanii au fost mai fericite. Aceasta, pentrucă s'a întâmplat să fie în fruntea judeţului un prefect, care a dovedit multă solicitudine faţă de acest monument al trecutului. De aceea socotesc o delicată obligaţie din partea mea de a-i menţiona numele aici şi a-i aduce şi pe această cale vii mulţumiri: este d-l General M. Ştefănescu. In ultimii ani, ne mai putând obţine fonduri, lucrările stagnaseră. In cele din urmă am obţinut sprijinul Institutului de Istorie Naţională şi am putut duce la bun sfârşit aceste lucrări. Fireşte ele nu au epuizat totul. In straturile mai vechi n'am făcut decât sondagii, din ele, însă, am putut scoate informaţiile necesare pentru trasarea în linii mari a istoricului cetăţi.

Voi prezenta acum exegetic tot ceeace a ieşit la iveală prin săpături, mai întâi construcţiile, apoi monumentele scrise sau sculptate ca şi descoperirile mărunte.

---

[1] Tocilescu, *loc. cit.*, cu trimitere la Moltke, *Der russisch-turkische Feldzug*, 1828—1829, p. 223.

Privit în general, turnul avea o formă de poligon neregulat. Această neregularitate provine, după cum vom vedea, din modificările în plan suferite cu ocazia diferitelor refaceri din cursul timpului. Se compune din trei elemente: șanț de jur împrejur, incinta și, în mijloc, un turn rotund (vezi planul și fig. 1 și 2). Șanțul este larg de 6 m și adânc de circa 2,50 m. Are pereții verticali și căptușiți cu zid. Zidul dinspre exterior n'a putut fi urmărit pe tot traseul șanțului din lipsă de fonduri dar l-am constatat pe latura dinspre Nord-Est, unde, după cum vom vedea, era poartă cu un *pont-levis*. La mijlocul acestei laturi, în dreptul porții, zidul are o proeminență de circa 1 m, pe o lungime de 2,50 m. Este, fără îndoială, proeminența pe care se sprijinea capătul podului. Spre capetele laturii — lungă de 17 m — înălțimea zidului se micșorează până ce, pe la turile următoare, la dreapta și la stânga, abia i se păstrează temeliile. Totuși acesta este un indiciu suficient că zidul continua pe tot traseul peretelui exterior al șanțului.

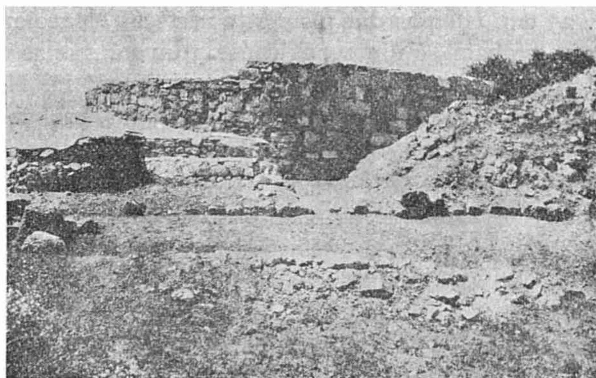

Fig. 1. Vedere generală — zidul interior al șanțului, incinta cetății și turnul rotund din mijloc.

Ca tehnică, zidul e făcut din piatră brută, de calcar. Cea din parament, ușor fățuită din ciocan, e de dimensiuni variabile — lățime 0,25—0,40 m, înălțime 0,20 0,30 m — numai cea din proeminență ceva mai mare și așezată în rânduri mai mult sau mai puțin orizontale golurile dela conexiuni fiind umplute cu mortar și pietre mai mici. Interiorul zidului — *emplecton*-ul — este un amestec de pietre mai mici de formă neregulată și mortar compus din nisip cu pietriș mărunțel și var, totul bine închegat și solid. Dată fiind lipsa din compunerea zidului a unui material adus din alte monumente — cărămizi, fragmente arhitectonice etc. — cum și soliditatea lui, s'ar putea spune că el aparține primei întemeieri a cetății, adică epocei constantiniene. Cum însă în această epocă pereții șanțului, de obiceiu, nu se făceau verticali ci înclinați, zidul trebue atribuit mai de grabă epocei a doua adică a refacerii cetății de către voievodul român, Mircea. Asemănarea tehnicei acestui zid cu tehnica romană poate fi ușor explicată, dacă ne gândim că pe acest loc erau ruinele turnului, construit de Constantin. După ce lucrătorii români au ridicat dărâmăturile, din care au ales tot

materialul bun pentru construcţie — mai tot piatră brută, după cum vom vedea mai departe — au rămas zidurile, atât cât se păstrau, pe care lucrătorii le-au observat şi le-au imitat tehnica.

In secţiunea făcută în şanţ (Pl. II secţia A—B) am găsit, deasupra terenului virgin şi pe mijlocul şanţului, un strat înalt de c. 25 cm, compus din pământ amestecat cu moloz şi piatră măruntă, care, probabil, e din epocă constantiniană, rămas după ce s'a scos din el tot materialul de construcţie, pe timpul lui Mircea; deasupra, un strat de c. 20 cm de pământ curat, depus, probabil, în răstimpul dela Mircea până la 1829, când, cetatea fiind dărâmată, şanţul s'a umplut cu tot felul de dărâmături, rămânând gol pe o adâncime numai de c. 1 m măsurată la mijlocul lui. Deasupra stratului de pământ depus dela Mircea până la 1829, s'a găsit un ulcior de formă cilindrică cu partea inferioară evasată, cu gura frumos profilată pe un gât cilindric, având într'o parte o toartă, ce se îndoaie sus aproape în unghiu drept, iar în cealaltă o ţâţână — de altfel distrusă — prin care curgea lichidul. Suprafaţa vasului e smălţuită cu verde până aproape de fund, rămas roşu, adică în coloarea pastei, şi brăzdată de patru brâuri orizontale compuse, trei din linii ondulate fin trasate cu un instrument în formă de pieptene, iar unul din linii drepte, şi unele şi altele umplute cu o coloare albă. Inălţimea 18,3 cm; lărgimea la fund 10,5 cm, la umeri 8,5 cm, la gât 2 cm, la gură 4cm. Este fără îndoială un ulcior turcesc. din ultima epocă.

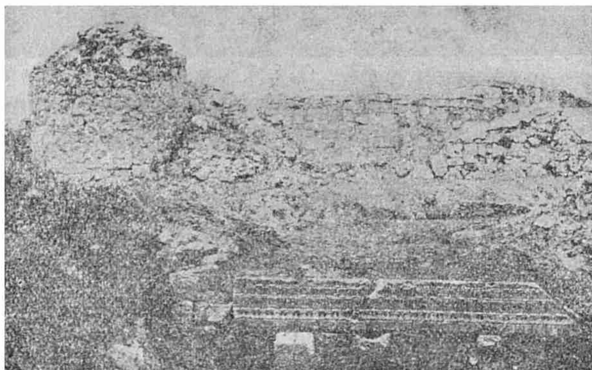

Fig. 2

Al doilea zid al şanţului, cel din spre interior, a urmărit pe tot traseul şanţului, dar numai până la adâncimea la care se găsea păstrat, ca să-i pot fixa traseul; până în fundul şanţului nu l-am cercetat de cât în secţiunea din dreptul porţii. Aici se păstrează pe o înălţime de 2,85 m şi se termină sus cu un prag format dintr'un bloc de marmură, sub care ies înafară trei console, formate din trei blocuri mari de piatră băgate cu lungimea în zid — cel din mijloc rupt, cel din dreapta puţin deteriorat — pe care probabil era aşezată o grindă — fixată cu scoabe de fier în piatra pragului, după urmele păstrate în ea — de care se prindea podul care se ridica şi se lăsa după nevoie.

Blocul de marmură, întrebuințat la prag, făcea parte din arhitrava unui edificiu măreț, probabil un templu, și a fost adus, după cum vom vedea, dela *Oescus*, de Turci când ei au trebuit să repare cetatea (Fig. 2).

Traseul acestui zid formează un poligon neregulat cu o bază largă de o formă și mai neregulată, având la capete câte un bastion masiv, cel dela apus de formă dreptunghiulară iar cel dela răsărit de formă triunghiulară (vezi planul Pl. I). Această bază, de altfel, nu e numai zidul șanțului, ci acesta se unește cu zidul incintei turnului, servindu-i acestuia din urmă numai ca un fel de taluz.

Laturile libere ale zidului interior al șanțului nu au nici aceeași lungime, nici aceeași grosime. Astfel, începând dela bastionul triunghiular dela răsărit, prima latură are lungimea de 20 m și grosimea de 1,70 m; a doua, aceea a porții, are 15 m lungime și 2,20 grosime — această grosime începând, de altfel, încă de pe latura precedentă la 2 m dela colț și continuând și pe latura următoare încă 2 m. Aceasta se explică prin prezența porții la mijlocul acestei laturi, ceea ce necesita o mai puternică soliditate a ei, atacurile fiind îndreptate, de obiceiu asupra porții. Deschiderea porții nu mai poate fi determinată întru cât zidul din stânga e distrus până la prag.

A treia latură e lungă de 15 m și groasă de 1,70 m; a patra, 20,50 m lungime și 1 m grosime, numai la capăt își păstrează grosimea obișnuită de 1,70 m. Această micșorare a grosimii se explică prin dărâmarea feței zidului până la c. 1 m în interior și refacerea ei pe grosimea rămasă.

In sfârșit, a cincea latură, lungă de 17,50 m, și a șasea, lungă de 17 m, aproape că sunt în continuare, unghiul format de ele fiind aproape imperceptibil. Grosimea lor e de 1,70 m. La capătul ultimei laturi se află bastionul masiv de formă dreptunghiulară care se unește cu zidul incintei. Dela acest bastion înainte, pe partea de Sud a turnului, zidul șanțului e lipit de incintă, formând un fel de taluz, pe o distanță de 31 m, la mijloc făcând o burtă înafară. După aceea iarăși se desprind de incintă formând un colț și merge în linie dreaptă, pe o distanță de 20 m și o grosime de 1,50 m, până se unește cu bastionul triunghiular dela colțul din spre Răsărit.

Această formă neregulată a traseului zidului din spre interior al șanțului rezultă, de fapt, din refacerile pe care le-a suferit acest zid în cursul timpului. Astfel în zidul laturilor 1,2 și 3, la bază, se observă aceeași tehnică, pe care am constatat-o în zidul din spre exterior al șanțului, adică tehnica din timpul lui Mircea. Sus, însă, și în general în zidul celorlalte laturi tehnica se schimbă. Dacă mortarul este tot atât de conștiincios legat, între *caementa*, însă, sunt întrebuințate, înafară de piatră brută, și bucăți de pietre lucrate sau de cărămizi. In afară de aceasta, un element nou apare în construcția zidului, anume întrebuințarea lemnului. In cele două bastioane ca și în colțurile, făcute de latura porții cu alăturatele ei, se văd golurile unor grinzi groase

0,15—0,20 m, care, unele străbăteau grosimea zidului iar altele tăiau colţul în curmeziş (Fig. 3). Intrebuinţarea lemnului în zidurile de fortificaţie e foarte veche. O găsim la Egipteni în fortificaţia dela Samneh de asemenea în Mesopotamia, la Perşi, apoi la Greci şi foarte obişnuită

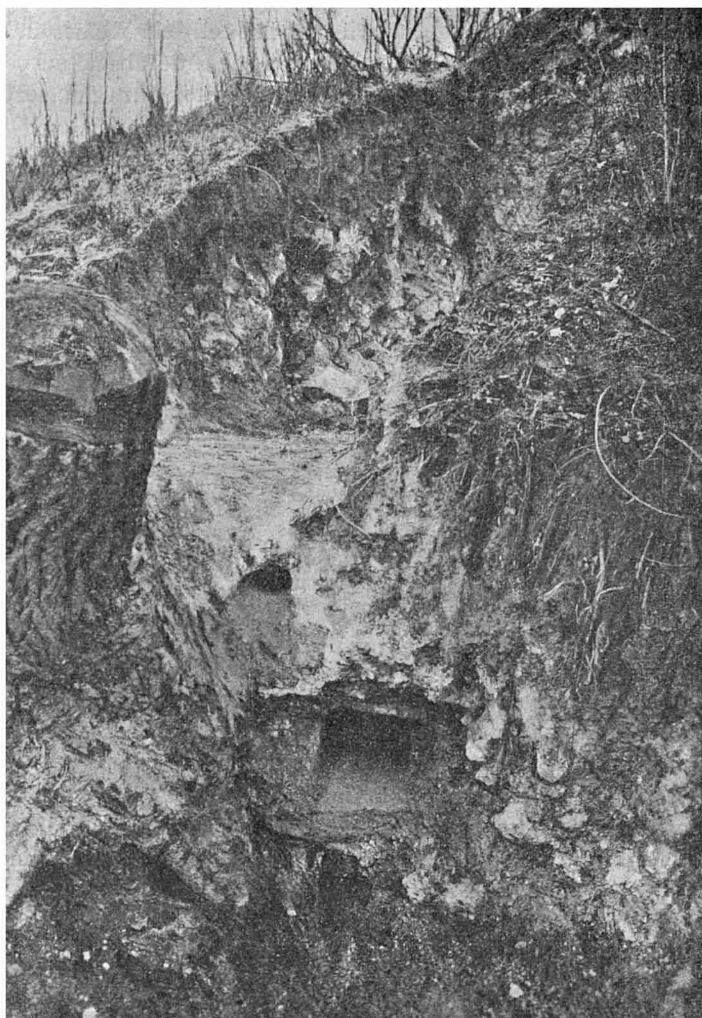

Fig. 3

la Bizantini, dela care a trecut la Turci. Se găseşte apoi şi în zidul burgului dac dela Costeşti. Fără îndoială că aceste grinzi întrebuinţate în zid aveau o funcţiune. In cazul burgului dac dela Costeşti, unde zidul e construit din blocuri mari, fără niciun fel de mortar între ele,

grinzile de lemn, pe de o parte, serveau să facă legătura între blocuri, iar pe de alta, să repartizeze greutatea superioară în chip egal pe toată grosimea zidului, funcție, pe care o îndeplinește mortarul acolo unde este întrebuințat, din orice material ar fi făcut el, var cu nisip, argilă sau chiarnumai nisip, ca la Egipteni în unele massive. O altă funcție a grinzilor de lemn, care de fapt este adevărata lor funcție în zidurile de fortificație făcută cu mortar, este aceea d ea repartiza efectul loviturilor de proiectile în cazul unui atac. De sigur aceasta a fost funcțiunea și a grinzilor din zidul nostru, mai ales că zidul e bineînchegat. într'un mortar solid. Această tehnică constructivă, după cum vom vedea și mai departe, este întrebuințată obișnuit în refacerile turcești. Prin urmare zidul nostru, suferind distrugeri în cursul timpului, a trebuit să fie refăcut de Turci, cari, cu această ocazie, i-au schimbat, în parte, și traseul. La ultima refacere i-au adăugit și cele două bastioane, dintre care cel dela apus se lipește chiar de taluzul zidului incintei, pe când cel dela Răsărit rămâne liber iar unirea cu zidul incintei nu se face decât după 20 m printr'un zid care formează aproape un unghiu drept cu latura exterioară a bastionului. Ambele bastioane au parametrul laturilor exterioare construit din blocuri de talie lungi de c. 1—1,50 m, înalte de c. 0,50—0,60 m, iar bastionul din spre Apus are și o scară largă de c. 1 m, din care se păstrează 8 trepte înalte de 0,25 m, și care este așezată chiar pe latura de conexiune cu zidul incintei (Fig. 4). Aceasta presupune că tot zidul din spre in terior al șanțului se ridica deasupra nivelului pavajului cu cel puțin înălțimea unui om, el servind ca primă linie de rezistență.

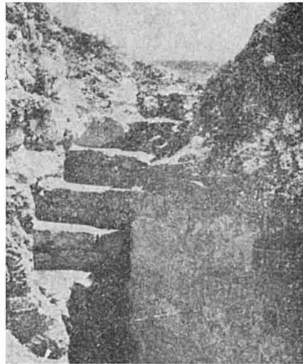

Fig. 4

Intre zidul din spre interior al șanțului și zidul incintei este un coridor larg de 4 m. Numai pe latura de Vest, aceea care se termină cu bastionul dreptunghiular, lărgimea lui variază între 3 m, până aproape de bastion, și 4,50 m lângă bastion. Aici, însă, zidul șanțului, după cum am văzut, a suferit modificări importante, pe care le vom arăta mai jos.

Așa cum se prezintă astăzi, incinta turnului are o formă poligonală cu 9 laturi, dintre care 6 bine determinabile, celelalte 3 însă — din partea din spre Dunăre, adică acolo unde incinta se unește cu zidul șanțului — mai aproximative, de sigur, din cauza refacerilor târzii. In interior însă zidul incintei are un traseu circular (vezi planul). Lungimea laturilor, în exterior, variază între 11,50 m și 13 m, numai cea din dreptul laturii a patra a șanțului are o lungime mai mare, 15 m. Grosimea zidului e de 4 m iar la colțuri 5 m, numai laturile din spre

Vest au o grosime mai mare, 4,50 m şi chiar 5 m — cea care se uneşte cu bastionul — iar la colţ, tot aceasta din urmă, 6,50 m. La mijlocul acestor laturi este practicată o deschizătură, de formă neregulată însă în general, mai largă la mijlocul zidului şi mai îngustă la capete, mai ales la cel din spre exterior c. 0,25 m. Neregularitatea acestor deschizături se explică prin aceea că ele n'au fost construite odată cu zidul întreg, în ceea ce priveşte grosimea lui (vezi mai departe) ci, foarte probabil, numai cu zidul din spre exterior iar celălalt a trebuit să fie spart. In latura din spre pragul porţii constatată în zidul şanţului era, probabil, chiar poartă, care însă în ultima epocă a fost astupată — în zidul din acest loc se observă o reparaţie — şi făcută o alta, probabil, pe latura din spre Dunăre, unde de altfel nu se poate constata, zidul fiind rău distrus aci. De asemeni în această parte, din cauza distrugerii zidului, nu se poate constata nici existenţa acelor deschizături. Există însă aici un element nou. Anume, cam la jumătate distanţă între cele două bastioane dela colţuri, există un nou bastion masiv, însă în interior, de formă dreptunghiulară cu dimensiunile 4,50 × 6 m (Fig. 5). Acesta. împreună cu cele două dela colţuri, ofereau o forţă defensivă suficientă pentru această latură redusă la un singur zid prin unirea zidului şanţului cu al incintei şi străpunsă de poartă şi poate şi de una sau două deschizături ca cele pe care le-am văzut pe celelalte laturi. Deschizăturile acestea, după cum am văzut, datează din epocă mai nouă şi serveau, fără îndoială, pentru gurile de foc.

Fig. 5

Zidul incintei nu este omogen în toată grosimea lui, ci, până la o înălţime, în unele locuri de c. 3 m, în altele mai puţin, se observă componenţa lui din două ziduri iar la temelie şi al treilea. Astfel, făcând o secţiune în interior, între incintă şi turnul rotund din mijloc, la o adâncime de c. 1,40 m dela pavajul ultimei epoce, am găsit un zid care iese înafară de sub zidul incintei cu c. 0,50 m şi e înalt cu c. 0,60 m dela pământul virgin (Fig. 6 şi Pl. II). Acest zid a fost urmărit pe o lungime de 4 m la stânga şi la dreapta secţiunii şi se păstrează pe aceeaşi grosime, variind numai înălţimea. L-am regăsit pe partea de

Sud, unde incinta este distrusă rău și a trebuit să fac săpături mai adânci în căutarea ei, cum și la Nord aproape la suprafața ultimuliu pavaj (vezi în plan petele negre cu puncte albe). Fără îndoială că acest zid se găsește, cu diferite înălțimi bine'nțeles, de-a-lungul incintei, până în locul unde iese aproape de suprafața pavajului ultim. Aici se observă o îngustare a lui, din ce în ce mai mare cu cât înaintează spre stânga, până ce se pierde. In adevăr, făcând un sondaj între cele două deschizături din spre Apus, nu l-am mai găsit. Fără îndoială că el trebue să fie și aici însă a fost cuprins în zidul-refacere al incintei. Acest lucru se poate observa și în plan, căci în acest loc incinta nu mai păstrează rotunzimea traseului, ci se turtește în spre interior. In sfârșit, e clar că zidul acesta reprezintă epoca cea mai veche a turnului. El avea un traseu circular iar, din distanță în distanță, scotea turnulețe mici, masive, cu frontul rotund, măsurând atât pe perpendiculara pe zid cât și pe direcția zidului 2 m. Două din aceste turnulețe au ieșit la iveală: unul, în întregime, în fața bastionului triunghiular dela Est și al doilea, numai vârful, lângă scara bastionului dela Vest. Ele se deosebesc de celelalte atât prin dimensiuni — fiind mai mici — după cum se poate vedea la cel dela Est, cât și prin tehnica constructivă, după cum vom vedea îndată.

Fig. 6

Despre tehnica constructivă întrebuințată în acest zid putem spune că e romană, din epocă târzie. Astfel, ca material de construcție e întrebuințată numai piatra — niciun element străin luat din altă construcție dărâmată nu se observă. In epoca târzie romană totuși acest lucru era frecvent, însă, numai în cazul când se refăcea o construcție dărâmată, în special fortificații. Atunci se întrebuința în refacerea zidurilor tot felul de monumente luate de pe loc sau din apropiere. La Turnu-Măgurele însă, în acea vreme, vreun monument roman dărâmat nu se găsea iar, peste Dunăre, probabil că toate erau în funcțiune pentru apărarea hotarului. In cât, pentru întemeierea unei fortificații aci, a trebuit să se scoată piatră din carierele de pe malul opus. In ceea ce privește aranjarea acestui material în zid, se observă, la parament, o grijă în așezarea pietrelor mai mari, numai puțin fățuite din ciocan, în rânduri mai mult sau mai puțin orizontale, ca un compromis

între *opus quadratum* și *opus incertum*, așa cum se constată la toate cetățile romane din secolul IV. Interiorul zidului — *emplecton* — e compus din pietre mai mici — *caementa* — neregulate ca formă și dimensiuni, bine închegate într'un mortar puternic întărit. Un alt indiciu de atribuire a acestui zid secolului IV este paramentul celor două turnulețe, despre care am spus că aparțin acestui zid din prima epocă. El este făcut din blocuri cioplite de formă regulată dreptunghiulară, înalte de c. 0,45 m și lungi între 0,50—0,75 m. Acest sistem se găsește iarăși în mod frecvent la cetățile romane din sec. IV, la care toate turnurile au paramentul în acest *opus quadratum* târziu, pe când curtinele îl au, ca și zidul nostru în *opus quasi-incertum*.

Așa dar. zidul nostru aparține secolului IV, mai precis, — pentru considerațiile istorice pe care le vom vedea mai departe — epocei lui Constantin cel Mare. Putem, deci, spune că turnul întemeiat de Constantin avea o formă rotundă cu 9 turnulețe cu front rotund, care ieșeau înafară In fața acestei incinte, la o depărtare de c. 3 m, era un șanț, cu pereții înclinați, iar intrarea era, probabil, în partea din spre Sud, adică din spre Dunăre.

In secțiunea făcută, în stratul corespunzător acestui zid am găsit numai fragmente de vase și nimic altceva. Ele fiind prea mărunte nu se poate determina forma vasului sau a diferitelor lui elemente și nici nu prezintă vreun element decorativ. După pastă însă, de culoare roșu-gălbui, ele sunt caracteristice epocei târzii romane. S'au găsit totuși în acest strat și fragmente de ceramică smălțuită, ba chiar un ulcioraș aproape întreg — îi lipsește doar gura și toarta — înalt de c. 10 cm și având un diametru la pântece de 7 cm. Smalțul e subțire și de o culoare verzuie. Fără îndoială că această ceramică e mai târzie, poate chiar după părăsirea turnului de Romani. Ea a fost amestecată cu lucrurile romane din stratul respectiv, probabil când Mircea a pus să se scoată materialul de construcții din dărmături pentru refacerea cetății.

Cât a durat acest turn roman, în sondajele făcute în stratul respectiv n'am găsit nicio indicație. Cred totuși că în timpul năvălirilor, poate ale Slavilor, el a fost părăsit de Romani. In locul unde zidul incintei e distrus, în colțul din spre bastionul triunghiular, și se păstrează numai zidul roman, am găsit în stratul respectiv trei cioburi dintr'un vas caracteristic epocei migrațiunilor (Fig. 7). Vasul are o pastă cenușie cu suprafața bine netezită, lustruită chiar, și mai închisă. Spațiul dintre umeri și gât e ornamentat cu mănunchiuri de linii, trase cu un instrument în formă de pieptene, care pornesc dintr'un punct și se răsfrâng în curbă spre dreapta și spre stânga. Jos, această ornamentație e limitată de o linie orizontală adâncă, care aleargă în jurul oalei.

Așa dar, în această epocă — sec. VI—VII — turnul nostru a fost părăsit de Romani și, fără îndoială distrus. El a rămas astfel până

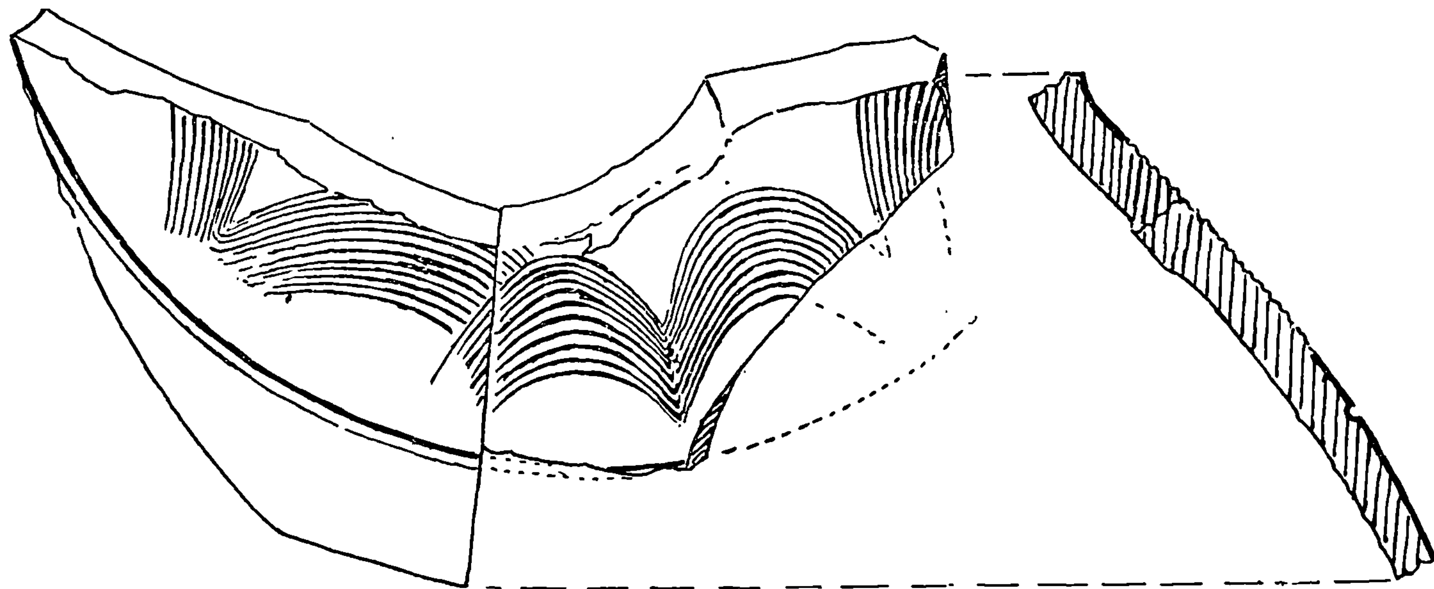

Fig. 7

în secolul XIV, când este refăcut din nou. La această refacere, judecând după stratul roman foarte subțire și compus numai din moloz și foarte puține așchii de piatră, trebue să admitem că dărâmăturile au fost răscolite ca să se aleagă din ele tot materialul bun de construcție. Acest material, de sigur, era în cantitate destul de mare, încât puțin a mai trebuit să fie adus de peste Dunăre. De aceea în refacerea aceasta — a lui Mircea — tehnica constructivă este aproape la fel cu aceea din zidul roman, al lui Constantin cel Mare. Pe lângă că lucrătorii aveau modelul în față în zidurile păstrate sub dărâmături, ei au întrebuințat și materialul de construcție constantinian.

In ceea ce privește planul refacerii lui Mircea, el este același ca și al incintei constantiniene. O singură schimbare se observă: nu s'a continuat zidul, în elevație, exact pe zidul ruinat constantinian, ci s'a scos nițel înafară cu c. 0,60 m. rămânând astfel vizibil, în interior, zidul constantinian, pe această grosime. Această deplasare a zidului nou era cerută de necesități constructive: el trebuia să ia contact cu pământul, măcar în parte, ca să aibă rezistență. Din această deplasare rezultă și dimensiunile mai mari ale turnulețelor din timpul lui Mircea față de cele constantiniene, după cum se poate observa comparându-le cu cel constantinian păstrat în fața bastionului triunghiular (vezi planul). Pe latura de Sud, foarte probabil, refacerea lui Mircea avea încă două turnulețe, ele fiind dărâmate și părăsite la refacerile ulterioare. De asemeni pe latura de Vest traseul zidului era mult mai înafară, după cum se poate deduce din fragmentul de turn constantinian, păstrat lângă scara care duce pe bastionul dreptunghiular din această parte. Celălalt turn, de pe această latură, a fost distrus complet în timpuri moderne spre a se face acolo o pivniță, probabil, de către proprietarii de vii din împrejurimi. Cele două ziduri care traversează coridorul dintre zidul șanțului și zidul incintei, la distanță de c. 5 m unul de altul, sunt ziduri moderne ale acestei pivnițe. Schimbarea traseului zidului lui Mircea se explică prin refacerea ulterioară a acestui zid rău distrus în această parte. Atunci, tot din necesitatea de a se înfige în pământ o parte măcar din temelia zidului-refacere, a fost împins în spre interior cu c. 2 m.

Poarta acestei incinte era probabil în dreptul pragului constatat în zidul șanțului de pe latura din spre Nord-Est. Ea a fost păstrată câtva timp și de Turci, cari au făcut reparații, probabil, la cea din zidul șanțului, așezând pragul acela de marmură. Mai târziu, fără îndoială, în urma unei noui dărâmări, această poartă a fost părăsită iar zidul reparat, umplându-se și deschizătura porții. Lucrul acesta se poate deduce din tehnica constructivă, căci zidul, chiar de jos, dela cel roman, are un parament mai neregulat, în care, ici-colo, apare și câte o cărămidă ca să completeze golurile dintre pietre. De sigur că poarta atunci a fost mutată pe latura de Sud.

E foarte probabil că incinta lui Mircea a avut de suferit şi în timpul luptelor acestuia cu Baiazid: între 1394 şi 1396, când Turnu e ocupat când de Turci când de Români. Se pare însă că distrugerile, cauzate în aceste atacuri, au fost reparate fără să fi fost nevoie de schimbarea planului. După ocuparea cetăţii însă de Mahomed, în 1417, incinta trebue să fi suferit schimbări de plan, anume, prin astuparea porţii din spre Nord-Est şi modificarea laturii din spre Sud. In secţiunea făcută în spaţiul dintre incintă şi turnul rotund din mijloc am constatat, deasupra stratului de dărâmături roman, încă trei straturi până la pavajul din 1829, ceea ce ar reprezenta trei distrugeri ale cetăţii. Pentru datarea acestor distrugeri n'am găsit nicio mărturie în dărâmăturile straturilor — ceramica, de altfel, foarte puţină şi fărămiţată rău, probabil, prin răvăşirea fiecărui strat la timpul său pentru a se scoate materialul bun de construcţie, nu prezintă deosebiri însemnate dela strat la strat. Cred însă că ele s'ar putea data cam astfel: prima, în timpul luptelor lui Mircea cu Baiazid, a doua, în timpul ocupării turceşti din 1417, a treia în timpul lui Mihai Viteazul care, după cum am văzut mai sus, a cucerit şi Turnu dela Turci. Probabil că în această ultimă distrugere a fost dărâmat rău zidul de pe latura de Vest, pe care, la refacere, Turcii l-au deplasat în spre interior, iar, la colţ, au făcut un taluz în linie dreaptă, spre Sud, dând astfel zidului, aici, o grosime mare, ca şi când ar fi fost un bastion. Mai târziu au întărit mai mult acest colţ, adăugind un alt bastion pe care l-au alipit taluzului, fapt care se poate observa, căci linia de conexiune merge oblic de jos în sus, ceea ce înseamnă că bastionul din urmă a fost aşezat peste taluzul bastionului anterior.

Poate tot în această vreme, sau nu mult mai târziu, Turcii au simţit nevoia să mărească grosimea zidului spre a-l face mai rezistent faţă de atacurile cu o artilerie perfecţionată. Pentru aceasta ei au adăugit în exterior un nou zid gros de c. 2,50 m, cuprinzând în el turnuleţele vechii incinte. In chipul acesta incinta, rămânând rotundă în interior, capătă în exterior o formă poligonală. Totodată se amenajează în toată grosimea zidului pe fiecare latură, afară, poate, de partea de Sud unde era intrarea, câte o deschizătură, pentru a se putea folosi gurile de foc.

Tehnica constructivă a acestui adaus turcesc se deosebeşte total de a vechiului zid. Mai întâi, în el este întrebuinţat un material luat din alte construcţii: fragmente arhitectonice, sculpturale, epigrafice cărămizi şi chiar blocuri de talie simple. In parament pietrele sunt aşezate la întâmplare fără o prea mare grijă de liniile de conexiune, rămânând goluri între ele, din care cauză se desfac cu uşurinţă. In interior, *emplecton*-ul, de asemeni, este lucrat în grabă şi pietrele nu sunt bine aşezate în mortar, ci, aruncate, oarecum, cu grămada într'un mortar fărămicios, prezintă multe goluri între ele şi lasă impresia unui zid găunos. Cred însă că acest zid a fost privit chiar de Turci ca un zid de umplutură, pentrucă în bastionul dela Vest, cam din aceeaşi

epocă, se observă o tehnică care a făcut pe cercetătorii anteriori să o socotească romană.

Dela încl̦timea de c. 2 m dela pavajul din 1829, în sus, zidul incintei a fost refăcut în această vreme pe toată grosimea lui, adică și partea mai veche, care, probabil, fusese dărâmată. Aceasta se deduce din faptul că la colțuri, dela înălțimea amintită în sus, sunt întrebuințate, în zid grinzi de lemn, care străbat toată grosimea zidului până la fața interioară.

Contemporan cu această refacere turcească este și turnul rotund din mijloc. Acesta se păstrează până la 7 m înălțime iar grosimea zidului e de 3 m. Are temeliile înfipte prin straturile de dărâmături, arătate mai sus, până în pământul virgin și pavajul, de cărămidă, ridicat mai sus decât pavajul dinafară cu c. 1,50 m, este așezat pe o platformă groasă de c. 1,50 m, construită din piatră și mortar și străbătută, aproape imediat sub pavaj, de un grătar de grinzi de dimensiunile 0,25 × 0,30 m. Fără îndoială că această platformă servea și ca să ferească interiorul turnului de umezeală. Deci acest turn servea ca depozit de muniţiuni. Dovadă mai mult e că în el s'au găsit câteva arme iar pereții afumați ba chiar partea din spre Est a zidului despicată, probabil, în urma exploziei muniţiunii. Turnul avea acoperiș: în dărâmături s'a găsit multă olană.

Ca tehnică constructivă, întreg acest zid e făcut aproape numai din blocuri mari, arhitectonice, sculpturale etc., aduse de sigur din vreo cetate romană de peste Dunăre, după cum am văzut, *Oescus*. Pe liniile de conexiune sunt puse cărămizi, sistem care era întrebuințat și de Romani în epocă târzie, adică atunci când încep și ei să întrebuințeze material din construcții dărâmate. Acest sistem servea să corecteze neregularitatea liniilor de conexiune provenită din forma neregulată a materialului. Poate că, la Turci, acest sistem să fie rezultatul unei tehnice cerute de materialul întrebuințat dar nu-i mai puțin adevărat că ei puteau să aibă sub ochi o mulțime de ziduri romane de acest fel în cetățile ruinate de pe malul Dunării.

In sfârșit, deasupra acestui turn și după dărâmarea lui, s'a făcut o construcție dreptunghiulară de zid, servind probabil tot ca pivniță.

In coridorul dintre incintă și turnul rotund, se află și un puț cu ghizduri de piatră. Dincolo de puț, spre Nord coridorul este barat de un zid mai gros de c. 0,80 m.

MONUMENTE EPIGRAFICE ȘI SCULPTURALE

Toate monumentele epigrafice și sculpturale dela cetatea Turnu au fost găsite în dărâmăturile ultimului strat, datat după 1829. Ele provin deci, după cum am văzut mai sus, din zidurile refăcute de Turci, în special din zidul turnului rotund din mijloc. Am arătat mai sus că toate aceste monumente, ca și toate blocurile de talie, numai

ecuarisate fără vreo ornamentaţie în relief, au fost aduse de Turci de peste Dunăre, anume dela *Oescus*. Aceasta ne e confirmată precis de una din cele două inscripţii găsite mai înainte în ruinele cetăţii. Această inscripţie, publicată în *CIL*, III, 753 apoi, revizuită de Tocilescu, *ibidem, Suppl.* 7429, spune: ...*Iul(io) Capitoni c(onductori) p(ublici) p(ortorii) Illyric(i)* [*e*]*t r(ipae) T(hraciae), omnib(us) honorib(us) ab ord(ine)* [*co*]*l(oniae) Fl(aviae) Sirmiatium honorato; et* [*s*]*ententiae dicundae item sacerdotalib(us) ab ordine col(oniae) Ulp(iae) Oesc(en sium) et statu*[*a*] *aere col(lato), decretis iam pridem ab eodem ordine ornamentisII viral(ibus); item decurionalib(us) ornamentis honorato ab ordinib(us)coloniar(um) Ulpiae Poetoviensis ex Pannonia superiore, Ulp(iae) Ratiar(iae) ex Moesia superiore, Traianae Sarmizegethusensium ex Dacia superiore; item II viralib(us) ab ordine muncipi Romulensium; buleutae civitatis Ponticae Tomitanorum; patrono Aug(ustalium) col(o-niae) Ulp(iae) oesc(ensium) statuam aer*[*e*] *collato cum ornamentis sacer-dotalib(us) ex decreto. et ornament(is) II viral(ibus) iam pridem hono-rato, ob eius erga se merita. Honore contentus impendium remisit. L(ocus) d(atus) d(ecreto) d(ecurionum).*

Rezultă din această inscripţie că colonia *Oescus* a ridicat lui Iulius Capito o statuă, a cărei bază era însuşi blocul de marmură pe care e gravată inscripţia noastră. Blocul acesta, deci, nu putea fi adus la Turnu decât din Oescus (Ghighen de astăzi), şi fireşte nu putea fi adus singur în vreun scop special, ci împreună cu multe altele cu scopul de a fi utilizate în construcţia cetăţii. De sigur că în această vreme *Oescus* era de mult în stare de ruine, iar Turcii, stăpâni pe ambele maluri ale Dunării, puteau să dispună de materialul de construcţie aflat la îndemână şi să-l transporte unde aveau nevoie de el.

A doua inscripţie, găsită de Tocilescu şi publicată de el în *A.E.M*, XIV, p. 10, nr. 4 şi în *Mon. epigr. şi sculpt.*, p. 248, este gravată tot pe o bază de statuă şi aparţine împăratului Traian Deciu: [*Im*]*p(era-tori) Caes(ari) C(aio) Messio Q(uinto) Traian*[*o*] *Decio P(io) F(elici) invicto Au*[*g(usto)*] *pont(ifici) m(aximo), trib(unicia) pot(estate) co(n)-s(uli) I*[*I?*] *designato, p(atri) p(atriae) proco(n)s(uli) reparatori disci-plinae militaris fundatori sacr(ae) urbis firmatori Sp(ei) Rom(anae)...*

Cum această inscripţie datează din timpul lui Deciu iar Cetatea, noastră e întemeiată abia de Constantin cel Mare, e evident că ea a fost adusă aci ca material de construcţie, de sigur, tot dela Oescus. Fără îndoială că tot de aci provin şi celelalte monumente epigrafice sau sculpturale pe care le voiu prezenta în acest capitol.

1. Fragment dintr'un bloc cu inscripţie, de calcar. Inălţimea 27 cm, lăţimea 30 cm, grosimea 16 cm. Se păstrează fragmente din două litere, probabil O şi A (Fig. 8). Literele sunt foarte mari, înălţimea totală era probabil de 30(cm. De sigur, blocul era aşezat în frontis-piciul unei clădiri, inscripţia făcând parte din categoria inscripţiilor pe edificii.

2. Partea superioară a unui monument în formă de altar, de calcar. Inălţimea păstrată 75 cm, lăţimea 52 cm, grosimea 62 cm. Profilul coronamentului e retezat, pentru ca piatra să poată fi aşezată în zid. De asemeni s'a mai tăiat şi din feţele laterale, ceea ce explică lăţimea mai mică decât grosimea. Faţa scrisă prezintă mici deteriorări la marginile laterale (Fig. 9).

Din inscripţie se păstrează trei rânduri dela început şi fragmente din două litere alăturate dela mijlocul rândului al 4-lea. Literele, îngrijit gravate, sunt înalte de c. 6 cm. Din cauză că piatra a fost retezată în stânga şi în dreapta, literele dela începutul şi sfârşitul rândurilor sunt fragmentare sau lipsesc cu totul. Totuşi se poate ceti:

Faniae
[.*f(iliae)*] *Carpillae*
..*Faniu*[*s*]..
....*is*....

In rândul 1, din prima literă se păstrează cele două bare orizontale, care ne indică sigur litera F. La sfârşitul rândului e un spaţiu destul de mare — ca pentru trei litere — liber. Poate şi la început să fi fost acest spaţiu, care a dispărut prin retezarea pietrei. In cazul acesta cuvântul *Faniae* era aşezat la mijlocul rândului.

Fig. 8

In r. 2, admiţând spaţiul dispărut prin retezarea pietrei, trebue să admitem că lipsesc cel puţin două litere prin care se arăta, abreviat, filiaţia, adică iniţiala *praenomen*-ului tatălui şi iniţiala cuvântului *f(iliae)*. Pe piatră, din prima literă se păstrează două fragmente, capetele de sus şi de jos, ale literei C. Restul literelor se păstrează bine, iar la sfârşit mai rămânea, probabil, un mic spaţiu liber.

In r. 3 lipsesc dela început cel puţin două litere, adică abreviaţia unui *praenomen*. Prima şi a doua literă păstrate pe piatră, deşi au partea inferioară distrusă, sunt sigur F şi A. A şasea literă lipseşte dar în chip necesar trebue să admitem un S. După aceea, socotind spaţiul rămas, trebue să mai admitem încă două litere.

In r. 4 nu se păstrează decât două litere la mijlocul rândului: un I şi un S. In acest rând probabil era filiaţia şi cognomenul lui Fanius.

După elementele păstrate putem aşeza această inscripţie sau în categoria inscripţiilor funerare, sau în a celor onorifice. Ne lipsesc elementele pe baza cărora să putem preciza, cum ar fi, de pildă, formula D. M., sau vârsta, pentru inscripţiile funerare.

Numele *Fanius* e un nume vechiu roman, care, fără îndoială, a pătruns în provincii pe calea acordării dreptului de cetăţenie. In regiunea Sud-Estului se găseşte mai mult în provinciile mai apropiate de

Italia — Dalmaţia, Panonia şi chiar Dacia — în Moesia inferioară nu se găseşte în niciuna din inscripţiile publicate în *Corpus*. E probabil că la Oescus a fost adus prin legionarii cari-şi aveau lagărul acolo. Cât priveşte cognomenul *Carpilla*, al fiicei lui Fanius, fără îndoială, n'are nicio legătură cu numele Carpilor, ci e un derivat dintr'un nume comun în felul cognomenului *Caligula* sau *Caracalla*. Se mai găseşte acest cognomen, în aceeaşi formă, într'o singură inscripţie dela Ancyra [1].

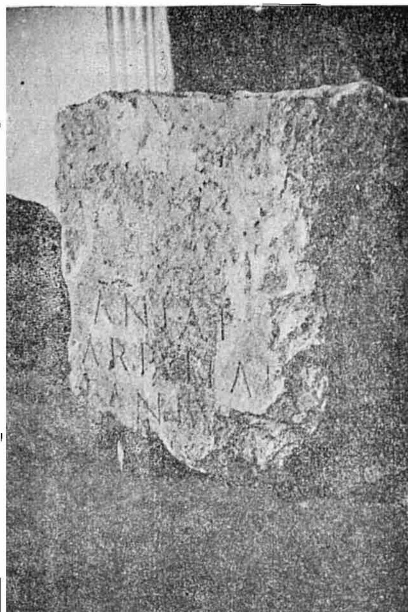

Fig. 9

Pentru datarea inscripţiei nu avem alte elemente decât forma literelor. Cum monumentul provine din Oescus, forma literelor poate fi folosită ca element de datare, pentrucă în Oescus, centru orăşenesc important, trebue să fi existat ateliere de gravat inscripţii cu o tradiţie în această artă. Literele din inscripţia noastră prezintă caracterele jumătăţii a doua a secolului al doilea d. Cr.: un duct îngrijit, proporţie armonioasă între elementele componente şi tendinţe spre o formă mai înaltă care se va realiza în timpul Severilor.

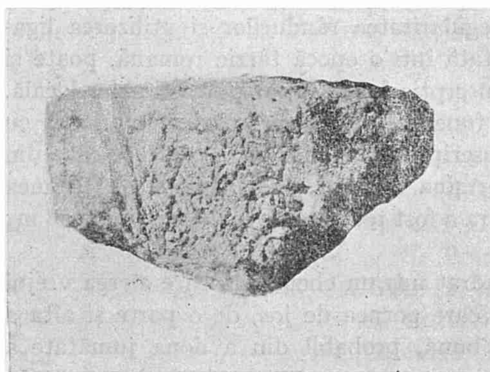

Fig. 10

3. F r a g m e n t dintr'o stelă funerară, de calcar coquilifer — o porţiune din câmpul inscripţiei. Inălţimea, 0,40 m; lăţimea — păstrată în întregime — 0,74 m; grosimea, 0,33 m. Faţa scrisă, lată de 0,31 m, este încadrată de o parte şi de alta, de un chenar, în care, după urmele păstrate în stânga,aleargă vrejul de viţă cu frunze şi struguri (Fig. 10). Din inscripţie, foarte ştearsă, se păstrează 5 rânduri — din al cicilea numai câteva fragmente de litere,

[1] *CIL*, III, 279.

la mijloc. Literele, de o înălţime variabilă — între 5 ½—6 cm — sunt de o formă stângace şi neregulat aşezate în rânduril Foarte puţin se poate ceti:

....

Vixit annis

XXV Z (?) V

SΛ V (?) S///

/E R B///

....

In rândul 1, prima literă, unghiul de jos al lui V; din a doua, partea de jos a lui I; a treia, mult ştearsă, este totuşi sigur X; a patra şi a cincia IT; a şasea e o ligatură AN şi I; ultima literă clar S.

In r. 2, e clar XXV, apoi un semn în forma lui Z şi după aceea, clar V.

In r. 3, prima literă S; a doua A fără bara orizontală; a treia, neclară, pare un fragment rotund, dar ar putea fi o deteriorare ulterioară a pietrei peste un V din care se observă câteva urme; a patra un S; a cincia iar un fragment rotund, apoi un spaţiu de două litere.

In r. 4, e un spaţiu gol în care ar fi putut intra o literă, dar nu se cunoaşte nicio urmă; vine apoi ER, iar un spaţiu liber ceva mai mare, apoi un B însă de o formă scâlciată, după aceea iar un spaţiu liber de c. 3 litere.

In r. 5, spaţiu de o literă distrus; un fragment neclar: hastă verticală cu o bară în cap; apoi o hastă oblică ce formează unghiu jos, deci, poate V, N sau M; după aceea o altă hastă oblică.

După forma literelor, neregularitatea rândurilor şi utilizarea ligaturilor, inscripţia poate fi datată într'o epocă târzie romană, poate şi secolul IV şi în acest caz, ca inscrpţie funerară, ar putea fi chiar locală.

4. Fragment dintr'o stelă funerară, de calcar: partea inferioară cu o mică porţiune din câmpul inscripţiei, dar fără să se păstreze ceva din inscripţie, care probabil se termina mai sus. Inălţimea 1 m; lăţimea cât se păstrează, pentrucă piatra a fost retezată de ambele părţi, 0,78 m; grosimea 0,32 m.

Câmpul inscripţiei era încadrat într'un chenar, în care alerga vrejul de viţă cu frunze şi struguri, care pornea de jos, de o parte şi alta a unei tufe de acant. Lucrare bună, probabil din a doua jumătate a secolului II.

5. Alt fragment dintr'o stelă funerară, de calcar: o porţiune din chenar, cu vrejul de viţă, şi un colţ din câmpul inscripţiei dar nicio literă. Caracteristic în acest chenar e tehnica reliefului — formele sunt lipsite de rotunzimea naturală, ci sunt numai conturate prin săparea suprafeţei plane a pietrei. E o tehnică proprie epocei târzii romane sau romano-bizantine, sec. IV—VI. S'ar putea, deci ca şi acest fragment să provină dintr'un monument funerar local (Fig. 11).

6. Fragment dintr'un relief, poate, de pe capătul capacului unui sarcofag, de calcar. Inălţimea 24 cm; lăţimea 29 cm; grosimea 13 cm (Fig. 11).

Figuraţia reprezintă capul meduzei — partea inferioară a feţei, distrusă — care e obişnuită pe capetele capacelor de sarcofagii. Părul, pornind din creştet într'o parte şi alta a capului, se desface în şuviţe răsfirate şi şerpuitoare. Ochii mari, holbaţi şi ficşi, sub sprâncenele ridicate puţin în sus, la îmbinarea lor, inspiră groază. Lucrare bună din sec. II.

Fig. 11

7. Fragment dintr'un relief, de marmură. Inălţimea 18 cm, lăţimea 23 cm; grosimea 23 cm. Din cauza prea puţinelor elemente conservate şi a relei stări de conservare, figuraţia e foarte greu de lămurit. La dreapta, o mână care ţine o torţă întoarsă în jos; lângă aceasta, în stânga, un câine, cu piciorul drept ridicat pe ceva, în sus, iar capul şi el îndreptat în sus, pare că latră; mai sus nişte umflături. După aceea piatra face colţ şi pe faţa cealaltă, un obiect în formă de arc; dedesubt mai multe profiluri ca la o cornişe. Pe baza celor arătate nu ne putem gândi decât la un relief în legătură cu Mythras sau mai de grabă Hecate. Se pare totuşi că piatra a avut mai multe întrebuinţări la diferite epoce. Probabil, lucrare din sec. II.

Fig. 12.

Fig. 13.

8. Fragment dintr'un relief, de calcar. Inălţimea 30 cm; lăţimea 35 cm; grosimea 14 cm (Fig. 13). Figuraţia reprezintă torsul unui tânăr nud, dela mijloc până aproape de gleznă. Stă în poziţia de fandare, cu piciorul stâng dus înainte şi îndoit dela genunchiu, iar dreptul întins înapoi. Este, de fapt, o mişcare asemănătoare cu aceea a jucătorului de arşice [1]. Lucrare bună, probabil din sec. II.

[1] Gr. Tocilescu, *Catalogul Muz. Naţ. de Antichit.*, 1906, fig. 3.

9. Bloc de marmură cu o faţă sculptată, aşezat ca prag la poarta veche a cetăţii. Lungimea 3 m; lăţimea 0,50 m; grosimea 0,60 m (Fig. 2). Făcea parte din arhitrava unui edificiu măreţ, de sigur, un templu. Faţa lui se compune din trei benzi netede, cuprinse între şiruri de astragal, iar, sus, se termină cu o cornişe lucrată în felul unei *kyma*

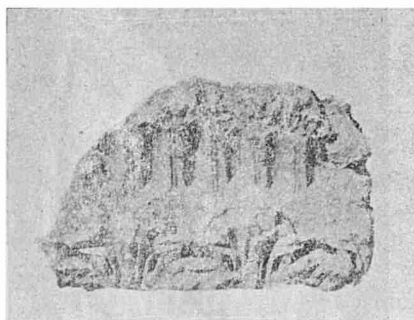

Fig. 14.

Fig. 15

lesbică. Avem deci o arhitravă de stil ionic. După execuţie datează foarte probabil dela jumătatea secolului II.

10. Fragment, de calcar, probabil dintr'un mare capitel de pilastru. Inălţimea 50 cm; lăţimea 80 cm; grosimea 60 cm (Fig. 14). E decorat pe partea de jos cu frunze de acant grupate în patru tufe iar pe partea

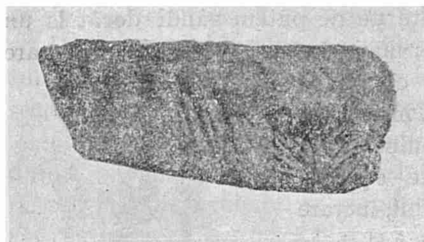

Fig. 16.

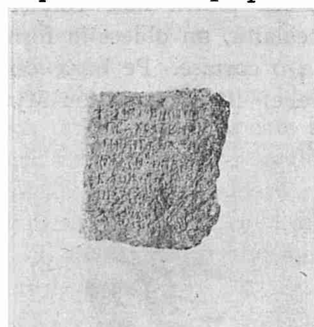

Fig. 17

de sus, intrată mai înăuntru, cu frunze stilizate de palmete, cu baza plină, despărţite între ele prin săgeţi lungi. După execuţie, s'ar putea data la mijlocul sec. II.

11. Fragment, de calcar, probabil tot dintr'un capitel de pilastru. Inălţimea 72 cm; lăţimea 45 cm; grosimea 42 cm. Aceeaşi decoraţie ca şi la precedentul: în registrul inferior frunze de acant grupate în tufe, în cel superior, mai înăuntru, palmete stilizate. Aceeaşi dată.

12. Fragment dintr'o arhitravă ionică, de calcar. Inălţimea 0,63 m; lăţimea 0,57 m; grosimea 0,37 m (Fig. 15). Se compune din două fascii netede, separate de şiruri de astragal, iar sus, se termină cu o cornişe

compusă din frunze în formă de inimă separate de săgeţi. Lucrare bună din sec. II.

13. Bloc, de calcar compact, întrebuinţat, probabil, la trabeaţia unui edificiu Lungimea 1,10 m; lăţimea 0,56 m; grosimea 0,39 m (Fig. 16). Are un capăt lucrat în formă de capitel corintic iar o faţă cu palmete stilizate. Pare neterminată. Lucrare târzie din secolul III-IV.

14. Piatră de calcar cu inscripţie slavă. Inălţimea 29 cm. lăţimea 25 cm. marginile se păstrează neatinse afară de cea din dreapta care este puţin ştirbită. Dau aci lectura şi traducerea d-lui Damian Bogdan:

† ѡбнокисѣ сїи ||
град хол'ькникь ||
при царѣ илдирим ||
баазит и при сѹ ||
башаа . . дѣ || ша
вь лѣт . . . . ||
за̃ . .

† S'a înnoit această cetate (oraş) Holăvnic în timpul împăratului Ilderim Baiazid şi în timpul subaşei ... în anul ... 7001 < 1493 >.

25 Octomvrie 1945. DAMIAN P. BOGDAN

Cu privire la cetatea Holăvnic d-l Prof. P. P. Panaitescu mă anunţă că a văzut la d-na Greceanu o hartă veche, datată de d-sa, după aspect,

Fig. 18.

între 1600—1650, şi având titlul: *Fluviorum in Europa principis Danubii cum adiacentibus regnis nec non totius Graeciae et Archipelagi novissima tabula. Auctore J. Baptista Homano, Norimbergae.* In această hartă cetatea Turnu este trecută cu numele Nicopolis minor, iar între ea şi Olt numele Cholownic. D-l Panaitescu observă că multe localităţi sunt scrise cu două nume.

15. Monetă de argint — taler olandez — găsită pe vatra ultimelor dărâmături. După părerea d-lui E. Condurache, căruia îi datorez lămuririle ce urmează, moneta n'ar fi autentică.

Av. CONFIDENS DNO NON MOVETV[R] [I.6?]8
Leul în două labe.

Rv. MO ARG CIV IMP BE..CAMPDEN
Cavaler înarmat, jos scut cu leu olandez.

16. Bănuţ de bronz, găsit tot pe vatra ultimului strat de dărâmături. In margine are o gaură, probabil ca să fie legat şi purtat la gât. O prezint numai în desen întru cât nici specialiştii n'au putut să-mi dea vreo lămurire:

DESCOPERIRI MĂRUNTE

In stratul ultim de dărâmături s'au găsit şi câteva arme în stare fragmentară, ghiulele de piatră şi fier, crampoane, cioburi multe de vase de lut şi câteva de metal.

Arme, au fost descoperite următoarele piese:

1. Două ţevi de puşcă de fier de formă octogonală, lungi, una de 0,95 m, a doua de 85,5 m şi groase, la bază, 4,5 cm şi 3 cm iar sus, 2,5 cm amândouă. Jos au un călcâiu şi o proeminenţă în stânga. Gura e largă de 1,3 cm.

2. Ţeavă de puşcă, de bronz, octogonală, lungă 54,5 cm; diametrul jos, 4,3 cm, sus 3,9 cm. Jos gura e largă de 2,8 cm pe o distanţă de 6,6 cm, apoi se strâmtează la 1,5 cm. La 22,5 cm dela vârf are o proeminenţă de 4,2 cm înălţime şi 3,5 cm lungime cu faţa din spre vârf urcând în zig-zag.

3. Altă ţeavă de puşcă, tot de bronz, lungă de 58,8 cm, groasă la bază de 4,2 cm pe o distanţă de 31,5 cm, de unde grosimea se micşorează la 3,5 cm, iar feţele se schimbă în dreptul muchiilor. Gura la bază e de 2,9 cm largă pe o distanţă de 5 cm, apoi scade la 1,2 cm. Şi la aceasta există proeminenţa cu o faţă în zig-zag.

4. Fragment dintr'o ţeavă de tun — partea unde se aprindea pulberea. Se compune din două părţi: una subţire, cu diametrul 7,5 cm, şi alta groasă, cu diametrul 10 cm. Lungimea, 35 cm partea subţire, 16 cm cea groasă.

5. Două fragmente de ţeavă de tun de fontă, groase în perete de 8 cm iar a doua de 10 cm.

6. Foarte multe ghiulele de piatră şi de fier. Mărimea lor variază între 4,5 cm — 16 cm în diametru, cele de piatră, iar cele de fier între 4,2—13,5 cm în diametru. Unele din cele de fier sunt goale înăuntru.

6. Crampoane de asemeni s'au găsit foarte multe. Ele sunt în patru muchii şi cu floare la cap. Sunt lucrate din ciocan. Sunt de diferite mărimi dela 5 cm până la 31 cm lungime.

Ceramica descoperită — în majoritate cioburi — aparține ultimei epoce a cetății.

7. Borcan cu două toarte, de formă bitronconică, cu fundul plat, puțin reliefat. Inălțimea 38,5 cm, lărgimea la pântece 33,5 cm, la gură 14,7 cm, cu buza evazată pe c. 1,7 cm, diametrul fundului 13,2 cm. Pasta e cenușie. E, probabil de dată recentă.

8. Fragment dintr'o oală cu toartă, tot de pastă cenușie. Inălțimea 12 cm, diametrul la umeri 13,5 cm, la fund 7,3 cm. Tot de dată recentă.

9. Castron în formă de cupă, pastă roșie, cu fundul reliefat în formă de picior. Inălțimea 14,1 cm, lărgimea la gură 13,2 cm, buza răstrântă în afară cu 0,5 cm. Fundul are un diametru de 9 cm și e înalt de 3,7 cm. Suprafața peretelui, pe dinafară, e lăsată din roșu. Sub buză însă are o dungă de vopsea albă din care s'a scurs ici-colo pe burta vasului în jos. Interiorul e smălțuit în verde.

10. Taler mai adânc. Inălțimea 8,5 cm din care 2,5 cm înălțimea fundului care e reliefat și cu un diametru de 9,2 cm. La gură talerul are un diametru de 24 cm. In exterior nicio decorație, pasta roșie lăsată așa. In interior smalț alb peste care din loc în loc câte trei șiroaie de smalț galben pornesc dela buză spre fund.

In sfârșit, tot printre descoperirile mărunte din epocă recentă s'au găsit și câteva vase de aramă: un ibric cu cioc pentru turnat, și două capace de forma celor pentru ceainice.

GR. FLORESCU

RÉSUMÉ

Laurian et Tocilescu, les premiers, ont émis l'opinion, que la cité de Turnu aurait été élevée sur les ruines d'un castellum roman. Les murailles qu'ils croyaient romaines sont toutefois d'origine turque. Les murailles romaines profondément enfouies n'ont été découvertes que grâce à nos fouilles. Tocilescu a essayé même d'identifier l'ancien Turris de Trajan en se fondant sur un passage de Procope, *De bello Gothico*, II, 436, 13. Cette idée doit être abandonnée. Nos fouilles ont démontré que ce qui est romain date de l'époque de Constantin. Des restes de l'enceinte constantinienne subsistent en effet au-dessous de l'enceinte actuelle plusieurs fois refaite. Elle était ronde et pourvue de petites tours massives, au nombre de neuf à ce qu'il paraît. Selon le système romain, elle était défendue par un fossé à escarpe et contr'escarpe. La technique et les objets qu'on y a trouvés la datent d'une époque romaine tardive. On sait que c'est à Constantin-le-Grand qu'on doit la nouvelle organisation politique et militaire du Bas-Danube, conséquence du transfert de la capitale à Byzance. La forteresse semble avoir duré jusqu'au VI ou VII siècle, époque à laquelle nous reportent les fragments de céramique retrouvés dans la couche romaine.

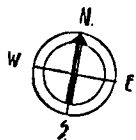
La forteresse a été refaite par Mircea, vers la fin du XIV siècle, avant l'occupation de la rive droite du Danube par les Turcs. En effet, on a dû chercher la pierre dont on a eu besoin sur la rive droite du Danube, et la chose n'aurait pas été possible après l'établissement des Turcs, dans ces régions. Mircea a utilisé les restes des murailles romaines et n'a fait que déplacer un peu vers l'extérieur ces dernières afin d'accroître leur puissance. La forteresse de Mircea a pris le nom de la Petite-Nicopolis, la Petite-Nicopoia, qui rappelle Nicopolis de la rive droite, autre indice de l'époque à laquelle Mircea régnait sur les deux rives. Le nom de Turnu remplace vite le nom ancien: il dérive de la forme même de la forteresse.

Pendant la bataille de Nicopolis, la forteresse fut occupée par les Turcs, reprise par Mircea et réoccupée en 1417 par les Turcs, qui la gardèrent jusqu'en 1829 et en firent le centre de la « raia ».

Les Turcs ont refait la forteresse, très probabletment après 1417. Ils en ont épaissi les murailles de l'enceinte à laquelle ils donnèrent la forme d'un polygone, à l'extérieur. Ils fermèrent la porte nord-est et ouvrirent une autre au sud, tout en y élevant trois bastions massifs. C'est à la même époque que fut élevée la tour ronde du milieu où l'on gardait les munitions. Les matériaux de construction furent apportés d'Oescus, ainsi que nous le montre une inscription, et se composent de monuments épigraphiques, sculptures, fragments d'architecture et blocs à peine équarris

La forteresse a été démolie de nouveau à l'époque de Michel-le-Brave, fait confirmé par des sources littéraires. Elle n'a eu ensuite à souffrir jusqu'en 1829, lorsque, abandonnée par les Turcs, on la démolit complètement.

„CETATEA TURNU”

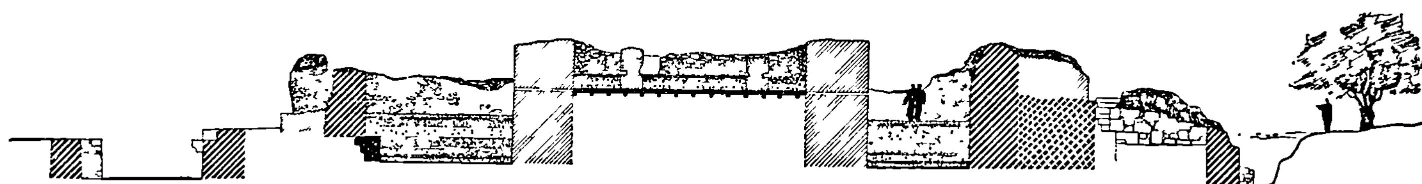
4
5
3
6
A
2
1

0 1 2 3 4 5 6 7 8 9 10 METRI

LEGENDA

EPOCA ROMANA
EPOCA LUI MIRCEA CEL BATRAN
EPOCA TURCEASCA DUPA ANUL 1417
EP. LA TURCEASCA DIN TIMPUL LUI MIHAI
ZIDURI CONTIMPORANE
TRASEU

PL. I

PL. II

TRATATUL DE PACE—SULHNÂME— ÎNCHEIAT ÎNTRE SULTANUL MEHMED II ŞI ŞTEFAN CEL MARE, LA 1479.

Raporturile dintre Români şi Turci, în primele timpuri, şi îndeosebi raporturile dintre Principatele Române şi Imperiul Otoman, sunt şi astăzi destul de puţin cunoscute. Izvoarele istorice româneşti au fost utilizate în măsura cuvenită, în vederea elucidării punctelor întunecate din trecutul nostru. Nu acelaşi lucru s'ar putea spune, însă, despre izvoarele turceşti, fiindcă ele au rămas aproape în întregimea lor — fie cronici, fie documente propriu zise, fie orice fel de însemnare lămuritoare a unui crâmpeiu de vieaţă apusă — inaccesibile până astăzi. Nu e locul să le evocăm şi să le examinăm aci. Nădăjduim totuşi că din cele expuse mai jos, complexul de probleme istorice turco-române va apărea într'o lumină nouă.

Raporturile şi poziţia juridică a Ţării Româneşti faţă de Imperiul Otoman de pe urma primelor contacte, pe timpul lui Mircea cel Bătrân (1386—1418), nu sunt încă, după cum se ştie, definitiv deslușite [1]. După unele indicaţii, în general vagi, din izvoarele contemporane, se constată pentru epoca de mai târziu o stare de drept, care îndeamnă la supoziţii numai, fără a îngădui o precizare irecuzabilă. Atâta timp cât nu va ieşi la iveală, sub o formă oarecare, vreunul din actele turceşti ale vremii, câmpul rămâne deschis pentru aceste supoziţii.

Al doilea stat român cu care au ajuns Turcii ulterior în contact, este Moldova. Raporturile juridice dintre Moldova şi Poartă ne sunt

[1] Vezi Const. C. Giurescu, *Istoria Românilor. Din cele mai vechi timpuri până la Alexandru cel Bun*, Bucureşti, vol. I, ed. III, 1938, p. 468. Regretăm că aici, la Istambul, nu am putut consulta studiul d-lui F. Babinger, *Cel dintâi bir al Moldovei către Sultan*, Bucureşti, 1936 (Extras din Volumul omagial Al. şi I. I. Lapedatu), nici pe acela al d-lui A. H. Golimas, *Sensul închinării dela Vaslui a lui Petru Vodă Aron*, Iaşi, 1941. Şi ţinem să exprimăm ~~tânărului~~ istoric turc, d-lui Adnan Erzi, mulţumirile noastre pentru amabilitatea dovedită de d-sa faţă de alcătuirea acestui studiu.

mai cunoscute, încă din prima epocă, prin faptul că ni s'a păstrat actul de confirmare a păcii acordate Moldovei de către Sultanul Mehmed II (1451—1481). El poartă data de 5 Octomvrie [1456] şi a fost descoperit numai într'o traducere slavonă. Pentru comoditatea cercetării noastre, îl reproducem în traducere românească în întregime: « Tugra. Binevoitoare salutare din partea marelui Domn şi marelui Emir, Sultanul Mehmed, către nobilul si înțeleptul şi vrednicul de toată cinstea şi lauda Ioan Petru, Voevodul şi Domnul Maurovlachiei. Ai trimis ca sol pe nobilul Mihail logofătul împreună cu înştiinţarea din care aflu că vei plăti Domniei mele un tribut anual de 2000 de ducaţi aur. Să fie deci pace legată între noi şi timpul în care tributul va trebui plătit se hotăreşte la 3 luni. După trecerea acestora, dacă îl voiu primi, voiu ţinea pacea, dacă însă nu-l voiu primi, ştiţi ce vă aşteaptă. Şi Dumnezeu să te mângâie. Luna Octomvrie în 5, « in sarchan beglie »[1]. « Sultanul trimisese anume o solie, care să ceară haraciul din partea Moldovei, încă « la sfârşitul toamnei, în 1455 »[2]. Voevodul Petru Aron, în faţa necesităţii inexorabile, convocă marele sfat al boierilor, în frunte cu Mitropolitul Teoctist şi în adunarea ţinută probabil la Vaslui se ia în examinare situaţia politică a ţării, în urma cererii repetate a Turcilor de a li se plăti suma de 2000 de galbeni ca tribut. (по кѹлькось разовъ и просѧтъ ѹ насъ даны двѣ тисѣщи

[1] Actul a fost publicat mai întâi de Uljanickij, apoi reprodus de Dr. E. Kalužniacki, în Hurmuzaki, *Documente*, II, 2, p. 671. Dăm traducerea românească a lui C. Giurescu, *Capitulaţiile Moldovei cu Poarta Otomană. Studiu istoric*. Bucureşti, 1908, p. 57. Enigmaticul ѹ сархань беглие « in sarchan beglie », pentru care Kalužniacki pusese următoarea notă: « Haec vocabula haud dubie aedem quandam Constantinopoli sitam designant, attamen situs et condicio eius nunc destinari non possunt », este pur şi simplu « Saruhan Beg ili », adecă « Ţinutul Saruhan Beg », la Chalkokondyles (Bonn), p. 65 sq. Σαρχάνης, care se afla în Anatolia şi se întindea la Nord de Izmir, spre Marea Egee. Originar un principat fondat de către Saru Han, a devenit la începutul secolului al XV-lea un vilayet turcesc. Capitala acestui guvernatorat, Manisa (Magnesia), era reşedinţa preferită a fiilor celor mai bătrâni ai Casei lui Osman. Mehmed II însuşi a fost în două rânduri « Vali » (guvernator) în Saruhan, de unde a şi urcat tronul în anul 1451; cf. Kramers, în *Enzvklopaedie des Islam. Geographisches, ethnographisches und biographisches Wörterbuch der muhammedanischen Völker*, herausgegeben von Houtsma, Wensinck, etc., vol. III, Leiden-Leipzig, 1936, p. 711. Cuceritorul Istanbulului, după durerosul insucces dela Belgrad, s'a întors, după 21 Iulie 1456 (cf. Joseph von Hammer, *Geschichte des Osmanischen Reiches*, vol. I, ed. II-, Pesth, 1834, p. 442 şi N. Iorga, *Geschichte des Osmanischen Reiches*, vol. II, Gotha, 1909, p. 77), în vechea capitală, la Adrianopol, unde a şezut câtva timp odihnindu-se (Sadeddin, *Tacüttevarih*, Istanbul, 1280, vol. I, p. 460) şi unde a fost invitat şi fiul său Mustafa, valiul de Saruhan. Nu e exclus ca după aceea să fi plecat Mehmed II la Manisa, de unde a datat actul nostru.

[2] Const. C. Giurescu, *IR.*, II—1³, p. 30.

Ѹгорскыхъ златъ) [1] și se decide în mod unanim să «ne plecăm capul acestui păgân... să nu piară țara noastră» (радили есмы ѹси и похилити соби головѹ томѹ поганствѹ). Data la care a fost luată această importantă hotărîre din partea Moldovenilor trebue să fi fost înainte de 6 Iunie 1456, deoarece la această dată (— 5 Recep 860 Hegiră), Sultanul Mehmed II a dat un firman, în lagărul dela Rudnic *(be-yurt-i șehr-i Rudnik)* din centrul Serbiei, prin care acordă negustorilor din Cetatea Albă — bogatul port din sud-estul Moldovei — dreptul «să vină cu vasele lor și să încheie cumpărări și afaceri și să facă comerț cu locuitorii din Edirne (= Adrianopol), Brusa și Istanbul». Acest firman începe prin a anunța că «am făcut pace acuma cu vestitul Principe, excelentul Bey al Moldovei, Voevodul Petru», «*șimdiki halde mufahharülümerâ, elmütemeyyiz Boğdan Ili Beyi Pitri Voyvoda ile barîșîklîk idüp*» [2]. Astfel, în prima jumătate a anului 1456, Moldova acceptase să plătească tribut Turcilor.

La câteva zile după emanarea acestui firman, oastea lui Mehmed II se găsea în fața Belgradului. Considerată în această perspectivă, fapta închinării lui Petru Aron apare ca un act politic util și în orice caz justificabil.

După ce în Moldova s'a luat această hotărîre, a fost delegat logofătul Mihul să meargă la Turci și să se străduiască ca să reducă din suma de 2000 de galbeni — suma tributului — iar dacă nu se va putea, s'o plătească în întregime, ca astfel să se facă pace. Mihul, om prudent, a cerut de bună seamă el însuși o dovadă în scris a faptului că nu din proprie inițiativă s'a dus să facă pace cu Mehmed II, plătindu-i suma cerută, ceea ce i s'a și dat prin diploma amintită, întărită cu semnăturile Mitropolitului Teoctist și ale celor 57 de boieri ai divanului, pe lângă «Noi, Petru Voevod din mila lui Dumnezeu Domn al Țării Moldovei». Intre anii 1457 — data urcării pe tron a lui Ștefan cel Mare și 1460, Mihul, ca fost boier de frunte al voevodului precedent, a trebuit să pribegească împreună cu Petru Aron în Polonia. In acest ultim an, în două patente consecutive, Ștefan îl iartă, îi restitue toate moșiile și averile și îi dă voie să se întoarcă în Moldova [3]. E de presupus că tot grupul acesta de documente scrise în slavonește, împreună cu o traducere în slavonește a actului închinării însuși, au fost purtate cu sine în pribegie de către numitul ministru de externe al Moldovei și

---

[1] *Hurm.*, II, 2, p. 669 sq.

[2] Dr. Fr. Kraelitz, *Osmanische Urkunde in türkischer Sprache aus der zweiten Hälfte des 15. Jahrhunderts. Ein Beitrag zur osmanischen Diplomatik*, Wien, 1921, p. 44, în *Akademie der Wissenschaften in Wien, Philos.-hist. Klasse*, 197 B. 3 Abh. Originalul acestui document se află în Arhivele Statului din Moscova. Kraelitz a întrebuințat o fotografie a originalului, pe care o reproduce în «Tafel I».

[3] *Hurm.*, II, 2, p. 685 și p. 683—684.

în felul acesta au putut fi regăsite şi publicate de Uljanickij, pe la mijlocul veacului trecut.

Inainte de anul 1456, care au fost raporturile dintre Turci şi Moldova? Se închinase oare vreunul din Domnii tânărului stat românesc puternicilor sultani cari ajunseseră la linia Dunării şi o fortificaseră?

E greu de răspuns în mod categoric la aceste întrebări în stadiul actual al cunoştinţelor noastre. Istoriografia noastră pragmatică nu cunoaşte o atare închinare *formală*, înainte de anul 1456 [1]. Răposatul C. Giurescu înmănunchiase, în studiul amintit [2], o serie de informaţiuni sub acest raport, pe care le constituise într'o supoziţie afirmativă. Intr'adevăr, se pare că primul atac al Turcilor — achingiii dela Silistra— întreprins pe teritoriul Moldovei, care a dus la asediul Cetăţii Albe la anul 1420, pe timpul lui Alexandru cel Bun, a fost lichidat printr'o înţelegere între Turci şi Moldoveni. La 1426 Domnul Moldovei e acuzat de Domnul Ţării Româneşti, Dan II, că s'a aliat cu Turcii; de asemenea, la 1430—1432, iarăşi este arătat că s'ar fi închinat sultanului Murad II [3]. Fiul şi urmaşul său, Ştefan, refugiat în Ţara Românească — supusă Turcilor, după cum se ştie — se adresează la 1433 aceluiaşi sultan, cerându-i ajutor contra lui Ilie, fratele său; o spune contemporanul şi bine informatul Długosz: « *a Turcorum Caesare, petito et obtento in gentibus subsidio*, in Valachiam (= Moldova) rediit » [4]. La 1454, însă, există o mărturie formală în acest sens: solul polon, Luka Brzeski, în cuvântarea ţinută în faţa Impăratului şi a dietei germane la Ratisbona, prin care cere ajutorul Germaniei contra Turcilor, declară răspicat: « Jam Valachiam *Moldaviamque terras Regni Poloniae Turcus iuris sui fecit. Jam vectigal illi annuum praestatur et capite censos omnes illarum regionum accolas constituit* » [5]. De altfel, Petru Aron, în momentul când emite logofătului Mihul exonerarea din partea divanului pentru călătoria sa la sultan, la 16 Iunie 1456, recunoaşte că Turcii au cerut în repetate rânduri « daruri » (иже набрали и берѫтъ по кѫлкось разокъ и присѧтъ ѫ насъ даны). C. Giurescu credea, cu drept cuvânt, că înainte de anul 1456 ceea ce se dădea Turcilor erau mai curând « daruri » [6], care au izbutit să-i ţină departe de pământul Moldovei pe « păgâni », în toată

[1] Const. C. Giurescu, *IR*, II-1[3], p. 30: « Era pentru întâia oară când se făcea o asemenea cerere ».

[2] *Op. cit.* p. 54-sq.

[3] *Ibid.*, p. 55, citându-se I. Ursu, *Relaţiile Moldovei cu Polonia, până la moartea lui Ştefan cel Mare*, Piatra, 1900, p. 48-49.

[4] *Historia Polonica*, Lipsiae, 1712, c. XI, p. 640, *ap.* C. Giurescu, *l. c.*

[5] *Hurm.*, II, 2, p. 51—52.

[6] Textul slavon al actului *Hurm.*, II, 2, p. 669, are « daruri » даны, care se poate traduce şi prin « dajdie », « tribut », aşa cum o face Kalužniacki: « saepius tributum exigebant ». In schimb, actul din 5 Octomvrie acelaşi an conţine termenul turcesc « haraciu » харацъ, *Hurm.*, II, 2, p. 671, pe care Kalužniacki îl redă în latineşte tot cu « tributum ».

perioada dela 1420 până la Petru Aron, într'o epocă de biruitoare expansiune politică şi teritorială a noilor stăpâni ai Peninsulei Balcanice.

Un acord politic, aşa dar, de natura celui încheiat între Petru Aron şi Mehmed II, nu pare să fi existat înainte de această dată. La anul 1456 se constată, pentru prima dată, — atâta cât ne permit documentele a o constata — că Turcii au cerut suma de 2000 de galbeni drept haraciu, pentru a face pace cu Moldova ꙋчинитъ нам мирꙿ, ceea ce se confirmă chiar din partea sultanului *(barîşîklîk idüp)*. In felul acesta se consfinţeşte prin tratate formale starea de fapt a « închinării » anterioare, impusă şi ea de necesitate, însă menţinută pe planul trimiterii de daruri, la care probabil s'a ajuns printr'o învoială reciprocă prealabilă.

Care a fost situaţia, din acest punct de vedere, pe timpul lui Ştefan cel Mare? Se ştie că noul Domn al Moldovei a plătit şi el la început, în mod regulat, tributul de 2000 de galbeni lui Mehmed II. Numai dela anul 1470 înainte se constată o abatere dela această obligaţie [1].

Actul descoperit de noi recent la Istanbul ne va ajuta să lămurim unele puncte neclarificate ale acestei probleme.

La *Süleymaniye Kütüphanesi*, biblioteca — construită de celebrul arhitect Sinan — anexă a geamiei Süleymaniye, se păstrează, în fondul Esad Efendi, Nr. 3369, un codice miscelaneu *(münşeat)*, de 12,6 × 9 cm; scris pe hârtie « ebrû » şi îmbrăcat pe jumătate în piele; fiecare pagină are 17 rânduri; scrisul este *neshî* vechiu, neregulat, titlurile cu roşu; are 452 de pagini, numerotaţie nouă cu creionul, la început şi la sfârşit fiind defect. Acest codice are o deosebită valoare documentară, căci e scris pe timpul lui Ştefan cel Mare: ultima dată pomenită între paginele lui este anul 896 H. (14 Noemvrie 1490—4 Noemvrie 1491).

Incipit, pagina 2: *īn bandagī be-Hadrat-i Mawlānā maliku'lhukamā wa'l-atibbā akmalu'l-dīn tahrīr uftād*... (Din scrisorile celebrului poet mistic Mevlana Celâleddin Rumî, în limba persană).

Printre autorii copiaţi în acest codice sunt: Şeyh Mehmed ibn-i Şeyh Kutbeddin (cf. Ahmed Taşköprüzade, *Şakaik el-numaniye fi ülema el-devlet el-Osmaniye*, textul original arab, pe marginea ediţiei din Bulak, Egipet, 1299, a operei lui Ibn Challikān, *Wafayātu'l-'ayān*, p. 491) şi Tacizade Ca'fer Çelebi, un celebru *münşî* (secretar, autor de mostre de stil; cf. *Enzykl. des Islam.*, II, p. 545—546), tot contemporan cu Ştefan cel Mare [2].

P. 192, 12-15: *tamma al-kitāb bi-hamdu'l-lāhi wa husina tawfīkihi fī āchir Safar chatama'l-lāhi bi'l-havri wa'l-zafar fī tarīch sanatin sitta*

[1] Const. C. Giurescu, *IR*, II-1³, p. 57 sq.

[2] Cf. F. Babinger, *Die Geschichtsschreiber der Osmanen und ihre Werke*, Leipzig, 1927, p. 49. A murit în anul 1515. Una din scrierile lui Tacizade, întitulată *Fetihnâme* (« Cartea cuceririi ») a Moldovei se păstrează în manuscrisul turcesc No. 5723 dela Biblioteca Universităţii din Istanbul şi o vom publica în curând împreună cu alte *fetihnâme*.

wa tis'īn wa samāni miā' — « s'a terminat cartea spre lauda lui Allah — fie-i înfrumusețat succesul — la sfârșitul lunii Șafar; a încheiat-o Allah cu binecuvântarea și biruința sa la data anului 896 ».

Această ultimă indicație de pe pagina 192 a codicelui nostru arată în mod neîndoios că el a fost terminat de copiat (« scris ») între 20—29 (« sfârșitul ») ale lunii Șafar a anului hegirei 896, ceea ce corespunde la 5—15 Ianuarie 1491. Prin urmare, îl putem considera ca fiind scris în anul 1490, în ultimele două luni.

In codicele acesta, la paginele 47_2—49_7, a fost copiat și tratatul de pace încheiat între Sultanul Mehmed II și Ștefan cel Mare, după anul 1476.

Iată-i textul turcesc, în transcriere cu litere moderne:

47_2 SULHNÂME-I/SULTAN MEHMED-TÂBE SERÂHÜ-BÂ KARABOĞDAN/

Nişân-i âlişan-i vâcibüliz'an-i hakanî ve tugray-ĭ/garray-ĭ cihanârây-ĭ — ebbede Allahu teâlâ [1] nifâzehü // bihürmetilseb'ilmesâni — isdar olunmağa bâis budur kim/:

Karaboğdan, kim kadîmülezmandan âsitan-ĭ hilâfet/ — aşiyân-ĭ âl-i Osmanî, hususâ benim südde-i gerdûn fehâmet/ve asümân celâletüme müruvvetvâr ve bendeşi'âr vezaif-i // hismetkârî ve rüsum-ı ferman-berdârî'de dakika/ihmâl itmeyüp, evâmirime imtisâl ve vaz'itdüğüm haracĭ/vaktinde bî ihmâl edâ iderdi.

Bazĭ ahyanda vesvese-i/Şeytan-i inâd dimağina bagy ve fesâd ilka itmekle, daire-i âdâb-i/ubudiyyetden taşra kadem basup [2], suret-i gayy // üzre ma'nây-ĭ temerrüd ve tarik-i itâatdan taassuf izhâr/ itdüği haysiyyetden izzet-i din-i ilâhî ve hamiyyet-i şan-ĭ padişa[hî] [3]/ harekete gelüp, mehabet-i sarsar-i gazabimden nücum-i tündbâd-i//
48_1 ecnâd âsâ ve nejâd-i mâmure-i memleketini mânend-i bilâd-i Semûd ve Âd/kĭlup, dest-i kahraman-ĭ kahrimdan gûşmâl-i ber-kemâl virmişdim./

Bu vesile ile rakde-i cehâletden uyanup, tâyiben ve âyiben/makam-ĭ inâbetde sad hezar tazarru' ve envâ'-ĭ tezellülle zemin-i hizmete yüz sürüyü[p], dergâh-i cihanpenâhĭma ilticâ idüp, gerden-i/ubudiyyeti ber karar-ĭ sabik rĭbka-i rĭkĭyyete teslim idüben/ve berîden/ üzerüme vaz'olunan haraç kĭ her yĭl üç/bin sikke-i efrenci filori idi, muzaaf idüp, her yĭl/alti bin sikke idüben, dosta dost ve düşmana [4] düşman // olup, sevabik-i eyyâmdaki gibi sebil-i istikametden huruc/

---

[1] Cod. numai literele *lh* și *t*.

[2] Cod., greșit, *basdĭm:* prez. sing. persoana I, fără sens.

[3] *hî* e notă marginală.

[4] Cod. ortografiat greșit: *duşmana*.

itmeyüp, bu âsitân-i gerdûn-sipihr ve asümân-i rif'atin ebâ/an ced hizmetkârlarïndan deyü yalvarïp, sühab [1]-ï mutavaâtdan/gird-i şenaâtin def'-itmeğiçün, âb-i dîde-i mehâbet-dîdesin / seylâb kïlup, afv talep eyledüği cihetden deryây-i müruvvet // ve bahr-i âtifetim cûş suçundan geçdim ve akd [2]-ï / ahdi tecdîd kïldïm. Ve Allahülkerîmülvedûdüllezi
49₁ kâle / : « *Evfû bilahdi. Innelahde kâne mes'ulâ.* » Mâdâm ki bu // şerait-i mezkûre üzre âsitân-i saltanat-aşiyânïma / doğruluğla müntemî ve müntesip ola nefsine ve maline ve memleketine benden / sancaklarim beglerinden ve sair kullarïmdan taarruz olmayup, / andan âsâr-i istikamet göründükçe ayn-ï inayet-i şahânemle / melhûz ve avatif-i hüsrevânimden mahzûz [3] ola.

Ve bu ahd/nâmey-le ser-efrâz kïldïm ki elinde cihet-i itikad [4] ve sebeb-i / itimadi ola.

Traducerea în româneşte, cât mai fidelă, este următoarea:

TRATATUL DE PACE AL SULTANULUI MEHMED — FIE-I ŢĂRÂNA UŞOARĂ — CU MOLDOVA

Pricina emanării acestui semn hakanal [5] preaslăvit, căruia i se cuvine ascultare [6], şi a strălucitei tugra [7] sultanale, podoabă a lumii,

---

[1] Cod. *şhb*, ceea ce nu dă niciun sens.

[2] Cod. *akdi*.

[3] Cod. *mahfûz*.

[4] Cod. *i' t'. ad*.

[5] *Hakan*, « Han al hanilor »; cf. W. Barthold, *Enzyk. des Islam.*, II, 938.

[6] Expresiile cancelariei sultanale se regăsesc în limbajul cronicarilor turci. De ex., la unul dintre cei mai vechi şi mai importanţi, Idris Bitlisi *(Heşt Bihişt*, vol. VII, manuscrisul dela Berlin, Preussische Staatsbibliothek, Petermann, Nō. 391, fol. 229 b) se spune despre Süleyman Paşa « Hadâmbul », că « *čunhukm-i vādʼibu'l-ittibā'* » — « când porunca căreia trebuie să i te supui », a sosit, a executat-o. La Sadeddin, *Tacüttevarih*, I, p. 93-94, unde se dau condiţiile supunerii lui Şişman din Bulgaria: *ferman-i âlişan isdâr buyuruldu*, « a emanat firmanul preaslăvit », şi p. 77: *ber mucib-i ferman-i şahî*, « conform firmanului şahului »; *ibid.*, vol. II, p. 44, achingiii porneau la năvală astfel: *Malkoçoglu ferman-i vâcibüliz'ân mucibi üzre Boğdan vilâyetine akïncï dilâverleri ile revan olup*, « Malkocioglu a plecat cu vitejii achingii spre ţara Moldovei, conform poruncii căreea i se cuvine supunere ».

[7] Denumirea actului nostru este: *ferman* (persan), sau *emir* (arab: *amr)*, sau *hüküm* (arab: *hukm*, la cronicarii noştri « hochim »), care câteşi trele însemnează « poruncă, ordin ». Kraelitz, op. cit. p. 9, 11, le spune « kaiserliche Erlässe oder Befehlschreiben ».

Fiecare din aceste acte purta sus o invocatio: *hüve (huwa*, arab), « El (sc. Allah) ». Apoi urma *tugra*. Vezi definiţia acestui semn al Sultanului, în *Enzykl. des Islam.*, IV, 890 (articolul lui J. Deny): « Tughra, osmanisch-türkisch (und seldjukisch), *Monogramm oder graphisches Emblem* des Oghuzen —, dann des Seldjuken —, und später des Osmanen-Herrschers, das nach und nach zum

— veşnicească-i Allah Preamăritul eficacitatea prin respectul produs de *seb'ülmesânî* [1] — este aceasta [2]:

Wappen des Staates wurde und von dem Herrscher nicht nur auf Erlasse oder Firmane, sondern auch auf Grundbesitztitel, Münzen, öffentliche Gebäude, Kriegsschiffe und in neuerer Zeit auf Personalausweise, Pässe, Briefmarken, Stempelpapier, Kontrollstempel an Goldarbeiten, usw. gesetzt wurde ». Cf. studiile următoare: Ali, *Tugray-ï hümayun*, în *Tarihi Osmanî Encümeni Mecmuasï*, VIII (1917), No. 43, p. 53-58 şi No. 44, p. 109—125; F. Babinger, *Die grossherrliche Tughra. Ein Beitrag zur Geschichte des osmanischen Urkundenwesen*, în volumul *Beiträge zur Kunst des Islam, Festschrift für Friedrich Sarre zum Vollendung seines 60. Lebensjahres*, Leipzig, 1925, p. 188—196, cu o serie de reproduceri; I. H. Uzunçarşïlï, *Tuğra ve Pençeler*, în revista *Belleten*, XVII—XVIII (1941), p. 101—157. Babinger arată şi neverosimilitatea existenţei unei diplome dată de Murad I republicei Ragusa, purtând ca semnătură urma de cerneală a mânei Sultanului, aşa cum a fost acreditat de Hammer *(GOR*, I², p. 152); cf. şi F. Giese, *Die osmanisch-türkischen Urkunden im Archive des Rektorenpalastes in Dubrovnik (Ragusa)*, în *Festschrift Georg Jacob*, Leipzig, 1932, p. 42. Cea mai veche tugra cunoscută pe vreun act turcesc e, de altfel, mult mai veche decât credea d-l Babinger: ea s'a păstrat pe o *vakfiye* (act pentru proprietate religioasă, « vacuf »); cf. Prof. I. H. Uzunçarşïlï, *Gazi Orhan Bey vakfiyesi 724 Rebiülevvel — 1324, Mart*, în revista *Belleten*, vol. V, No. 19, 1941, p. 277 sq., cu fotocopie.

Pentru executarea tugrei exista un funcţionar special la Poartă, numit *tugrakeş* sau *nişancï*.

Actul nostru, fiind o copie într'un codice, nu originalul, este lipsit şi de invocaţie şi de tugra. Tugra care se afla pe documentul original avea de sigur inscripţia: *Mehmed ibn-i Murad Han, muzaffer daima*, « Mehmed, fiul lui Murad Han, pururea victorios »; cf. Kraelitz, *Osm. Urk.*, p. 21, 47, 49, 51, 53, 55, 57, etc. şi reproducerile fotocopii dela urmă.

[1] « *Seb'ülmesânî* » sunt socotite sau cele 7 verseturi care alcătuesc prima sura a Coranului (= *Fatiha*, corespunzând Tatălui Nostru creştin), după cum arată D. Kélékian, *Dictionnaire turc-français*, Constantinople, 1911, p. 1119, sau « toate surele din Coran sau o parte din ele », după expresia marelui Dicţionar turcesc *Kamus*, Istanbul, 1305, vol. IV, p. 894. Evliya Celebi, *Seyahatnâme*, Istanbul, 1314, vol. III, p. 349, vizitează locaşul de pelerinaj din Valea Batovei, Dobrogea, al sfântului Akyazïlï, *ruh-i azîz içün bir sure-i seb'ülmesânî okuyunca*, « recitând o sura seb'ülmesânî pentru sfântul lui suflet ».

[2] După tugra — care mai este numită şi *tevkî*, *tevkî'-i refî'*, *nişân*, *nişân-i şerif-i âlişan*, *alâmet-i şerif*, etc., « punerea, aplicarea », « aplicarea înălţată », « semnul, semnătura », « semnătura nobilă, preaslăvită », « semnul nobil » — toate acestea fiind aşa dar sinonime; cf. Kraelitz, *op. cit.* p. 10 — adecă după « iscălitura » propriu zisă a Sultanului, urma formula, în scris:

nişân-i hümâyûn hükmü oldur ki, « porunca semnăturii imperiale este că...»;

nişân-i şerif-i âlişan essultâni ve tugray-ï garray-ï sâmi-mekân-ï hakanî — nefeze bilavnirrahmânî — hükmü oldur ki, « porunca sublimei, preaslăvitei, sultanalei semnături şi a înălţatei, strălucitei tugre hakanale — pătrundă cu ajutorul Preamilostivu'ui! — este că...».

Vezi o formulă mai amplă, dar aproape identică, într'un act donaţional dat de Sultanul Mehmed III Marelui Vizir Ibrahim Paşa la anul 1600 (în F.

Moldoveanul[1], care din vremurile vechi era plin de omenie[2] şi rob supus al pragului acoperiş al califatului familiei Osmanilor, în deosebi al vestibulului cerului măreţiei şi al bolţii grandoarei mele, neamânând

---

Babinger, *Aus Südslaviens Türkenzeit*, Berlin, 1927, p. 13): *nişân-i şerif-i âlişan-i sâmi-mekân-i sultanî ve tuğray-ĭ garray-ĭ ikbâl-nümây-ĭ cihan-sitân-ĭ hakanî— nefeze bilavnirrabânî velsavilsamdânî — hükmü oldur ki*, pe care d-l Babinger o redă în nemţeşte, p. 19, astfel: « Des edlen, hochwürdigen, erlauchtörtlichen, sultanischen Zeichens und des glänzenden, glückweisenden, weltallbezwingenden chaqanischen Namenszuges — mög'er wirken mit der göttlichen Hilfe und dem Schutze des Ewigen und der Macht des Allgütigen ! — Weisung ist folgende: »

O serie de exemple şi explicaţii dă şi d-l profesor I. H. Uzunçarşîlî, în substanţiala sa carte « Introducere în organizaţia statului otoman », *Osmanlî devleti teşkilâtîna medhal*, Istanbul, 1941 [Türk Tarih Kurumu yayînlarîndan, VIII seri, No. 10]: pentru *tuğra*, p. 27-28, 75, 331; pentru *tevkî*, p. 9, 75, 290—295, 298—299, etc.; pentru *nişân*, p. 46, 171—174, 177—179, etc.

Formula din fruntea « tratatului de pace » al nostru corespunde întru toate cu formularele cunoscute şi din alte documente; cf. L. Fekete, *Einführung in die osmanisch-türkische Diplomatik*, Budapest, 1926, p. XLII sq., împreună cu documentele reproduse în fotocopii minunate.

[1] *Karaboğdan* din text înseamnează, după cum se ştie, *Moldova*; cf. V. Bogrea, *Note şi observaţii istorico-filologice, III. « Bogdan-ili » şi altele*, în *Anuarul Institutului de Istorie Naţională din Cluj*, III (1924—1925), p. 508—509; A. Decei, *Boğdan*, în *Islâm Ansiklopedisi*, 19 cüz, Istanbul, 1943, p. 697 sq. Şi în izvoarele greceşti, de ex. Chalkokondylas (Bonn), p. 506: *τῆς Μελαίνης Πογδανίας* şi e interesantă concomitenţa ambelor denumiri, în tratatul de pace, textul latinesc, dintre Bayazid II şi Vladislav II al Ungariei, *Hurm.*, II, 1, p. 20: « et *terris Moldauie* quam etiam Transalpine cum eorum *Waijwodis Kara Bogdan* et Radwl ». Se mai ştie, însă, că Turcii aveau obiceiul de a desemna ţările prin numele întemeietorului lor: de ex. *Aydînili*, « Ţara lui Aydîn », la Sud de Izmir; *Selçukiyye* (cu collectivum arab *-iyya*), « Selgiucizii, Ţara Selgiucilor »; *Laz* (dela kneazul Lazar) *vilâyeti*, sau numai *Laz*, « Serbia » (cf. Aşîkpaşazade, ed. F. Giese, *Die altosmanische Chronik des 'Āšikpašazāde*, Leipzig, 1929, p. 142 « Laz vilâyeti », p. 203 « Laz kîralî », « Regele Serbiei »). De vreme ce Bogdan II (12.X.1449—17.X.1451), tatăl lui Ştefan şi fiu al lui Alexandru cel Bun, nu a avut niciun contact cu Turcii (vezi Const. C. Giurescu, *IR*, II—I[3], p. 25—28), trebue să admitem că denumirea *Boğdan, Karaboğdan*, dat fiind şi bunul obiceiu turcesc amintit, derivă dela Bogdan Întemeietorul. In cazul nostru, traducem prin « Moldoveanul », cu atât mai mult cu cât fraza întreagă se referă la o persoană, nu la ţară. Cf. alte exemple de substituirea ţării prin Domn, la cronicarul Dursun (Tursun Beg, *Tarih-i Ebülfeth Sultan Mehmed Han*, în revista *Tarihi Osmanî Encümeni Mecmuasî*, 1916, Nr. 36, p. 161: *Karaboğdan ki âdâb-ĭ çakiride .. ihmal gösterüp*, « Moldoveanul, care se potrivea în cercul cuviinţelor »; Aşikpaşazade, op. cit. p. 178: *Padişah... Karaboğdanî okudular: « Bu gez sen kendün getür haracînî ! »*, « Padişahul l-au poftit pe Moldovean: « De astă dată adu tu însuţi haraciul ! ».

[2] E interesant acest atribut dat de Mehmed II lui Ştefan: *müruvvetvâr*. *Muruwwa*, în turceşte *müruvvet*, avea la Arabii pre-islamici sensul de « bărbăţie, virtus, generozitate, curaj » şi revine mereu în *Mu'allaka*, poeziile poetului pre-

o clipă îndatoririle slujitoreşti şi obiceiurile fixate prin firman, plătea fără amânare la timp haraciul pe care îl impusesem şi îl orânduisem prin porunca mea.

Dela o vreme, vârîndu-i şoaptele încăpăţinatei Satane sburdăciunea şi stricăciunea în creieri, a călcat în afara cercului cuviinţelor robiei şi fiindcă manifestase, din duh de nesupunere, o rătăcită abatere dela calea ascultării [1], forţa religiei divine şi zeul onoarei padişahale s'au pus în mişcare şi prefăcând, prin majestatea crivăţului furiei mele şi a văzduhului furtunei asemenea lighioanelor, poporul ţării sale prospere [2] precum ţinuturile Semûd şi Âd [3], i-am dat o sdravănă pedeapsă [4] cu viteaza mână a mâniei mele [5].

---

islamic Antara; cf. *Enzykl. des Islam.*, I, p. 1042. Deşi i se recunosc, însă, aceste calităţi, Domnului Moldovei — care ştim că le-a dovedit cu prisosinţă — totuşi termenul acesta nu trebue scos din complexul terminologiei islamice, aşa cum şi-l atribue sieşi şi Mehmed, mai jos: *deryây-ĭ mürüvvet*, « marea mărinimie ».

[1] Expresiile acestea nu trebue să ne mire, într'un « tratat de pace », care şi el era construit pe temei de înflorituri de stil, atât de iubite la Turci în vremea aceea. Vezi, de ex., mănunchiul de epitete ornante, mult mai grave, într'o « Scrisoare » *(nâme)*, trimisă la 1512 de către Sultanul Selim I fiului său Süleyman, viitorul Sultan, după victoria sa asupra lui Bayezid II, detronatul, *tată şi moş al amândurora*, în münşeaturile din manuscrisul din Istanbul, Üniversite Kitapsaryĭ, T. Y. Nr. 3160, fol. 43 a: *bundan ikdam vesvese ve igvâ-i Iblîs-i layîn ve iğrâ ve ilkay-i nefis-i bî temkîn vasitasĭyleolmakhûr bî pâk ve mütefahir-i seffâk, hâdim-i bünyan-i nâmus-i sultanî ve hârik-i perde-i ĭrz-ĭ o.manî... reis-i zümre-i tâğyânve kadde-i taife-i yağĭyân, pîr ve Mervan ve Yezid-i cebbar-i anîd a'na hâdim-i bünyan-i uhuvvet Bayezid, aslah Allahu şanihi...*,« înainte de asta, prin mijlocirea şoaptelor şi turburărilor blestematului Diavol şi a aţâţărilor şi a josniciilor sufletului său lipsit de demnitate, acel afurisit necurat şi lăudăros sângeros, distrugătorul clădirilor cinstei sultanale şi aprinzătorul vălului onoarei otomane... căpetenia cetelor răsculaţilor şi pilda neamului inamic, bătrânul şi Mervan fost calif, sinonim al senilităţii şi Yezid calif, sinonim al domnitorului fără grije de binele omenirii tiran încăpăţânat, adecă distrugătorul clădirilor înfrăţirii, Bayezid, îndrepte-i Allah onoarea !...». Iar pasajul, în care fiul se exprimă despre tatăl său astfel, fol. 43 b: *cadde-i mutâvaât ve nehc-i mütâbaâtdan kadem bîrûn itdi*, « a călcat afară din calea ascultării şi din drumul supunerii », pare rupt din « tratatul de pace » dintre musulmanul Mehmed II şi creştinul Ştefan cel Mare. Sadeddin, cronicar foarte gustat de-a-rândul veacurilor, nu e de loc mai cruţător, I, p. 557: *Karaboğdan hâkimi olan layîn ki şey anıtde Şeytan ondan müsteîn idi*, « Afurisitul de Domn al Moldovei, care în drăcii îl întrecea pe Satan »; iar la p. 558: *Boğdan hanâzîri*, « porcii de Moldoveni ».

[2] *mâmure-i memleketini*, « ţara sa cultivată, prosperă, înfloritoare ». Raportând cuvintele lui Aşikpaşazade (ed. Giese), p. 179: *yĭkdĭlar ve yakdĭlar ve malin ve davarin ne buldularsa taraç itdiler*, « au distrus şi au ars şi au jefuit toate bogăţiile şi vitele găsite », la această expresie care evocă ţara Semûd şi Âd (vezi nota următoare !), constatăm că ele înfăţişau o dură realitate, nu o reminiscenţă coranică. De altfel şi celălalt contemporan, Dursun Beg, *l. c.*, p. 162,

In felul acesta, deşteptându-se el din somnul prostiei [1], căindu-se şi întorcându-se la locul pocăinţei cu o sută de mii de plecăciuni şi felurite umilinţe, şi-a frecat faţa de pământul servituţii [2] şi s'a adăpostit la Curtea mea, refugiu al lumii, şi oferindu-şi robiei grumazul după fosta rânduială în jugul sclaviei [3], iar haraciul pus de mine odinioară, care era trei mii de bani franceşti florini în fiecare an, dublân-

spune: *asker-i mansur... tufan-ï Nuh gibi ol diyara akdï*, « oştenii biruitori... au curs ca potopul lui Noe spre acea ţară ».

[3] Semûd şi Âd sunt numele a două popoare din preistoria islamului; cf. art. *'Âd*, în *Enzykl. des Islam.*, I, p. 128—129, de F. Buhl şi *Thamūd*, *Ibidem*, IV p. 797, de H. H. Bräu. Ambele popoare au trecut în literatura ante-islamică şi în Coran. Prin numele lor se desemnau unele neamuri care au fost pedepsite de forţa divină şi care au dispărut, rămânând drept pildă pentru omenire. Cf. Coranul, XI, 62: « acest popor Âd negase adevărul Domnului său; s'a răsculat faţă de trimişii lui şi a urmat poruncile oamenilor puternici şi rebeli »; XLI, 14: « Âd s'a umflat de mândrie pe pământ », la fel, LIV, 18; VII, 62—63, 70, 72. Din cauză că n'au primit cuvântul lui Allah, ambele popoare au fost exterminate: VII, 70 « şi îi terminarăm până la unul pe aceia, cari socotiră semnele noastre drept minciuni şi cari nu crezură ». Semûd pieri printr'o sguduire violentă a pământului, VII, 70, sau printr'o furtună groaznică, ca şi Âd, XI, 12: « vă vestesc o furtună asemenea furtunei lui Âd şi Semûd ». *Sulhnâme* e concepută în limbajul acesta exorcist. Coranul, XLI, 15, proclamă: « am trimis împotriva lor un crivăţ (*ṣarṣar*, « vânt rece, violent », ca în *sulhnâme*); LIV, 19 *rīḥ ṣarṣar* şi LXIX, 6. Nu numai expresiile coranice pot fi regăsite în « tratatul » nostru, dar însuşi actul e conceput în cadrul ideologiei « războiului sfânt » *(cihad)*, Mehmed II şi cancelaria sa menţinându-se între limitele legii musulmane *(şer'iât)*, civile şi sfinte. Moldova, *dârül-harb* (v. mai jos), ţară neislamizată, putea fi comparată cu o ţară pre-islamică, *câhiliyye*. Cf. şi Caussin de Perceval, *Essai sur l'histoire des Arabes avant l'islamisme*, vol I, Paris, 1847, p. 259 sq. şi alte aplicări ale acestei terminologii la Hammer, *Sur les origines de l'état russe*, Saint Petersbourg, 1825, p. 24—29.

[4] Sensul prim: « palmă ».

[5] Cf. un act dela Murad II, în persană, la Feridun Bey, *Munşeât esselâtîn*, vol. I, ed. II, Istanbul, 1274, p. 169: *ḳahr-i ḳahramānī mā ūrā āmān nedāde*, « viteaza mânie a noastră nu i-a dat iertare ».

[1] Vezi T. H. Weir, *Djahilīya*, *Enzykl. des Islam.*, I, p. 1041—1043: « Bezeichnung der in Arabien vor der Verbreitung des Islam herrschenden Zustände, oder im engern Sinne der prophetenlosen zwischen Jesus und Muhammed liegende Zeit ».
Sulhnâme are singularul *cehâlet*, « prostie, simplitate ». V. şi nota Semûd şi Âd.

[2] « A-şi freca faţa...» — de asemenea o expresie consacrată în limbajul epocei. Sadeddin, II, p. 44, spune despre solul trufaşului Mateiaş Corvinul: *Ungurus kiralînin dahi elçisi gelüp dergâh-i cihânpenâha yüz sürdü*, « venind şi solul Regelui Ungariei, şi-a frecat faţa de Curtea adăpost al lumii »; Şişman al Bulgariei face la fel, I, p. 141; chiar şi cei doi Beylerbeyi, al Anatoliei şi al Rumeliei: *yüz sürmek içün*, « pentru a-şi freca faţa » [3].

[3] *rïkïyyet*, din cuvântul arab *riḳḳiy*, « servil, de rob »; cf. R. Dozy, *Supplément aux dictionnaires arabes*, vol. I, Leyde, 1881, p. 545.

du-l, l-am făcut să fie în fiecare an şase mii de bani [1], şi să se considere prieten prietenului şi duşman duşmanului [2], să nu mai iese din drumul dreptăţii ca în vremile trecute [3]. Implorând acest prag al sferei universale şi înălţata-i boltă, zicând că-i este unul dintre servitorii din tată şi moş [4], ca să şteargă pulberea răutăţii de pe locul supunerii, revărsând torentul lacrimilor de teamă, pentru că ceruse iertare, s'a tălăzuit marea mărinimiei şi oceanul bunăvoinţei mele, i-a iertat vina şi am înnoit legământul contractual. Căci Allah cel milostiv şi iubitor e acela care a zis: *«şi ţineţi-vă legământul, căci sunteţi răspunzător de orice legământ!»* [5]. Deoarece Ştefan s'a apropiat şi s'a legat cu adevărat, conform condiţiilor acestora amintite, de pragul acoperişului sultanului meu, el şi averea şi ţara lui nu vor mai suferi niciun atac din partea mea şi a beilor sangeacurilor şi din partea celorlalţi robi ai mei [6]; văzându-l în făgaşul cel drept, va fi aţintit cu ochiul augustei mele favori şi se va bucura de mărinimiile mele împărăteşti.

---

[1] *sikke*, în sens general de « monedă », nu de subdiviziune a « leului ».

[2] Formula aceasta, cunoscută şi diplomaticei creştine, se regăseşte, de ex., în *ahidnâme*, « tratat »-ul dintre Murad II şi Ibrahim Bey din Karamania, publicat de I. H. Uzunçarşîlî, *Karamanoğullarî devri vesikalarîndan Ibrahim beyin Karaman imareti vakfiyesi*, în *Belleten*, I, 1937, p. 121: *dosta dost ve düşmana düşman*, « prieten prietenului şi duşman duşmanului ».

[3] *eyyam* are sensul prim de « zile ».

[4] Acesta e sensul lui *ebâ an ced* nu « moşi strămoşi », nefiind pluralul.

[5] Coran, XVII, 34.

[6] *Sancak*, « sangeac », însemnează « steag »; *sancakbeyı*, « beiul sangeacului », se zicea la noi tot « sangeac ». M. d'Ohsson, *Tableau général de l'Empire Othoman*, vol. VII, Paris, 1824, p. 275 sq., arată că până pe timpul lui Mehmed II stăpânirile otomane au fost împărţite în mici « gouvernements » numite *Sancak*, sau *Liva*, ambele însemnând « steag », fiind administrate de un *sancak-beyı* sau *mirliva* (din *emir-liva*). Cei din Balcani ascultau de Beylerbeyi-ul Rumeliei, cu reşedinţa la Sofia. Cf. şi A. Ubicini, *Lettres sur la Turquie ou Tableau Statistique de l'Empire Ottoman*, vol. I, deux. éd., Paris, 1853, p. 44 sq., cu tablele administrative. Sangeacii, cari aveau drept la steaguri cu un tuiu, stăpâneau un teritoriu care producea peste 100.000 de akçe (aspri) pe an, însă teritoriul nu forma proprietatea lor. Ei aveau numai « posesiunea » lui, *tasarruf*: de aci şi numele lor de *mütesarrif*; cf. articolul *Sandjak* al d-lui J. Deny, în *Enzykl. des Islam.*, IV, p. 160, unde se mai arată că, în caz de mobilizare, sangeacii erau obligaţi să se adune cu trupele de sub ordinele lor într'un loc anumit, de ex. la Isaccea.

Moldova era expusă mai cu seamă sangeacilor din Dobrogea, dela Silistra; cf. Sadeddin, II, p. 45, care raportează că Bayazid II, după expediţia sa din anul 1484, *Rumeli ümerasî miyanînda pîr-ü pîşkadem olan Malkoçoğlu Bali Beye Silistre vilâyetinin eyâletini idüp hudud-i Boğdan muhafazatînî ona tefvîz buyurdular*, « dându-i stăpânirea provinciei Silistrei lui Bali Bey, fiul lui Malcocioglu, care era cel mai în vârstă şi mai de seamă printre beii Rumeliei, l-a însărcinat pe el cu paza hotarelor Moldovei ». Jehan de Wavrin (ed. Iorga, în *Buletinul Comisiei Istorice a României*, VI, 1927, p. 112) cunoaşte numai

Și cu acest legământ scris l-am învrednicit să aibă în mânile sale dovadă de credință și pricină de încredere [1].

Acest « tratat de pace » dintre Mehmed II și Ștefan cel Mare, deși pare să fie, la prima vedere, surprinzător, dacă-l considerăm în lumina celor spuse mai sus, completează în mod fericit cunoștințele noastre lacunare cu privire la raporturile dintre statul suveran otoman și statul vasal moldovenesc.

E interesant de relevat aici un lucru: unul dintre ultimii *Vak'a-nüvis* (istoriograf oficial al Imperiului Otoman), Ahmed Cevdet Pașa (1822—1895) — care, după cum se știe, îl însoțise pe Fuad Pașa în misiunea sa la București în anul revoluției 1848, într'un « Memoriu » (*Lâhika*) cu privire la Țara Românească și Moldova [2], în care înfățișează istoria și starea de drept a celor două Principate române, acceptă în întregime

termenul de *subași* (« soubachin »), care însemna « comandant al centrelor importante » (cf. I. H. Uzunçarșılı, *Osmanlı Devleti teșkilâtina medhal*, cit., p. 112). pe timpul lui Murad II, la 1445; însă, la Silistra se strânsese o armată de 30.000 de oameni.

Raporturile dintre Ștefan și sangeacii dela sudul Dunării rezultă clar din clauzele tratatului de pace încheiat la 1499 — deci după 1484, când și partea rășluită din sud-estul Moldovei constituia o bază de operații pentru Turci — cu Ioan Albert, Regele Poloniei, unde se înșiră, ca și în *sulhnâme*: 1) Sultanul, 2) sangeacii și 3) ceilalți « robi », *Hurm.*, II, 2, p. 443: « et nullum consilium neque auxilium ipsis Thurcis debemus dare excepto quod in quantum vis vel potencia imperatoris Thurcorum aut Sanczagorum aut quorumcumque subditorum eiusdem supervenerit, nosque astringeret, coartaret ad dandum auxilium eis ».

[1] Dat fiind că actul din Cod. Esad Efendi Nr. 3369 nu e originalul tratatului de pace — care poate să fie găsit vreodată — ci o copie, cuprinsă printre alte producții literare, explică lipsa protocolului final: datarea. Münșeaturile, care erau înainte de toate mostre de stil, nu înseilau, firește, nici tugra, nici protocolul final. Cf., de ex., o altă *sulhnâme* între Süleyman Kanunî și Șahul Persiei Tahmasp, în Cod. *Mecmua-i münșeat esselâtîn*, Istanbul, Üniversite Kitapsaraï, T. Y., Nr. 3160, fol. 39 b—43 a; Feridun Bey, *MS*, I², p. 99: un *ahidnâme*, « legământ », prin care Hüseyin Bey, din principatul anatolian Hamidili, i se supune lui Murad II și care nu conține datarea; în schimb, răspunsul (*cevab*) sultanului, *ibid.*, p. 101, are *fi evail-i șehr-i Muharremülharam sene 778 der mahruse-i Dimetoka*, « la începutul lunii Muharren, anul 778, în bine păzita Demotica ». De altfel — ca și în diplomatica occidentală sau slavo-română — se cunosc și documente originale turcești, cărora le lipsește datarea; cf. actul original *sevgendnâme* = *ahidnâme* al lui Murad II, publicat de I. H. Uzunçarșılı, *Karamanoğullari*, cit., care nu are datare. Exista chiar o categorie de acte, din care lipsea în mod regulat datarea: *temlîknâme* pentru spahii; cf. J. H. Mordtmann, *Türkischer Lehensbrief aus dem Jahre 1682*, în *Zeitschrift der Deutschen Morgenländischen Gesellschaft*, LXVIII (1914), p. 141: « . . . in den Lehensbriefen das Datum regelmässig fehlt ». Lipsa protocolului final la *sulhnâme* dintre Mehmed II și Ștefan nu prejudiciază de loc, așa dar autenticitatea acestui important act politic.

[2] Publicat în vol. I, ed. II (*tertib-i cedid*), *Tarih*, Istanbul, 1309, p. 296—302.

concluziile memoriului «Tractaturile» prezentat de delegaţia boierilor munteni şi moldoveni reprezentanţilor Rusiei şi Austriei, în preajma încheierii păcii dela Küçük Kaynarca, care nu se întemeia pe niciun document din secolul al XV-lea. Cevdet Paşa a primit de sigur dela vreo delegaţie de boieri similară acest «Memoriu», care (cf. ed. cit., p. 298) cuprinde şi «legământul» (Cevdet: *ahidnâme)* încheiat între Bayazid Yîldîrîm şi Mircea cel Bătrân; i se dă până şi data eronată[1]: *hurrira fī şahr Rabi'u'l-awwal sanatin* 795 (arăbeşte: s'a scris în luna Rebiül-evvel anul 795). Restul informaţiilor «Memoriului» lui Cevdet Paşa sunt evident tot din sursă românească, prin intermediul limbii franceze. E de remarcat că nici el nu pomeneşte nimic despre situaţia Moldovei, din acest punct de vedere, şi nici nu-l menţionează pe Petru Aron, sau pe Ştefan cel Mare. Imprejurările, în care a fost conceput acest memoriu al boierilor, au fost limpezite în mod definitiv de C. Giurescu, în studiul său amintit[2]. Nici Sublima Poartă, prin urmare, în mod oficial, nu-şi mai reprezenta clar raporturile din primele decenii, după scurgere de atâta amar de vreme, cu Moldova.

Insă, după cum am văzut mai sus, marele voevod al istoriei noastre a plătit tribut Turcilor, începând cu primul an al lungii sale domnii. Biograful lui Ştefan, I. Ursu, studiind raporturile acestuia cu Turcii, constată[3]: «el a continuat politica predecesorului său şi a plătit Turcilor tributul, care era mijlocul cel mai sigur pentru cumpărarea păcii, atât de necesară consolidării tronului său»[4].

Mărturii formale confirmă acest lucru.

Contemporanul Długosz o afirmă: «Vastationem Valachiae (pentru Polonezi: Moldova), Stephanus, Palatinus Valachiae, ex tam propinqua vicinitate per Turcum fiendam, veritus, in tributum Turci et ipse, quamvis Regis et Regni Poloniae vasallus et feudalis, Casimiro Rege nequicquam per literas et nuncios prehibente, concesseret, et *tributum quotannis Turco reddebat*»[5]. După ocuparea Chiliei, la 1465, Ştefan îl împacă pe Sultanul înfuriat prin trimiterea unui sol «*cum tributo et muneribus*»[6]. Un alt contemporan, care l-a urmat chiar pe Sultan în expediţia sa din Moldova, italianul Angiolello, vistiernic al lui

---

[1] Vezi Const. C. Giurescu, *IR*, I[3], p. 469.

[2] In deosebi, p. 21 sqq.

[3] *Ştefan cel Mare, Domn al Moldovei dela 12 Aprilie 1457 până la 2 Iulie 1504*. Bucureşti, 1925, p. 25.

[4] Cf. şi N. Iorga, *Istoria lui Ştefan cel Mare pentru poporul român*, Bucureşti, 1904, p. 79, 213; C. Giurescu, p. 60 sq.; Const. C. Giurescu, *IR*, II-1[2], p. 57; Andrei Rădulescu, *Luptele lui Ştefan cel Mare cu Turcii în anul 1475 şi 1476*, Bucureşti, 1908, p. 5.

[5] Długosz, ed. dit., XIII, 344, ap. C. Giurescu.

[6] *Ibid.*, XIII, 458.

Mehmed II, declară de asemenea răspicat că Ştefan plătea tribut Turcilor [1].

Până la 1470 — anul răscoalei şi al începutului de transformare în faptă a planului de eliberare şi a Ţării Româneşti de sub Turci — Domnul Moldovei fusese tributar credincios Turcilor, aşa cum recunoaşte şi *sulhnâme* a noastră: «...care din vremurile vechi era plin de omenie şi rob supus al pragului acoperiş al califatului familiei Osmanilor... neamânând o clipă îndatoririle slujitoreşti şi obiceiurile fixate prin firman, plătea fără amânare la timp haraciul». Campania de pedepsire, terminată dezastruos pentru Turci, a lui Süleyman [2] Paşa, la începutul anului 1475, nu a rezolvat nimic pentru suzerani.

Sultanul, însă, care suferea de gută şi avea în Anatolia o sumedenie de probleme încă de deslegat, a încercat o împăcare cu biruitorul dela Vaslui. La solia trimisă de Ştefan la Istanbul în acelaşi an 1475, după căderea Mangopului, unde fusese luat prizonier cumnatul său Alexandru [3] — ceea ce de bună seamă lăsa să se creadă posibilă iarăşi o pace — Mehmed II răspunde tot printr'o solie, pe care Dlugosz o menţionează precum urmează: «...nunciis ad Stephanum Voiewodam missis, imperiose illum requireret, quatenus illi Byalogradum (= Cetatea Albă) et Kiliam resignaret, tributum quoque neglectum, in praesens et in futurum exsolveret, pro hoste illum si secus ageret, habiturus... Sciturus quoque illum propediem venturum et loca ipsa potenter, eo inuito conquisiturum» [4]. Un italian din Pera Istanbulului scria în 1476, la 23 Mai, că Sultanul a trimis un sol cu ordin ca să ceară Chilia — (nu e menţionată şi Cetatea Albă) —, tributul pe cei trei ani trecuţi [5], ca unul din copiii lui Ştefan să fie trimis la Poartă, prizonierii turci luaţi în bătălia dela Vaslui să fie restituiţi, împreună cu vasul turcesc capturat pe când se întorcea dela Caffa [6].

Solia aceasta dintre cele două războaie, menită să restabilească pacea vasalităţii între cei doi Domni, a fost — lucru total necunoscut până acum şi nerelevat nici de istoricii turci — pusă sub conducerea

---

[1] Ursu, *op. cit.*, p. 26. O ştire din Septemvrie, 1474, arată că Ştefan avusese mai înainte de această dată o luptă cu Turcii şi că *pe urmă făcuse pace cu ei*; A. Rădulescu, *op. cit.*, p. 6, după N. Iorga, *Acte şi fragmente cu privire la istoria Românilor*, vol. III, Bucureşti, 1897, p. 40.

[2] Cf. un панъ Сольманъ, printre boierii cari întăresc actul dela 1456 dat lui Mihul, *Hurm.*, II, 2, p. 669.

[3] Ursu, *op. cit.*, p. 121; Const. C. Giurescu, *IR*, II-1[3], p. 66.

[4] Ed. cit., XIII, 516, ap. Ursu, *op. cit.*, p. 82, nota 1. Ursu credea, în mod greşit, că Dlugosz fixează anul 1474. Se povesteau însă evenimentele de după 1474, anume din 1476.

[5] Prin urmare, Ştefan nu mai plătise haraciul din anul 1473, dacă nu cumva încă din 1470, când a început acţiunea de revoltă faţă de Poartă.

[6] Ursu, Rădulescu, C. Giurescu, după Iorga, *Acte şi Fragmente*, III, p. 56

unuia dintre cei mai vechi şi mai de seamă cronicari ai Otomanilor, Aşîkpaşazade [1].

Iată, în traducere, începutul capitolului CLII [2], care istoriseşte tocmai aceste evenimente:

« Acest capitol povesteşte cum Sultan Mehmed Han Gazi a făcut expediţia împotriva Moldovei şi mai povesteşte ce a făcut cu Domnul [3] Moldovei.

---

[1] Asupra lui, cf. Babinger, *GOW*, p. 35—38. El apare şi sub numele de Derviş Ahmed. Era strănepotul poetului Aşîk Paşa (1271—1332!), autor al epopeii *Garibnâme*. Aşîkpaşazade s'a născut în anul 803 H. = 1400 A. D. Anul morţii sale, care nu era cunoscut în mod cert (cf. Babinger, *ibid.*, p. 38: « Als Todesjahr steht nicht genau fest. Seinen eigener Worten nach schrieb er als 86 jähriger im Jahre 889/1484 an seinem Geschichtswerk. Er muss unmittelbar hernach gestorben sein »; cf. şi id., *Wann starb 'Âšiqpašazâde?*, în „*Mitteilungen zur Osmanischen Geschichte*, II (1923), p. 315). O cercetare recentă, bazată pe noi informaţiuni, a d-lui Raif Yelkenci, unul dintre cei mai pricepuţi librari-anticari din Istanbul, dovedeşte însă că Aşîkpaşazade a murit într'o Vineri, 22 Muharrem 886, cu 42 de zile înainte de moartea lui Mehmed II, ceea ce corespunde la 22 Martie, 1481; cf. articolele *Aşîk Paşazade tarihi üzerinde bir araştîrma*, în ziarul *Vakit*, 18—20 Mayîs 1945, Nr. 9813—9815. Aşîkpaşazade istoriseşte substanţial şi precis; limba lui e neviciată încă de infloriturele istoricilor turci de mai târziu şi pentru secolul al XV-lea, în special, e un izvor de prim rang, *quorum pars magna fuit* (a participat, de ex., şi la « campania lungă » a lui Huniade din 1448).

Istoria sa a fost publicată în întregime, mai întâi de către Ali Bey, *Tevarih-i âl-i Osman*, Istanbul, 1332 (1916/17). O ediţie critică a alcătuit în acelaşi timp Friedrich Giese, citată mai sus, care o utilizează şi pe a lui Ali Bey.

[2] Ed. Giese, p. 178; ed. Ali Bey, Istanbul, p. 185.

[3] Ştefan e numit de Aşîkpaşazade *Boğdan tekûru*, în timp ce Laiotă Basarab e numit *Eflâk Beyi*, « Beiul (Principele) Ţării Româneşti ». La fel e numit şi stăpânitorul Caffei: *Kefe tekûru*. Această denumire, prin care sunt desemnaţi mai întâi împăraţii bizantini, apoi principii, regii, guvernatorii etc., are şi pronunţarea populară *tekir* (cuvânt ce înseamnă în acelaşi timp « pestriţ, bălţat »): de ex. *Tekirsarayî*, pe care oamenii de carte îl explică prin *Tekfursarayî*, celebrul palat al Porfirogeneţilor din secolul X de la Istanbul; *Tekirdağ* (Rodosto, la Marea de Marmara), la Aşîkpaşazade, ed. Giese, p. 46, 62: *Tekûrdağî*, derivat din *Tekfurdağî*, « Dealul Impăratului »; *Tekûr Cayîrî*, *Tekfur Çayîrî*, « Livada Impăratului », localitatea din Anatolia unde a murit Mehmed II. J. Th. Zenker, *Dictionnaire turc-arabe-persan*, vol. I, Leipzig, 1866, p. 306, s. v. *tekfûr*, îi presupune o origine greşită: « Verstümmelung von Νικηφόρος ». Pare mai verosimilă etimologia dată de K. P. Patkanov, Исторія Монголовъ инока Магакіи, XIII вѣка, Sanktpeterburg, 1871, nota 32, unde explică termenul nostru din armenescul *takavor*, «purtător de coroană»: собственно: имѣющій носящій корону, царь, король, перешло въ арабскій языкъ takfour для обозначенія армянскіхъ королей въ Киликіи, иногда съ значеніемъ вообще христіанскаго царя. Patkanov citează un exemplu din cronicarul arab Abû'l-faradj: « *wa mina'l-Arman al-Kundastabl ahû'l-Takfûr Ḥatam* » = « ex Armenia Conestablus frater Al Tacphour Hatemi ». Prin urmare, filiaţia ar fi: armeană-arabă-turcă. Această titulatură dată Domnului Moldovei nu trebue să ne surprindă, deoarece la

« Padişahul, care a cucerit toate ţările Beyilor necredincioşi şi pe ei înşişi lui Allah Preamăritul, l-au poftit pe Moldoveanul, spunând: « De astă dată adu tu însuţi haraciul. Căci Munteanul [1] îl aduce singur », au spus: « căci Beyul Ţării Româneşti e al nostru şi încă să ştim în ce chip vei trăi împreună cu noi », au spus. Aceste vorbe le-au trimis de veste necredinciosului. N'a venit de loc. Nici nu şi-a bătut capul. Iar Padişahul m'a trimis pe mine [2]: « Du-te, intră în ţara necredinciosului, vezi, caută, ca să văd acei necredincioşi ce-or face cu tine! », a zis. Iar eu, ascultând şi supunându-mă poruncii Padişahului, am plecat în ţara Moldovei [3]. Intr'o bună zi, aceştia stăteau nebănuitori şi erau şi dintre oşteni şi dintre garibi [4]. Afurisitul acela, atrăgându-i în cursă, s'a năpustit asupra lor, mulţi dintre musulmani au fost ucişi [5], deşi unii dintre ei erau prizonieri. Iar eu, împreună cu omul care a mai rămas, fiind cei din urmă, am ieşit, am umblat, am venit la Padişahul. Ce a făcut acel afurisit de necredincios, i-am dat de veste una câte una Padişahului » [6].

---

autorii turci se găseşte uneori şi *Eflâk kïralï, Boğdan kïralï* « Regele Ţării Româneşti, Regele Moldovei ».

[1] Vezi mai sus nota despre substituirea « Moldovei » prin « Moldovean » în *sulhnâme*. Aşikpaşazade spune clar *vilâyet-i Eflâk kendü getürür*, « Ţara Românească aduce singură ».

[2] Text: *bu kulunu*, « pe acest rob »; mai jos: *Padişahïn kulu*, « robul Padişahului »; iar construcţia gramaticală e, bine înţeles, tot la persoana a treia: « acest rob... a ajuns la Dunăre a trecut Dunărea » din umilinţă islamică. Alte formule tipice pentru a-l exprima pe autorul însuşi al operei, sunt: *bu hakîr*, « acest umil »; *bu fakîr*, « acest sărman »; *bu hakîr pür-teksîr*, « acest umil plin de neputinţă », etc.

[3] Rămâne impresia că aici lipseşte o frază sau două.

[4] *Garib*, « străin, ciudat, curios ». M. d'Ohsson, *Tableau*, cit., vol. VII, p 309, înşiră printre corpurile de trupă înfiinţate din primele timpuri ale imperiului: « Les *Djanbazan*, enfants perdus, et les *Gariban*, étrangers, étaient placés en garnison sur les côtes de l'Anatolie. Sélim II les supprima », în secolul al XVI-lea. Cele două escadroane (*bölük*, propriu zis « companie ») de garibi constituiau, împreună cu cele două escadroane de *ulufeciyan*, cea mai veche cavalerie a Imperiului Otoman şi făceau parte din *Kapukulu süvarileri*, « cavaleria de gardă »; cf. I. H. Uzunçarşïlï, *Osmanlï devleti tekilâtïndan Kapukulu Ocaklarï*, vol. II, Ankara, 1944, p. 146, 153—154, 214—216, etc. [Türk Tarih Kurumu yayïnlarïndan, VIII seri, Nr. 12, 2]. Erau cunoscuţi şi sub numele de *garib yiğitleri*, « vitejii garibi ».

[5] Text: *şehid oldu*, « a devenit martir ». Teminus technicus pentru moartea acelora dintre musulmani, care mureau în luptă contra necredincioşilor, sau din cauza lor. Astăzi, în turceşte, are sensul curent de « erou »; *Şehidlik*, « Monumentul Eroilor ».

[6] Textul turcesc al lui Aşïkpaşazade, în transcriere cu litere moderne:

« Bu bâb anu beyân ider kim Sultan Mehmed Han Gazi Karaboğdan gazasïnï ne suretlen itdi ve hem Boğdanïn tekûrile neyledi, anu bildirir.

Un alt cronicar turc contemporan, Dursun Bey [1], amintește această solie pentru pace — pentru o pace, pe care însă Ștefan nu o putea accepta — în care se afla așa dar și Așîkpașazade, prin cuvintele: *ve eğerçe bir ednâ kulun göndermekle Karaboğdan kam'îna kâfi idi*, « și când a trimis un rob umil, a fost de ajuns pentru supunerea Moldovei » [2].

Marea expediție de pedepsire contra Moldovei a pornit, cu toate acestea, în primăvara anului 1476. Este prima oară când, în epoca de glorie a armelor turcești, pământul Moldovei este călcat de însuși Sultanul; de aceea, cronicarii turci povestesc destul de circumstanțiat această încercare de a lichida problema Moldovei, care însă s'a dovedit apoi nereușită. La Varna, la 22 Mai, Mehmed II îl primește pe solul polon al lui Cazimir, Marcyszek Wrocimowski, care se străduește să-i împace pe cei doi dușmani, și declară că e dispus să oprească expediția, dacă Ștefan îi va plăti tributul din urmă pe trei ani, precum și pe cel viitor și dacă ar preda Chilia Țării Românești și i-ar libera pe prizonierii turci [3] — ceea ce, iarăși, Ștefan nu putea accepta. Războiul a fost declanșat.

Sulhnâme relevă pompos faptul că Sultanul a condus personal campania de pedepsire: «...forța religiei divine și zelul onoarei padișahale s'au pus în mișcare și prefăcând, prin majestatea crivățului furiei mele și a văzduhului furtunei asemenea leghioanelor, poporul țării sale prospere precum ținuturile Semûd și Âd, i-am dat o sdravănă pedeapsă cu viteaza mână a mâniei mele ». Insă nu se precizează nimic cu privire la rezultatul imediat al pustiirii Moldovei din vara anului 1476. Cronicarii turci nu pomenesc nimic, cu acest prilej, despre vreo închinare », sau împăciuire. « Sultanul, fără să fi realizat unul măcar din scopurile ce-și fixase, adică înlăturarea lui Ștefan, supunerea țării și anexarea Chiliei și Cetății Albe, fu nevoit să dea semnalul retragerii. Care retragere a semănat mai mult ca o fugă » [4].

« Padişah kim cemii kâfir Beylerinin vilâyetlerini ve kendülerini Hakk-ï Teâlâ buna musahhir eyledi, Karaboğdanï okudular: « Bu gez sen kendün getür haracïnï! », dediler; « Netâkim vilâyet-i Eflâk kendü getürür », dediler; « Ve Eflâk Beyi bizüm olasïn ve hem bizümle zindegânïn ne vecihle dir, bilâlim », dediler. Bu sözle kâfire haber gönderdiler. Gelmedi asla. Itibar dahi itmedi. Padişah dahi bu kulunu gönderdi: « Var kâfirin vilâyetine gir, gör, tefâhhüs it kim ol kâfirler göreyûm senünle neyler! », dedi. Bu kul dahi Padişahïn emrine mutî' ve münkad olup, yürüdü, Tunaya vardï, Tunayi gecdi, Boğdan vilâyetine girdi. Bir gün bunlar gafil dururlardi ve hem ez leşkerdi ve gariblardï. Ol mel'ûn bunlari gafil avlayup, üzerlerine geldi, müslümanlardan hayli şehid oldu ve nicelerden dahi itdiler. Padişahïn kulu dahi kalan adamile ahir gelüp, çikdi, sürüdü, Padişaha geldi. Ol mel'ûn kâfirun itdiklerini Padişaha bir bir haber virdi ».

[1] Cf. Babinger, *GOW*, p. 26.

[2] *loc. cit.*, p. 161.

[3] Ursu, *op. cit.*, p. 118; C. Giurescu, *op. cit.*, p. 61.

[4] Const. C. Giurescu, *IR*, II-1[3], p. 68.

Aşa dar, este imposibil să admitem ca dată a încheierii păcii între Ştefan şi Mehmed II anul 1476. De altfel, din textul nostru nu rezultă în mod peremptoriu că el a fost o consecinţă imediată, *stante pede*, a expediţiei. Din cuvintele măiestrite ale tratatului se poate desprinde, sub acest raport, doar atât: *după* campanie din 1476 s'a produs actul închinării Domnului Moldovei.

Codicele Esad Efendi Nr. 3369 fiind, după cum am văzut, copiat înainte de anul 1491 — deci pe timpul Sultanului Bayazid II (1481—1512) — şi conţinând chiar în titlul «tratatului de pace» eulogbia *tâbe serâhü*, «fie-i ţărâna uşoară», la adresa lui Mehmed II, care a murit la 1481, trebue să căutăm data «tratatului» între 1476 — expediţia personală a lui Fatih — şi 3 Mai 1481, data morţii lui, în timp ce se pregătea de o nouă expediţie în Asia.

Credem că anul închinării lui Ştefan a fost 1479. Deşi o mărturie categorică în această privinţă nu posedăm [1], totuşi se pare că seria istorică se poate stabili în felul următor:

In faţa presiunii crescânde şi constante a Turcilor, Domnul Moldovei s'a văzut în două rânduri redus la propriile sale puteri. Niciunul dintre vecinii şi aliaţii săi, interesaţi de-a-dreptul şi ei în chestiunea independenţei Moldovei faţă de Poartă, nu l-a ajutat în clipele de cumpănă. După neizbânda Sultanului din 1476, e adevărat, Ştefan a încercat încă să reziste, intervenind direct şi mereu în Ţara Românească, însă fără succese altele decât cele momentane. Ţara Românească rămânea tributară Porţii şi duşmană Moldovei. Mateiaş Corvinul, în vederea războiului început la 1477 cu Impăratul Frederic pentru Boemia, voind să aibă linişte la Dunăre, încheie acorduri comerciale cu Muntenii, deci era în raporturi bune cu Turcii [2]. Veneţienii de asemenea se pregăteau de pace cu Poarta — pace pe care o şi încheie la 1479. Polonezii erau în termeni de pace cu Sultanul. Tătarii îşi struneau caii numai până ce li se comunica porunca şi invitaţia Sultanului de a ataca Moldova. Prin urmare, poziţia politică a Moldovei nu era câtuşi de puţin încântătoare.

Justificarea psihologică — pe lângă toate aceste contingenţe politice — a închinării lui Ştefan ni s'a păstrat în expunerea făcută în faţa Marelui Consiliu al Republicii Veneţia, la 8 Mai 1479, de către Ioan Ţamblac, trimisul lui Ştefan. Amintind «tuto quello intervene da turchi in el dominio so», trimisul Domnului — prin rostul căruia vorbea însuşi Ştefan — arată care au fost cauzele: «veramente quel che e seguito non seria intervenuto sel havesse intexo che li principi christiani, et visini soi non havesse tracta, comme lhano tracta», cu atât

[1] Mai ales, aici, la Istanbul, unde lipseşte bibliografia completă românească.

[2] Un document din 19 Iunie 1478 arată că Ţepeluş, Domnul Ţării Româneşti, negocia, prin oamenii săi, pacea între Ungaria şi Poartă, ceea ce însemnează că avea aprobarea Sultanului pentru asta. Cf. Ursu, *op. cit.*, p. 160 .

mai mult că existau « convention et sagramenti » între ei și Moldova. Fraza aceasta explică totul: « Ma loro mi lasorono solo et e seguido ut supra »... Și încă unii dintre vecini s'au bucurat de pagubele Moldovei! El cere ajutorul Veneției, căci în altă parte nu are unde să se mai adreseze, dându-și seama că Turcii țintesc ocuparea Chiliei și a Cetății Albe și odată cu ele a întregului hinterland dintre Dunăre și Nistru, pentru a pregăti baza de operații contra Moldovei. Corolarul misiunii era acesta: « Et se dio permettera che io non sia aiutato, duo cosse sara, o veramente se perdera questo paexe, *o veramente saro astreto da la necessità a sottomettermi a infedeli*, la qual cossa mai non faro preponendo piu tosto centomillia morte che questo »[1].

Nici această extremă intervenție nu a dat niciun rezultat practic: în același an, Veneția făcea pace cu Turcii.

Cu toate că Ștefan făgăduia că nu se va supune niciodată necredincioșilor, totuși trebue să presupunem că necesitatea a înfrânt sufletul acestui neobosit luptător pentru Moldova. In loc de a-și « pierde țara »[2], în fața necesității inexorabile, biruitorul dela 1475 și neîngenunchiatul dela 1476 se văzu silit să se supună « păgânilor ». Mai târziu[3], el declară că a trebuit să restitue Sultanului pe refugiații din Caffa — despre cari fusese vorba în soliile premergătoare campaniei lui Fatih — și să plătească scump la Camenița pentru cei adăpostiți acolo. E de remarcat că între anii 1479 — presupus de noi ca an al supunerii lui Ștefan — — și 1481 anul morții lui Mehmed II, se poate constata o epocă de liniște în raporturile dintre Turci și Moldoveni: Ștefan acceptase supunerea.

Această supunere e confirmată printr'un alt document turcesc. Bayazid II, după expediția din 1484, care s'a terminat, după cum se știe, prin ocuparea Chiliei și Cetății Albe, trimite o *fetihnâme*, care să anunțe meghistanilor din toate centrele mai importante ale Imperiului marea faptă, în care întrebuințează în același timp un limbaj similar cu *sulhnâme*: « Moldova, care din vremurile trecute și prin înțelegeri încheiate, din părinți și strămoși, cu condițiile robiei și ale sincerității și cu scopul subjugării și cu tot devotamentul, a venit ca un rob la această Poartă și a dat în fiecare an haraciul trebuitor... »[4]. Mai

[1] *Hurm.*, VIII, p. 23—25. Vezi traducerea acestei confesiuni la Ursu, *op. cit.*, p. 157, unde însă « serajo », adecă « lacătul, cetatea de apărare », care era Moldova pentru Ungaria și Polonia, devine « seraiul Ungariei și al Poloniei ».

[2] Cf. și inscripția pusă de Ștefan bisericii ridicată la Războieni: «...și au venit să prade *și să ieie țara Moldovei* »; Iorga, *Inscripții din bisericile României*, vol. I, București, 1903, p. 43.

[3] Notă la Iorga, *Istoria Românilor*, vol. IV, București, 1938, p. 189, după I. Bogdan, *Documentele lui Ștefan cel Mare*, București, 1914, vol. II, p. 364.

[4] Păstrată într'un codice miscelaneu la Cairo, Biblioteca Națională, Adab Turki, Nr. 131 M; cf. Ali Efendi Hilmi ed-Daghestani, *Catalogul manuscriptelor și tipăriturilor turcești dela Biblioteca Regală din Cairo* (în arăbește), Cairo,

departe îi mai pomenește odată pe *aba-i kirâm ve ecdâd-i a'zâm* (fol. 103 b), « cinstiții părinți și marii strămoși ».

In consecință, în *sulhnâme* dintre Mehmed II și Ștefan — care credem că poate fi plasată în timp, până la o probă contrarie, în anul 1479 — ni s'a păstrat amintirea primei închinări a Domnului Moldovei, a închinării *lui* — considerând că plătirea haraciului între 1457 și 1470 reprezenta o situație moștenită — precum și a acceptării unor sarcini în plus față de predecesorul său.

Cifra inițială a tributului moldovenesc, de 2000 de galbeni pe timpul lui Petru Aron, a trebuit să fie mărită încă din primii ani ai domniei lui Ștefan, la 3000, încât să poată fi « dublată » prin noul acord dela 1479, la 6000. *Sulhnâme* precizează « bani francești florini », *sikke-i efrenci filori*. Acestora le corespunde în actul dela 1456 « două mii de galbeni unguresti » (двѣ тисѣщи ѹгорскихъ златъ). *Florinul*, o monetă reală de aur, bătută întâi la Florența, a fost pe urmă bătută și în Ungaria, de unde a pătruns și la noi, ca « florin unguresc »[1]. Era, în același timp, o monetă în care Turcii aveau deplină încredere și pe care o căutau. Astfel, prima « chitanță » (*temessük*, « temesuchio »), dată de Mehmed II Raguzanilor — cari se aflau în aceleași raporturi cu Imperiul Otoman, ca și Moldova și Țara Românească[2] — se referă la 1500 *filori*[3], cari trebuiau achitați anual, pentru un termen care mergea dela 1 Noemvrie până la 31 Octomvrie. Așîkpașazade[4] povestește de asemenea cum Murad II trimitea în fiecare

1306, p. 159 și Babinger, *GOW*, p. 66, nota 1. Pasajul citat de noi se află pe fol. 103 a.

Nu este exclus ca la redactarea *fetihnâme*-ului, scribul lui Bayazid II să fi avut înaintea ochilor o copie după *sulhnâme* a noastră. Iată consonanțele, care nu par să fie numai efectul unei identități de limbaj cancelaresc:

Fetihnâme (1484)	*Sulhnâme* (1479?)
Karaboğdan dir ki sevâlif-i eyyâm ve sevâbik-i avâmdan ebâ an ced șerâit-i ubûdiyyet ve ihlâs ve merâm-i rîkiyyet ve ihtisas üzre bu dergâha kulluk ide gelüp ve her yîl lâzim olan haracîn virerdi.	*Karaboğdan kim kadîmülezmândan . . .haracî vaktinde bî ihmâl edâ iderdi. . . âdâb-i ubûdiyyetden . . , rîbka i rîkîyyete teslim idüben . . . üzerüme vaz'olunan haraç ki her yîl . . . ebâ an ced hizmetkârlarîmdan deyu.*

[1] Cf. Const. C. Giurescu, *IR*, II-1³, p. 553, unde se arată că Vlad Călugărul confirma, la 1485, o moșie cumpărată cu 35 de florini unguresti.

[2] Cf. *Enzykl. des Islam.*, IV, p. 1186—1188 (F. Babinger) și Kraelitz, unde sunt publicate o serie de documente raguzane-turcești și unde sunt expuse pregnant raporturile dintre Poarta Otomană și Republica din Adriatica, care și-a asigurat o largă autonomie prin închinarea față de Turci.

[3] Fr. Giese, *Die osmanisch-türkischen Urkunden im Archive des Rektorenpalastes in Dubrovnik (Ragusa)*, cit., p. 47. Traducerea contemporană italienească precizează « moneta d'oro », care era considerat *bir yîllik haracî*, « haraciul pe un an ».

[4] Ed. Giese, p. 210: *her yîl üç[bin?] beșyüz filori*, « în fiecare an trei mii cinci sute de florini ».

an 3500 de florini de cheltuială Ierusalimului, Medinei şi Mekkei. Suma de 6000 de florini — prin aceste comparaţii — nu apare ca o sumă excesivă. Cu toate că încă Petru Aron încercase să reducă din cifra primului haraciu, fără rezultat, iar mai târziu suma a fost adausă, totuşi atâta timp cât cele două puternice şi bogate cetăţi-porturi, Chilia şi Cetatea Albă, aparţineau Moldovei, vistieria ţării putea suporta un asemenea efort. Răpindu-i-se mai târziu aceste două nestimate, Moldova era mult slăbită şi economiceşte şi de sigur acesta fusese unul din motivele principale pentru care Poarta pretindea, în decursul veacurilor, în mod constant, un tribut mai mic dela Moldova, decât dela Ţara Românească [1].

Actul politic al lui Ştefan a fost însă un act de înţelepciune politică. Prin el a fost salvat statul, care într'o epocă de feudalitate generală, numai aşa putea continua o vieaţă proprie.

O paralelă făcută între Moldova şi Bulgaria lui Şişman, având drept bază recapitularea izvoarelor primordiale turceşti din cunoscuta cronică a lui Sadeddin, ne prezintă toate evenimentele aduse de noi în discuţie aici, în reala lor perspectivă:

Anul 778 H. = 1376/1377 A. D. — In faţa presiunii lui Murad I Hüdavendigâr — care venise «ca să-i cucerească ţara» *(memleketini teshîr içün)*, ţarul bulgar: «...dându-şi seama de neputinţa rezistenţei, a apucat calea care duce spre curtea cerurilor. Şi aducând ploconelile cuvenite şi darurile curate, şi acceptând să fie tributar *(haraç-güzâr)*, s'a grăbit să fie primit în prezenţa Şahului. Pripa dorinţei supunerii şi grăbirea ofertei robiei plăcându-i curţii Şahului, l-a învrednicit cu prisoselnice generozităţi şi distincţii, alegându-l ca pe o pildă a desăvârşitei bunăvoinţe. *L-a pus din nou stăpân pe ţara lui şi cu condiţia ca ori de câte ori va fi emis pentru el semnul prea înalt, să fie gata şi să asculte poruncile sultanale şi i-a dat un firman prea strălucit*» [2].

---

[1] Data măririi haraciului dela 3000 de galbeni la 6000 ar fi să rămână deschisă, dacă examinăm, după Iorga, *Gesch. des osm. Reiches*, II, p. 215, o listă a veniturilor casei otomane (« ein venezianisches, nach den osmanischen Registern ausgeschriebenes Verzeichnis zählt für das Jahr 1470...»), care înregistrează pentru anul 1470 « caragi de la Valachia Altta, 17 m, caragi de la Valachia Bassa, 6 m », unde Valachia « Bassa » e considerată de Iorga ca fiind Moldova. Insă credem că e mai probabil ca prin « Valachia Altta » să fie desemnată *Ἄνω Βλαχία* din Epir, iar prin « Valachia Bassa », o *Κάτω Βλαχία* tot din Peninsula Balcanică : cf. Const. Giurescu, *IR*, I[3], p. 310. Informaţiile veneţiene nu erau totdeauna exacte. Astfel, Ursu, *op. cit.*, p. 209, nota 5, citează după celebrii *Diarii* ai lui Sanuto, vol. V, p. 464: « *carazzo... da Stefano Vajvoda di Moldavia ducati 4 milia*, da Rado transalpino, dicto Caloiero, ducati 8 milia », pentru anul 1503, deci cu un an înaintea morţii lui Ştefan; cifra aceasta e acceptată şi de Iorga, *IR*, IV, p. 219, însă pentru anul 1489. Dat fiind că *sulhnâme* stipulează pentru anul 1479, suma de 6000 de galbeni, rezultă că informaţia lui Sanuto era inexactă.

[2] Sadeddin, I, p. 93—94: mukavemetten acizine intibah ile dergâh-i felek iştibâh savbîna azm-i râh itdi. Ve tebrikât-i lâyika ve tuhaf-i râyika ihzar ve

Anul 791 H. = 1389 A. D. — Şişman « care de multă vreme arătase supunere şi îndeplinea actul închinării la curtea lui sultan Gazi [Murad I] »[1], se « răscoală » şi încep luptele. Invins şi prins la Nicopol de Ali Paşa, « la rugămintea să-i fie admisă umilirea şi pocăinţa... făcând legământ de slujitorie şi acceptând robia », fu dus în faţa lui Murad I, unde, « după ce s'au primit haraciul pe câţiva ani şi darurile şi cadourile cuvenite şi ploconelile curate », Sultanul « *a condescins să-i acorde, odată cu un legământ scris, conform legilor contractuale, restul provinciei ţării sale* »[2]. Murad I cere însă Silistra s'o anexeze la *dârülislâm*, « ţara islamului ». Şişman refuză; reîncepe lupta, însă e învins din nou şi prins tot la Nicopol de Ali Paşa, care-l duce iarăşi la Murad I. De astă dată soarta Bulgariei este pecetluită: « *a fost iertat, însă, ocupându-i toate fortăreţele şi cetăţile şi ţările şi ţinuturile, le-a adaus la dârülislâm* »[3].

Şi Serbia, puternica Serbie, care se ridicase la rangul de primă putere balcanică în secolul al XIV-lea, are aceeaşi soartă.

Pentru comparaţie, citām aici una din treptele pe care a coborît statul lui Ştefan Duşan, până la înglobarea în *dârülislâm*:

Anul 777 H. = 1375/1376 A. D. — După ocuparea Nişului de către Murad I, Cneazul Lazăr « s'a sfătuit cu mai marii ţării sale... trimiţând un sol cu darurile cuvenite şi cadourile curate, prin rugămintea robiei şi a încovoierii a cerut respectul atenţiei şi scoţând haraciul pe trei ani, l-a trimis spre curtea adăpost al lumii. Şi a fost sorocit ca în fiecare an să trimită 50 de ocale de argint. Şi trimiţând peşcheşuri beilor şi înalţilor demnitari şi mai marilor sultanatului, s'a rugat să fie trecut printre obişnuinţele celorlalţi domnitori tributari şi i-au fost acceptate cererile »[4].

haraç-güzâr olmaği ihtiyar idüp, istikbal-i Şah bâ ikbale isticâl eyledi. Arz-i mutâvaâta mübadereti ve izhar-i ubûdiyyetine müsaraâti dergâh-i Şaha hoş gelüp müzeyyed-i i'zaz ile ser-ferâz ve kemal-i iltifat ile emsalinden mümtaz kilup, gerü memleketinde hâkim eyledi, ve her seferde ki huzuruna işâret-i âliye sudur ede, hazir ve vürûd-u evâmir-i sultaniyyeye müntezar ola deyü, ferman-i âlişân isdar buyuruldu.

[1] I, p. 108: ki müddet-i medid Sultan Gazi dergâhina da'vây-i itaât ve izhar-i mütabaât eyledi.

[2] I, p. 111: ve tezellül ve tövbesi kabulunun ricasinda... taahhud-i hüdemât ve tekâbul-i ubûdiyyât idüp... Ve nice yillik haraç ile tuhaf ve hedayây-i lâyika ve tebrikât-i râyikasi kabulundan sonra... tevsik-i uhud birle kanun-u mahûd üzre bakiyeyi vilâyeti eyâleti kendüye erzâni buyuruldu.

[3] I, p. 113: aff buyurdu, amma âme-i husun ve kilâini ve bilâd ve bikâ'ini zapteyleyüp zemayin-i dârülislâmdan eylediler.

[4] I, 93: Lasoğlu... âyân-i memleketile istişâre eyledi... tuhaf-i lâyika ve hedayây-i râyika ile elçi gönderüp, arz-i ubûdiyyet ve inkisar ile taleb-i zinhâr eyledi ve üç yillik haraç ihraç idüp dergâh-i cihanpenâh savbina iblağ eyledi. Ve her yil elli vakiyye gümüş irsalini iltizam eyledi. Ve ümerâ ve erkân-i devlet ve âyân-i saltanata pişkeşler gönderüp, sair mülûk-i haraç-güzâr adâdindan olmaği istidâ eyledikde, müdaâyâti telakki bilkabul buyuruldu.

Țările românești — căci, după cum se știe, situația Țării Românești era identică cu aceea a Moldovei — nu au fost anexate Imperiului Otoman ca *dârülislâm*, așa cum a fost toată Peninsula Balcanică până la Dunăre și mai târziu și Ungaria. Ambele țări românești au avut ca și Transilvania mai târziu — o situație specială în cadrul Imperiului Otoman, care din punctul de vedere juridic musulman poate fi înfățișată precum urmează:

Una din datoriile religioase care revin comunității musulmane în totalitatea ei *(farḍ 'alā'l-kifāya)* este răspândirea islamului prin *djihād* (turc. scris *cihad*), adecă războiul « pe calea lui Allah », *fī sabīli'llāhi*, războiul sfânt, care trebue purtat atât contra idolatrilor, cât și contra acelor popoare care au « Cartea », *ahl al-kitāb*, cum sunt Creștinii, Mozaicii și Zoroaștrii, însă care nu au acceptat Coranul [1].

Pasagiile principale din Coran asupra războiului sfânt sunt acestea:

II. 186—187: luptați-vă pe calea lui Allah contra acelora cari se luptă cu voi *(wa ḳatilū fī sabīli'llāhi'lladhīna yuḳatilukum)*... ucideți-i pretutindeni unde-i găsiți și scoateți-i de unde v'au scos.

II, 212: v'am prescris războiul și voi l-ați urît.

II, 215: cei ce cred și cei ce-și părăsesc țara și se luptă pe calea lui Allah, aceia pot spera mila lui Allah, căci Allah e îngăduitor și milostiv.

IV, 76: cei ce-și jertfesc viața de aici pentru viața viitoare aceia se luptă pe calea lui Allah și acelora ce se luptă pe calea lui Allah, fie că sunt uciși, fie că sunt biruitori, le vom da o răsplată mare.

IX, 36, 38, 40—41, 49 și mai ales 42: ușori sau încărcați, umblați și luptați-vă cu averile voastre și cu persoanele voastre pe calea lui Allah *(wa djāhidu bi-amwālikum wa anfūsikum fī sabīli'llāhi*; fraza cea mai des citată, sub acest raport [1]) vă va fi mai folositor dacă înțelegeți aceasta.

XLVII, 5: cei ce vor fi fost uciși pe calea lui Allah, faptele lor nu vor fi pierdute.

Obligația aceasta a « bisericii luptătoare » musulmane a contribuit imens la răspândirea islamului și la universalizarea lui [2]. *Djihād*-ul a fost însușit imediat de Turci, popor per excellentiam luptător.

---

[1] Cf., de ex. Feridun Bey, *MS*, I², p. 163: Mehmed I în *cihad* contra Țării Românești și a Ungariei. Insă, *ibid.*, p. 110, Murad I pornește o expediție contra lui Ali Bey din Karamania, care era vinovat de *tuğyân*, « revoltă » — așa cum îl acuză și Sadeddin pe Ștefan cel Mare — și, cu sprijinul ulemalelor, ispitind textele sacrosancte, întreprinde un *cihad* contra unui principe musulman. Decizia a fost luată printr'o *fetva*, « decizie canonică », în conformitate cu șer'iatul, adecă cu legea sfântă: *fetavây-i șer'iyeleri mucibince.*

[2] Cf. Juynboll, *Handbuch des islamischen Gesetzes*, Leyden, 1914, p. 57, 336 sq. și articolul *djhād* de D. B. Macdonald, *Enzykl. des. Islam*, I, p. 1087; id., *Handwörterbuch des Islam*, herausgg. von A. J. Wensink und J. H. Kramers, Leiden, 1941, p. 112.

Procesul ocupării și supunerii țărilor noastre, din punctul de vedere strict legal musulman, rezultă limpede din enunțările sub acest raport ale lui D. B. Macdonald: « Poporul, contra căruia se îndreaptă *djihād*-ul, trebue să fie provocat în prealabil să primească islamul. Dacă refuză, are de ales între a se supune dominației musulmane, devenind *dimmī* și plătind *djizya* și *charādj*, sau să lupte. In primul caz, le este garantată viața, familia și proprietatea, însă ajung într'o situație inferioară fără niciun drept civil, ca niște minori ce au nevoie de sprijin. Dacă se luptă, ei și familiile lor pot fi făcuți robi, li se poate lua totul ca pradă, din care 4/5 se împărțește armatei victorioase »[1]. Legea musulmană separă pământul cu locuitorii lui[2] în două mari categorii: *dār al-ḥarb* (pron. turc. *dârülharb*: « țara, teritoriul războiului ») și *dār al-islām* pron. turc. *dârülislâm*: « țara, teritoriul islamului »). Cazul nostru, adus în discuție, este altul: țările românești nu au făcut parte niciodată din *dār al-islām*; ele au făcut parte însă, înainte de închinare, din *dār al-ḥarb*, rămânând în mod teoretic tot în situația aceasta și după închinare, care comporta un contract cu islamul. Țările noastre erau « teritoriu al legământului ». Intr'adevăr, unele școale ale dreptului canonic musulman mai cunosc, pe lângă cele două categorii arătate mai sus, o a treia categorie, intermediară: *Dār al-ṣulḥ*, « teritoriul păcii », zisă și *dār al-ʿahd*, « teritoriul legământului » — cum e cazul țărilor noastre și, în speță, al Moldovei, căreia Sultanul îi acordă o *sulhnâme*. Se înțeleg, prin acestea, teritoriile care nu se aflau sub administrație musulmană, ci stăteau în raport de tributare față de islam[3]. Se cunoaște și se citează, în acest sens, raportul contractual stabilit de însuși Profetul cu populația Nedjran[4] din Arabia, « care le crea

---

[1] *Ibid.*,

[2] Max von Berchem, *La propriété territoriale et l'impôt foncier sous les premiers califes. Étude sur l'impôt du kharâg.* Genève, 1886, p. 7, citează, după Buchari, spusa (*hadīth*, « traditio ») Profetului: « Pământul e al lui Allah, al Profetului său și al musulmanilor ».

[3] Cf. D. B. Macdonald, *Enzykl. des. Islam.*, și *Handwörterbuch, loc. cit.* Apoi, J. Wellhausen, *Das arabische Reich und sein Sturz*, Berlin, 1902, p. 18, care arată că fundamentul raporturilor dintre nouii supuși și islam îl constituia vechiul drept arab, al prăzii, sancționat și în Coran: « Wenn eine Stadt oder eine Landschaft sich ohne Kampf (çulhan) den Muslimen ergeben hatte, so behielten die Einwohner Leben, Freiheit und Eigentum, mussten aber für die Schonung und den Schutz Tribut bezahlen, in einem Betrage oder nach einem Satze der durch die Kapitulation festgelegt war ». Dacă erau supuși cu arma (ʿanwatan), pierdeau orice drept și deveneau proprietatea integrală a cuceritorilor.

[4] M. V. Berchem, *op. cit.*, p. 17, arată condițiile în care au fost « aliate » aceste teritorii de către Profet, printr'un « traité particulier appelé *ʿahd* »: « Le signe extérieur du traité est le *kitâb*, l'acte officiel par lequel le Prophète leur accorde la sauvegarde de leurs personnes *(amân)*, la possession de leurs biens, la liberté religieuse et la protection de l'islam. En retour, ceux-ci payent la capitation *(ǵizya)* et observent certaines conditions spécifiées par le traité, ce dernier étant valable aussi longtemps que les alliés en observaient les conditions ».

siguranţă în schimbul unor anumite dări, considerate mai târziu fie ca *charādj*, fie ca *djizya* »[1].

Summa drepturilor politice în lumea musulmană a fost alcătuită de celebrul Maverdi[2], în secolul al XI-lea. Cartea sa întitulată *al-Ahkam al-Şultaniyya*, « Statutele guvernării », e normativă în ceea ce priveşte drepturile ginţilor în funcţie de islam.

Maverdi arată, în cap. XII,[3] că pământurile intrate în stăpânirea musulmanilor *(dār al-islām)* sunt de trei categorii:

1. Cucerite prin forţă sau violenţă, pământuri ai căror locuitori au fost făcuţi prizonieri sau au fost ucişi. Populaţia rămasă plăteşte *charādj*, iar proprietatea lor trece în mâinile musulmanilor[4].

2. Părăsite în mod paşnic de către locuitori, cari totuşi plătesc *charādj*.

« 3. Acele[5] pământuri a căror proprietate a trecut în mâinile noastre prin tratat, însă cu condiţia că ele vor rămânea în mâinile lor prin plătirea unui *charādj*. Ele sunt de două feluri:

« *a)* Aranjamentul încheiat cu ei de către imam[6] comportă că proprietatea solului ne aparţine. In acest caz, solul este imobilizat şi devine *dār al-islām* şi nu poate fi nici vândut, nici trecut asupra altuia,

[1] Cf. art. *Kharadj* de Juynboll, *Enzeykl. des Islam.*, II, p. 968 sq. şi *Djizya* de Becker, *Enzykl. des Islam.*, I, p. 1097; M. v. Berchem, *op. cit.*, p. 9; Macodonald, *loc cit.*, de unde împrumutăm citatul. Cf. şi Wellhausen, *op. cit.*, p. 176: pe timpul califului Omar II « der Charâg ruhte auf dem Acker und entehrte die Person nicht ». In primul secol al stăpânirii musulmane, pe temeiul dreptului roman, care specifica limpede îndatoririle fiscale ale indivizilor şi ale statelor, *djizya* şi *charādj*-ul, pe cale de constituire ca obligaţiuni, nu au fost răspicat separate; cf. Dr. C. H. Becker, *Beiträge zur Geschichte Aegyptens unter dem Islam*, II. Heft, Strassburg, 1903, p. 87, şi p. 95: « Tatsächlich finden wir nun in der Mitte des 2. Jahrhunderts ein volkommen anderes System vor. Auf den Kopfen der Schutzgenossen liegt die *ģizya*, auf dem Boden der *harağ* den auch muslimische Inhaber bezahlen müssen ».

[2] Abu'l Hasan Alī al-Mawardī, *fakīh* (« jurisprudent ») din şcoala Imamului Safī'i, una din cele patru şcoli fundamentale ale jurisprudenţei musulmane a ocupat diferite funcţiuni înalte pe lângă califii din Bagdad, unde a murit la 1058 A. D. Cartea lui *al-Ahkām al-Sultānīvya* (ed. arabă R. Enger, Bonn, 1853; Cairo, 1298, 1324, 1327) a fost tradusă de mai multe ori în limbile europene. Cea mai bună traducere este a lui E. Fagnan, sub titlul *Mawerdi. Les statu's gouvernamentaux ou règles de droit public et administratif.* Traduits et annotés. Alger, 1915.

[3] Ed. Cairo, 1298, p. 131; cf. p. 164. Traducerea Fagnan, p. 289 sq.

[4] E de remarcat că prima expediţie condusă personal de Sultan contra Moldovei — căci celelalte luări de contact cu Turcii musulmani au fost sub semnul acingiilor — aceea dela 1476, nu a izbutit să supună ţara prin arme. Expediţia s'a terminat printr'o renunţare la cucerire şi la legalizarea *cuceririi*. De aceea i s'a acordat o *sulhnâme* lui Ştefan cel Mare.

[5] Cităm întocmai.

[6] Şeful comunităţii islamice.

iar *charādj*-ul, redevenţa reprezentativă, nu dispare decât prin faptul convertirii ocupanţilor.

« *b)* Aranjamentul încheiat cu ei comportă că pământurile le rămân lor, însă că dimpotrivă ei vor plăti un *charādj*. Acesta devine atunci echivalentul capitaţiei *(djizya)*. Pământurile lor nu devin *dār al-islām*, ele sunt *dār al-ʿahd* şi ei vor putea să le vândă şi să treacă asupra altora [1]. Musulmanul căruia i se consimte transferul, nu datorează *charādj*. Musulmanii vor rămânea acolo atâta timp cât ei respectă convenţia intervenită şi ei nu sunt supuşi capitaţiei, deoarece sunt înafara « teritoriului islamului ». Insă, după Abū Ḥanīfa [2], teritoriul lor, prin convenţia intervenită, e transformat în *dār al-islām*, iar ei înşişi sunt transformaţi în tributari supuşi plăţii capitaţiei [3].

« Când există violare din partea lor a tratatului încheiat în mod cuvenit cu ei, opiniile sunt împărţite. Şafīʿi [4] spune că, dacă proprietatea pământurilor lor le-a fost luată, nu e nimic de schimbat; dacă nu le-a fost luată [5], această ţară devine « teritoriu de războiu ». După Abū Ḥanīfa, dacă în ţara lor există un musulman, sau dacă există între ei şi « teritoriul de războiu » o ţară aparţinând musulmanilor, atunci această ţară [a necredincioşilor violatori ai credinţei jurate] este « teritoriu al islamului », iar locuitorii ei sunt trataţi ca răsculaţi. Dacă la ei nu există niciun musulman şi nici nu există vreo ţară musulmană între ei şi « teritoriul de războiu », ţara lor e considerată ca « teritoriu de războiu ».

In cap. XIII, Maverdi expune apoi teoria celor două dări fundamentale [6]:

---

[1] Ed. Cairo, 1298, p. 132: *yaḍuriba ʿalayha charādja ya'uddunahu ʿanha wa hada'l-charādju fī hukmi'l-djizyatin... wa lā taṣīra arḍihim dāru'l-islāma wa takūnu dār ʿahd.*

[2] Intemeietorul şcoalei juridice hanefite, mort la 767 A. D. Imperiul Otoman avea la baza jurisdicţiei sale în deosebi categoriile hanefite.

[3] Ed. cit., p. 132: *kad ṣārat dāruhum bi'l-ṣulh dāra'l-islāma.*

[4] Intemeietorul şcoalei juridice şafiite, mort la 820 A. D.

[5] Cum era cazul Moldovei.

[6] Ed. Cairo, 1298, p. 135; trad. Fagnan, p. 299—303. Noi menţinem această traducere explicativă a celor doi termeni adeseori confundaţi. Terminologia lui Maverdi este clară: « *djizya* sau capitaţia, care se aplică pe capul fiecăruia dintre supuşi, îşi derivă numele din *djazā* (retribuţie, remuneraţie, în turceşte şi « pedeapsă ») ». Tot Maverdi citează Coranul, XXIII, 74, arătând că acolo se întrebuinţează *charādj*, cu sensul de « salariu », şi *chārādj* cu sensul de « subzistentă » In arăbeşte verbul *charadja* însemnează « a scoate »; de aci expresia turcească *haraç ihrâç etmek*, « a scoate haraciul ». Ca şi în pasagiile istorice pe care le vom reproduce mai jos, nici autorii de dicţionare nu sunt în clar cu sensul acestor termeni; cf., de ex., Zenker, *Dictionnaire*, II, p. 404: *haraç*: impôt foncier, capitation, Grundsteuer, Kopfgeld; iar Kélékian, *Dictionnaire turc-français*, Constantinople, 1911, p., 534: capitation.

djizya, capitation, Kopfsteuer, ἐπικεφάλιον, ἀνδρισμός (*Enzykl. des Islam.*, I, 1097 şi *Handbuch*, p. 114), şi

charādj, impot foncier, Grundsteur, χορηγία (*Enzykl. des Islam.*, II, 968 şi *Handbuch*, p. 302). Maverdi spune:

« *Djizya* şi *charādj*-ul sunt două sarcini cu care Allah i-a lovit pe politeişti [1] în folosul credincioşilor şi care prezintă trei puncte comune: *a)* Şi unul şi altul din aceste impozite sunt încasate dela politeişti ca să li se arate condiţia lor de inferioritate şi umilirea lor; *b)* Ele alimentează *fay'-ul* [2], iar produsul lor e afectat acelora cari au dreptul la *fay'*; *c)* Plata lor trebue făcută odată cu sfârşitul anului, însă nu e scadentă înainte de această dată ».

Cu privire la sol, Maverdi distinge 4 categorii: 1) Solul defrişat de musulmani: acesta e supus la *'uşr* (dela radicalul arab *'aşar*, « zece », dijmă [3]; 2) Solul ai căror proprietari au devenit musulmani: tot *'uşrīyya*; 3) Solul a cărui proprietate a fost luată politeiştilor prin forţă sau violenţă; şi

« 4) Partea de pământuri pentru care s'a făcut un tratat de pace cu politeiştii şi care alcătueşte pământul lovit în special de *charādj* » [4]. Şi acestea se subîmpărţesc în alte două categorii: *a)* acelea la a căror proprietate se renunţă, în favoarea musulmanilor şi *b)* « acelea la a căror proprietate nu se renunţă şi care nu sunt despoiate de dominium eminens, care cu toate acestea sunt grevate cu preţul unui *charādj*.

---

[1] *Handbuch*, p. 121: « toate lucrurile care sunt câştigate dela necredincioşi *fără luptă*, precum şi mai ales solul şi pământul în teritoriile cucerite ». Haraciul şi djizya sunt părţi constitutive ale *fay'*-ului.

[2] *muşrikūn*, sing. *muşrik*, dela radicalul *şirk*, « asociaţie, asociarea unei divinităţi pe lângă Dumnezeu, politeism ». Sinonim cu *kāfir*, « necredincios », pronunţat popular turceşte *gâvur*, ghiaur. In operele de *fikh* (legislaţie religioasă musulmană), *muşrik* este termenul curent pentru necredinioşi; cf. *Handbuch*, p. 693.

[3] Cf. C. H. Becker, *Die Entstehung von 'Ušr- und Ḫarāğ- Land in Aegypten*, în *Zeitschrift für Assyriologie und verwandte Gebiete*, XVIII (1904—1905), p. 310: « nach islamische Anschauung *'ušr*-Land streng genommen Eigentum ist, *ḫarāğ*-Land aber immer nur Besitz; denn der *'ušr* ist eine Steuer, der *ḫarāğ* ein Pachtzins ». Becker mai arată că, dacă timp de 3 ani — tocmai intervalul care se întâlneşte des şi în legătură cu plata haraciului către Poartă, din partea ţărilor vasale — pământul rămâne nelucrat, îşi pierde dreptul de *'ušr* şi este impus mult mai grav.

[4] M. V. Berchem, *op. cit.*, p. 10 citează o altă spusă a lui Mohamed, după Buchari: « Pământul câştigat prin tratat de pace e al lui Allah şi al Profetului său ». Apoi aminteşte că, rezervându-şi dreptul de proprietate, Profetul întrebuinţa veniturile în favoarea comunităţii: păstrând o mică parte pentru întreţinerea sa şi a familiei sale, restul îl cheltuia cu milostenii şi pentru utilitatea publică, conform preceptelor Coranului, LIV, 7. Se ştie, pe de altă parte, că faimoasa şi frumoasa geamie Bayazid din Istanbul a fost zidită de Sultanul omonim după şi din campania dela 1484 contra Chiliei şi Cetăţii Albe.

Atunci, acest *charādj* nu e altceva decât o capitaţie *(djizya)*, pe care ei o achită atât timp cât rămân politeişti şi de care îi desărcinează convertirea. E permis, în acest caz, să nu se ceară dela ei capitaţia propriu zisă. Ei pot să vândă acest pământ cui voiesc ei, fie unuia dintre ei, fie unui musulman, fie unui tributar. In primul caz, pământul rămâne în aceeaşi situaţie în ceea ce priveşte *charādj*-ul; în al doilea *charādj*-ul nu mai este obligator; în al treilea, se poate ca *charādj*-ul să greveze asupra tributarului cumpărător pe măsura ce persistă în necredinţă... Suma *charādj*-ului e fixată după capacitatea de impunere a pământului »[1].

Fraza lui Maverdi: « Acest *charādj* nu e altceva decât o *djizya*, pe care o achită atâta timp cât rămân politeişti » explică şi şovăirea în aplicarea termenului de *tributum*, în multe cazuri, la cronicarii turci. De ex., Mircea cel Bătrân plăteşte *cizye*, pe timpul lui Bayazid I; tot el plăteşte *cizye* şi *haraç*, pe timpul lui Mehmed I [2]. In textul tratatului nostru de pace e termenul propriu *haraç*, termenul care s'a încetăţenit în limbajul oficial şi neoficial al trecutului nostru [3], înlocuindu-l pe străvechiul *bir* [4]. « Tributar » se zicea în turceşte, după cum am văzut, *haraç-güzâr* (arabo-persan: plătitor de haraciu). Bine înţeles, haraciul impus de Mehmed II cuprindea în sfera sa, atât darea pe cap de Moldovean, cât şi aceea datorită pentru pământul Moldovei, contrase laolaltă în una singură.

Din punctul de vedere al concepţiei musulmane ortodoxe, aşa dar, şi al legilor juridice — care toate izvorau din litera şi din spiritul Coranului — atât teritoriul Moldovei, cât şi al Ţării Româneşti, şi mai târziu al Transilvaniei, făceau parte din a treia categorie de teritorii: *dār al-ṣulḥ*, turceşte *dârüsulh*, echivalentă cu *dār al-ʿahd*, turceşte

[1] Ed. Cairo, p. 135; Fagnan, p. 311—312.

[2] Sadeddin, I, p. 130: *vire geldüği cizyenin iz'afini virmek*; *ibid.*, p. 284: *her sal i'tây-i cizye ve haraç iden Eflâk kâfiri*; la 1484, Domnul Ţării Româneşti, *ibid.*, II, p. 43: *cizye ve haraç ile ibtihaç eylerdi*. Dursun Bey, *loc. cit.* p. 185: *cizye*, iar la p. 161: *haraç*, pentru Karabogdan. In *münşeat*-ul lui Ahmed ibni Mahmud, Berlin, Preussische Staatsbibliothek, Ms. Or., Nr. 1209, fol. 237 b, pentru anul 1713: *30 kiselik altun Eflâk cizyesinden*, « 30 de pungi de galbeni din cizya Ţării Româneşti ». Cf. Becker, *Beiträge*, cit., p. 87: « diese Ausdrücke werden promiscue gebraucht ».

[3] Vezi, de ex., *Tractaturile vechi ce au avut Moldova cu Poarta Otomanicească*, la M. Kogălniceanu, *Cronicele României sau letopiseţele Moldaviei şi Valachiei*, ed. II, Bucureşti, 1874, passim.

[4] I. Bogdan, *Vechile cronici moldoveneşti până la Ureche*, Bucureşti, 1891, p. 224: « In zilele acestui Voevod (Petru Aron) începură Moldovenii a plăti bir Turcilor ». Cf. şi p. 239. Şi Const. C. Giurescu, *IR*, II-2[3], p. 563.

Termenul de « haraciu » era încetăţenit şi în italieneşte, limba diplomatică a Levantului în acea vreme; cf. Iorga, *Gesch. des osm. Reiches*, II, p. 217: *caragi*, dar şi *tributo*. Nemţeşte, la 1497: den Thurken *czinszhaftig*; cf. C. Giurescu, *op. cit.*, p. 60 nota 4.

dârülahid. Strict canonic, şi locuitorii acestor trei ţări româneşti erau *dimmī*, turceşte *zimmî*[1], însă practica politică — admisă şi prin analogiile *(ķiyās)*[2] de pe timpul Profetului, precum şi prin poziţia geopolitică a ţărilor româneşti — le-a indicat Turcilor un drum intermediar. Forma şi organizaţia proprie a statelor româneşti era de preferat să rămână tale quale, iar obligaţiunile financiare-feudale trebuiau să fie îndeplinite nu de *zimmî*, adecă de contribuabilii izolaţi, ci de statul însuşi, prin organul său suprem, care este Domnul. E o împăcare, această practică politică, între *civitas Allahi*, pe care musulmanii erau ţinuţi s'o realizeze, şi între realităţile feudalismului european, în cadrul căruia se formaseră şi Ţara Românească şi Moldova.

După cum indică această *sulhnâme*, încheiată între Mehmed II şi Ştefan cel Mare printr'un fel de compromis, menţinând ţara acestuia într'o situaţie acceptată de ambele părţi, la anul 1479 s'a ajuns la o formulă politică intermediară, care a constituit veacuri de-a-rândul temelia însăşi a existenţei ţării Moldovei.

Istanbul, Noemvrie 1945.

AUREL DECEI

RÉSUMÉ

M. Decei vient de découvrir dans la bibliothèque Süleymanie Kütüphanesi de Constantinopole un manuscrit composite (Nr. 3369), qui comprend le texte d'un traité de paix conclu entre le sultan Mehmed II et le prince Etienne-le-Grand de Moldavie. C'est une copie de 1490. Nous ne connaissons pas la date exacte de l'original. M. Decei est d'avis que le traité, d'une très grande importance pour les relations politiques turco-moldaves au XV-e siècle, a été conclu après 1476 et très probablement en 1479. Il en donne le texte turc et la version roumaine accompagnée de précisions concernant le contenu et les expressions qu'on y emploie.

[1] *Zimmî* erau populaţiile din teritoriile devenite musulmane, însă care îşi păstrează vechea credinţă: *ahl al-dimma*, « oamenii obligaţiunii ». Ei erau Creştinii, Evreii, Sabeenii şi Zoroastrienii, deci tot « Oamenii Cărţii ». Ei plăteau *djizya* şi *charādj*. Cf. *Handbuch*, p. 96.

[2] « Analogia » este admisă în lumea care gândeşte teologic-juridic a islamului; cf. D. B. Macdonald, *Development of Muslim Theology, Jurisprudence and Constitutional Theory*, London, 1903, p. 106 sq.

ESAT EFENDI

1. — Cod Esad Efendi, Nr. 3369 p. 47. Textul „tratatului de pace“ începe la sfârşitul rândului al doilea. Textul e scris cu cerneală roşie.

اجداد آتسا ونژاد معمورهٔ مملکتنی مانند بلاد دشمن وغا
قلوب دست قهرمان قهرمدن کورسمهای بدعهد ونژادم
بو وسیله ایله زقده جهالتدن اویتوب تا اتبا وآتبا
مقام انابتده صدمنزا دتضرع والنواع تذلله زمین خدمته
یوز سوریوجه کاه جهان پناهمه التجا ایدوب کردن
عبودیتی بر قرار سابق ربقهٔ رقیته تسلیم ایدوبن
ودبددن اوزره وصنع اولنان خراج که هر سیلی
بیک سکه اقر نجی فلوری ایدی عفو ایدوب قهر بیلی
التی بیک سکه ایدوبن دوسته دوست ودشمنه دشمن
اولوب سوابق ایامده کی کبی سبیل استقامتده برقدم ثبوت
ایتدیوب بو آستان کردون شبهمی وآسمان رفعتک انا
عن جد خدمتکارلرندن دیو یلوارب صحیفه طاعتندن
کرد سنا غنی دفع ایتمکیچون آب دید نهایت ویدوبن
سیلاب قلوب عفو طلب ایلدوکی جهتدن دریای خروش
وبحر عاطفتم جوش ایدوب صوچندن کچدم وعقدی
عهدی تجدید قلدم والله الکریم الودود الذی قال
اوفوا بالعهد ان العهد کان مسئولا مادام که بو

2. — Cod. Esad Efendi, Nr. 3369, p. 48. Textul „Tratatului de pace".

شرایط انده مذکوره اوزره آستان سلطنت آشیانه
طغرو لعل منتمی و ملتسب اولانلنفسنه و ماکنه و مملکتنه بندن
وسنجاقلرم بکلرندن وسایر قوللرمدن تعرض اولنمیوب
اذن آثار استقامت کرندکجه عین عنایت شاهانه
ملحوظ و عواطف خسروانه مدن محفوظ اولاوبو عهد
نامه بله سر افراز قلدرم که اندن جهت اعتماد و سبب
اعتمادی اولا انشاء ناجی زاده سلطان [illegible]
بآستانه آسمان رفعت و سلیمان شوکت ازین خاکی مورچه
معروض بنده کی آنست که از جانب سکندر روزگار وسلطان
جم اقتدار بابن بنده مخلص و دولت خواه متخصص
طغرای شریف بی مثال جهان مطاع رسید بیش از خورشید
سوادش که بینش چشم جهانست این چشم غبار
آستانه دولت را سود دم و بهزار اکرام اهتمام
واعزاز احترام عز عزیزش کشودم مضمون مضمون اغ
با نفاذش مضمون گشت که حدیقه ضمیر جام گیتی نما را
از برای روضه دلکشای بهشت آرا و حوضه عنا
بخش جنت المأوی چندین سهو ها مقصود شده

3. — Cod. Esad Efendi, Nr. 3369, p. 49. Sfârşitul „Tratatului de pace“.

4. — Cod. Esad Efendi, Nr. 3369, p. 192. Pagina conținând ultima dată a codicelui: anul 893 H. (1490 — 1491).

MISCELLANEA

TÂMPLA ŞI ICOANELE IMPĂRĂTEŞTI DIN VÂNĂTORII-PIETRII

In preajma oraşului Piatra-Neamţ, sub dealul care poartă şoseaua şi cazărmile, o bisericuţă modestă de lemn păstrează amintirea unui schit de maici desfiinţat, se pare, numai către 1804, când călugăriţele au fost mutate la Agapia. Schitul se numeşte Vânătorii-Pietrii, şi face parte dintr'o serie de aşezări mânăstireşti, de care azi pomenesc doar bisericuţe de lemn uitate ori pietre de mormânt cu inscripţii, tăinuite în codri. Amintim Vălenii, fostă mânăstire de maici, unde am descoperit un tezaur de icoane de deosebită importanţă, de care ne-am ocupat aiurea [1]; Nichidul, vechiu schit de călugări, Măşcăteştii de care aminteşte doar o piatră de mormânt şi o tradiţie încă vie, Gârcina, Doamna, Topoliţa, Draga şi multe altele, fiindcă este vorba de într'adevăr mai bine de cinci zeci de schituri şi mânăstiri din judeţul Neamţu, ruinate ori folosite ca biserici de mir. Studiul lor se leagă de istoria Neamţului şi de o vieaţă călugărească, care a avut deosebită însemnătate în acest străvechiu colţ de ţară.

Biserica din Vânătorii-Pietrii, folosită astăzi ca biserică de mir, păstrează o frumoasă tâmplă de lemn şi un număr de icoane asupra cărora voim să atragem luarea aminte a cercetătorilor. Impodobită cu reliefuri pictate şi aurite, tâmpla reproduce un model bogat şi luxos, care se poate asemui cu cele mai frumoase tâmple mânăstireşti din Moldova. Ea este opera unui meşter de seamă, călugăr ori mirean, care a dovedit multă îndemânare în organizarea decorului şi, mai ales, în armonizarea tonurilor: aur pe roşu, albastru, roşu închis şi verde. In judeţul Neamţ, avem, se ştie, minunata lucrare în lemn sculptat, uşa bisericii din Taslău, opera meşterului Cosma Mitru din zilele lui Ieremia Movilă. Stranele dela Voroneţ au venit, după tradiţie, tot din munţii Neamţului unde au împodobit pe vremuri un schit năruit de zăpezi. In locurile acestea stăruie până astăzi arta sculpturii în lemn, care e

[1] *Byzanton*, t. X, p. 553—590, Bruxelles, 1935.

cu adevărat tradiţională, şi fiecine poate admira tâmpla bisericuţii din Agapia Veche, sculptată în stejar masiv de meşterii Răzmeriţă din Grumăzeşti, şi înflorată cu o înţelegere excepţională.

Icoanele, despre care am pomenit, împodobesc tâmpla: icoane împărăteşti, praznice, portrete de Sfinţi Apostoli şi Prooroci. Altele împodobesc pereţii absidei principale şi naosului, şi nădăjduim că împrejurările din ultimii ani vor fi lăsat la locul lor toate cele pe care le-am văzut noi, acum opt ani de zile. Una, dintre cele mai de seamă şi mai bine păstrată, înfăţişează pe Mântuitorul stând pe Tronul Său şi binecuvântând. Cu mâna stângă susţine Evanghelia, rezemată pe genunchiul stâng şi deschisă. In limba slavonă, citim pe ea inscripţia următoare: « Veniţi blagosloviţii Părintelui Meu şi moşteniţi împărăţia ce v'a fost gătită vouă dela începutul . . . ». Capul lui Iisus, cu ochii apropiaţi, fin desenat şi cu nimb cruciger în relief, este încadrat de Fecioara Maria şi Ioan Botezătorul, în atitudinea din Deisous, Mâinile sunt excepţional de fin desenate. Cea dreaptă se vede strânsă la încheetură în epimanikia brodată în fir de aur şi mărgăritare. Tunica roşie, închisă şi aproape nemodelată, are aceleaşi podoabe de broderii şi mărgăritare. Mantia albastră e cutată bogat, şi imită un model de draperie savantă. Picioarele goale se sprijină pe un reazim de lemn cu luciri de marmoră. Douăsprezece iconiţe laterale suprapuse, şase pe stânga şi şase pe dreapta, încadrează subiectul principal, şi înfăţişează pe Sfinţii Apostoli. Tăblia de lemn a fost întâi cioplită. Meşterul a organizat cadrul îngust, rectangular în care a pictat pe Apostoli şi l-a mărginit, spre interiorul icoanei, cu ajutorul unei frânghii răsucite sculptate în relief. Suportul a fost acoperit cu un strat subţire de ghips, deasupra căreia meşterul a lucrat in tempera. La partea superioară au fost stampate flori în relief (crucifere şi flori cu şase petale). Adăugăm că suportul e format dintr'un lemn (păr, cimşir?) greu şi rezistent pe care nu l-au deteriorat nici carii, nici umezeala (fig. 1).

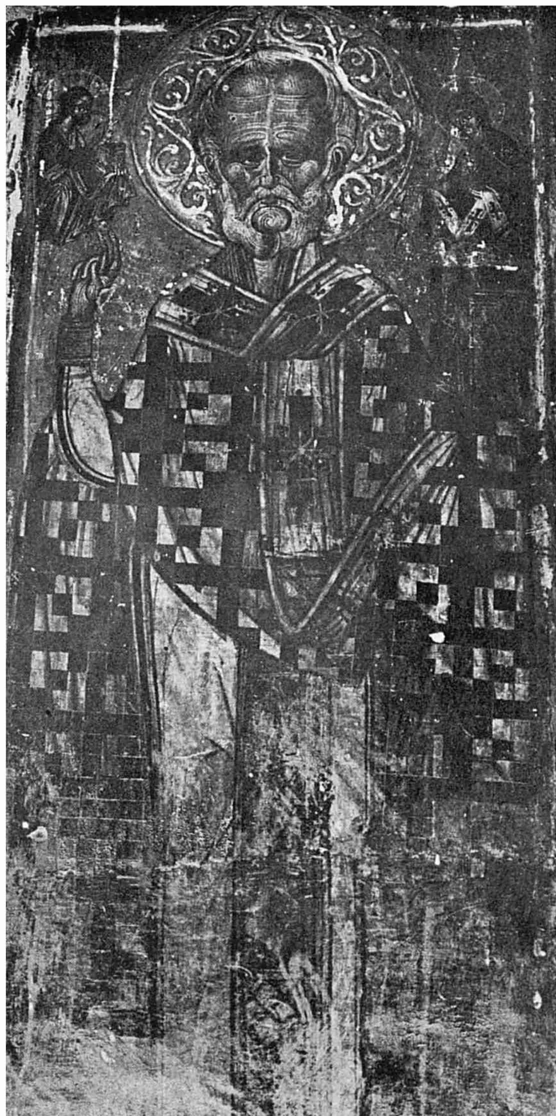
O a doua icoană, perechea celei dintâi şi zugrăvită în aceleaşi condiţii, înfăţişează pe Maica Domnului stând pe tron şi purtând pe Iisus pe braţul stâng. Ingândurată, cu mâna dreaptă deschisă şi lipită de piept, Fecioara Maria priveşte grav. Tunica e modelată cu ştiinţă şi mult simţ de materie. Maphorion-ul, roşu închis şi bogat brodat cu aur, învăluie, în schimb, capul şi trupul Fecioarei fără cute şi fără pretenţii de stil. Iisus este înveşmântat într'o tunică albă modelată cu linii, şi drapat cu o mantie stilizată în genul picturii monumentale. Mâna dreaptă frumos desenată subliniază o vorbire, iar cea stângă, greşit pictată, ţine un rotulus strâns. Chipul e lucrat după canon, cu ochii migdălaţi şi mari, apropiaţi şi plini de lumină. Doi arhangheli înveşmântaţi în stihare şi chlamide roşii apar la partea superioară a icoanei şi prezintă fiecare un disc de argint însemnat cu monogramul lui Christos. Şase prooroci sunt pictaţi în marginea din stânga, şi alţi

1. Mântuitorul pe tron; icoană pe lemn din biserica Vânătorii-Pietrii.

2. Fecioara Maria cu Isus; icoană pe lemn din biserica Vânătorii-Pietrii.

3. — Sf. Nicolaie; icoană pe lemn din biserica Vânătorii-Pietrii.

şase pe marginea din dreapta a tabliei. Distingem pe David, Solomon şi Daniil. Ei au capul înconjurat de nimb, şi ţin rotuli cu inscripţii (greu de citit) în limba slavonă. Câţiva au şi atribute: David, o coroană pe cap şi un chivot în mâna stângă; Solomon coroana pe cap şi templul în mâna dreaptă; Daniil imaginea muntelui din care s'a desprins piatra etc. (fig. 2).

Amândouă icoanele sunt executate cu lux şi îndemânare technică pe lemn greu şi rezistent. Frânghia care închide subiectul central şi formează la partea superioară un arc în acoladă, este săpată cu mâna. Aderenţa preparaţiei este perfectă, iar crăpăturile care se văd sunt pricinuite de izbituri. Figurile Mântuitorului şi Maicii Domnului sunt rău aşezate pe tronuri, în înţelesul că busturile par prea înalte faţă de partea inferioară a corpului. Feţele şi mâinile sînt fin desenate, aşa cum am mai observat: privirea e concentrată şi gravă. Pictorul a ştiut să zugrăvească stofele şi să îmbrace trupurile. Stângaci şi destul de încurcat, când zugrăveşte mantiile, el le înmulţeşte cutele, şi se simte că încearcă să reproducă din memorie un model pe care nu l-a înţeles. Figurile mici ale peoorocilor şi ale apostolilor dovedesc mai multă îndemânare. Armonia tonală e simplă şi formată dintr'un roşu închis, aur, albastru şi alb-ivoriu cu aspect lucitor.

O a treia icoană înfăţişează pe Sfântul Nicolae în picioare, cu o carte închisă în mâna stângă şi binecuvântând cu dreapta (fig. 3). E înveşmântat într'un stihar alb şi într'un polistavrion cu cruci mari roşii. Partea inferioară a omoforului mare e ridicată şi acopere mâna stângă, pe care sfântul ţine cartea. Capul este înconjurat cu un nimb în relief, aurit şi împodobit cu vrejuri de acant stilizat. Fruntea înaltă reprezintă jumătate din figură. Patru rânduri de cute orizontale, o bară verticală şi o şuviţă de păr, desenată cu grijă, amintesc canonul întâlnit de noi, la Râşca, într'o icoană din secolul al XVI-lea, într'o a doua datată din aceiaş vreme şi păstrată la Văleni şi aiurea, în picturi din veacul al XVI-lea. Tipul dela Vânătorii-Pietrii este însă altul. Figura e mai aproape de oval; ochii sunt apropiaţi, pometele obrazilor în relief. Două ridicături la coada ochilor, părul capului format din şuviţe groase desenate cu mare atenţie completează aci o fizionomie aspră concentrată şi foarte vie. Pictorul a lucrat cu o pensulă fină şi cu atâta aplicaţie că distingem uşor direcţia şi cadrul fiecărei trăsături. Se vede bine că a numărat trăsăturile de pensulă, ceea ce dovedeşte că a urmat un model. Mântuitorul, cu capul încadrat de nimbul cruciger şi cu Evanghelia închisă în mâna stângă, este pictat la dreapta capului Sfântului Nicolae. La stânga apare, Fecioara Maria, în maphorion roşu: ea prezintă un omofor alb împodobit cu cruci mari roşii.

Sfântul Nicolaie dela Râşca are figura prelungă, nasul lung şi subţire, globurile ochilor pronunţate, părul capului şi barba mătăsoase şi pictate cu o pensulă bogată şi mlădioasă. Expresia apoi este cu totul

alta, mai distantă mai solemnă și hieratică. La Vânătorii Pietrii sfântul are chipul unui preot care oficiază. La Râșca ni se înfățișează un portret cu privire interioară și meditativă. Mântuitorul dela Vânătorii-Pietrii se deosebește, la rândul lui, puternic, de Mântuitorul dela Văleni. Bustul acestuia e mai elegant și draperiile stilizate cu reală înțelegere de stil. Chipul e mai plin, obrajii de bronz patinat și părul mătăsos. Tot așa de mari deosebiri întâlnim între portretul Fecioarei Maria dela Văleni și cel dela Vânătorii-Pietrii. Pictorul dela Văleni e un artist cu experiență, care știe să stilizeze. Expert în arta draperiilor, el pictează expresii nobile, ceea ce dovedește o formație savantă și cunoștința modelelor bizantine din veacul al XVI-lea. Pictorul dela Vânătorii-Pietrii e un bun meșteșugar, care lucrează din memorie și urmează modele superioare.

Aceste obsrevări ne arată că icoanele dela Vânătorii-Pietrii provin din alt centru decât cel dela Văleni și decât cele cunoscute de noi în Moldova. Pare a fi vorba de un meșter sau chiar de o școală locală. Dacă acest fapt se va dovedi exact, el ne va ajuta să pricepem bogăția vieții artistice din regiunea mânăstirească a Neamțului, unde apare, către 1850—1860, și anume la Agapia Veche, George Lefteriu, decoratorul bisericii din Țuțuieni, autorul Fugii în Egipt, care se poate vedea în muzeul mânăstirii Agapia, și dascălul de pictură bisericească al lui Nicolae Grigorescu.

Icoanele din Vânătorii-Pietrii nu poartă dată și nici semnătură. Nici un alt element documentar nu ne ajută să cumnoaștem epoca și origina lor. După iconografie, technică și stil, icoanele se pot însă data cu multă probabilitate, din cei din urmă ani ai veacului al XVII-lea.

I. D. Ștefănescu

CONTRIBUȚII LA BIBLIOGRAFIA ROMÂNEASCĂ VECHE

Intre cărțile bisericești din fosta bibliotecă a Casei Bisericii, donate de Comisiunea Monumentelor Istorice, în anul 1942, Academiei Române am aflat trei exemplare necunoscute bibliografiei noastre vechi [1]. Acestea sunt catalogate [2] la depozitul de cărți vechi românești al Bibliotecei Academiei.

Ele sunt:

Antim [Ivireanul] episcopul Râmnicului, *Invățătură pre scurt pentru taina pocăinții*, [Râmnic] 1705.

ѦВѢЦѢТȣРѢ | ПРЄСКȣРТѢ | пентрȣ тáйна покъúнцїй | Ѩкȣмь ѧ҆трачécта кúпь токмитъ | ши тупърúтъ. | ѧ҆ зúлеле пръ̂лȣминáтȣлȣй

¹ I. Bianu, N. Hodoş, D. Simonescu, *Bibliogı afia românească veche 1508—1830*, I—IV, Bucureşti 1903—1944.

² Catalogarea s'a făcut în luna Noemvrie 1945.

Дѻ́мнь, | Іѡ : КѠНСТАНДІ́НЬ Б : Б : ВОЄВОД : | Кꙋ кї́ѧтꙋѧла чинсти́тꙋлꙋй де бꙋнь | нѣмь ало̂й ШЄРБА́НЬ КАНТАКꙊЗИНѠ | бы́в кєл Пъхарникь. | Ші́ кꙋ бл҃гословені́ѧ прѣ сфи́нци́тꙋ- | лꙋй Митрополи́ть КѴР : ѲЄОДОСІЄ. | Де ѿбиторюл де Дм҃незєꙋ КѴР ЇНОЇМ | Єп҃кѡпꙋль Рѫмникꙋлꙋй. | Ла а҃нꙋль дела Хс҃, ҂аѱѕ҃.

In -8° mic (14,5 × 10) de 25 foi (4 fără număr și 21 numerotate; între f. 8 și 9 o foaie nenumerotată, la fel între f. 9 și 11, 11-13; lipsă f. 16); în 3 caiete de câte 8 foi și 1 f. singură la sfârșit. Tipar negru, cu 18 rânduri pe pagină.

Pe verso paginei de titlul se află o gravură pe lemn, reprezentând pe Mântuitorul (tip Deisis), cu legenda de desubt:

« Mărturisi-mă-voiu Ţie Doamne cu toată inima mea ».

Urmează capitolele: *Pentru pocăinţă în scurt şi învăţătură de folos, Pentru pocăinţă ce lucru iaste şi cu ce mijloc să câştigă şi cum să să facă. Partea cea dentâi, Pentru ispovedanie, Pentru facerea canonisirei, A doao parte. In ce chip să cade să fie duhovnicul şi cum să ispoveduiască şi să îndirepteze pre oameni.*

La sfârşit, pe f. 25 v., se află însemnarea:

« Acăstă filadă pentru învăţătura ispovidaniei fiind a mea, am dăruit-o finului mieu şi nepo[tu[lui Gherasim ierodiiaconului ot Roman, la anul 1787, Iuli 4 [dni]. Ghermano[s] ieromonah ot Putna ».

(Bucureşti, Biblioteca Academiei Române, *Bibliografie românească veche*, nr. 149 A).

[Acatistul Născătoarei de Dumnezeu, Bucureşti, înainte de 1740].

In -8° mic (13,5 × 9) de 125 foi numerotate, dintre care lipsesc f. 1, 2, 5, 17, 20, 36, 41-45, 48-57, 60, 68, 69, 72, 74-76 (rupte pe jumătate), 100, 105, 108 (ruptă pe jum.) şi dela 125 înainte, câte vor fi fost; în 31 de caiete a 4 foi. Tipar negru şi roşu, cu 17 rânduri pe pagina încadrată în chenar cu motive de compoziţie tipografică. Unele pagine au vignete la începutul capitolelor. O gravură mică la f. 7 r. şi alta cât pagina la f. 13 v., ambele reprezentând pe Maica Domnului, a treia mică la f. 29 v. şi a patra mare la f. 94 v., amândouă cu chipul Mântuitorului.

In exemplarul nostru lipseşte foaia de titlu. Locul tiparului s'a fixat, comparând cu ediţia Acatistului Maicei Domnului din 1745 (*Bibl. Rom. Veche*, nr. 228), iar data s'a stabilit cu aproximaţie, folosindu-se însemnarea dela f. 83 v., din anul 1740. Este cel mai vechi Acatist şi Paraclis al Maicei Domnului, cunoscut acum în bibliografia veche românească.

(Bucureşti, B.A.R., *Bibl. Rom. Veche*, nr. 216 A).

LITURGHII Sibiu 1807.

Сфи́нтеле | ші́й | Дм҃незеєщиле | ЛѴТꙊРГІ́И | а҃ че́лор динтрꙋ сфи́нцй пъри́нцилѡр ноштрі. | а҃ лꙋи | Іѡа́нн Златоꙋст, | а҃ лꙋи | Васи́лїе чел

Ма́ре, | а̃ лȣ̆и | Прежденсщенні́й. | А̃ доаѡаръ тvпърйтъ | ⱡ зи́леле Прѣ-ⱡнъλцатȣлȣ́й ⱡмпъра́т | ФРАНЦИСКУС АЛ ДОИЛЕ. | Кȣ слобо-зе́нїѧ ⱡнъλцатȣлȣ́й Кръе́скȣлȣ́й Гȣбе́рнїй â то́т А̃рдѣлȣлȣ́й. | Саȣ тvпърит ⱡ Сивíй ⱡ Тvпографíа лȣ́й Іѡа́нн Ба́рт. | 1807.

In -4° de 2 foi fără număr și 316 pagini (lipsă f. 41); în 30 de caiete de câte 4 foi, 2 foi izolate la început și alte 2 la sfârșit. Tipar negru cu roșu, cu 24-35 rânduri pe pagină. Pagina de titlu încadrată în chenar cu motive de compoziție tipografică.

Pe p. 73 se află o gravură, care reprezintă pe Sf. Ioan Gură-de-Aur, binecuvântând, la p. 126 pe Sf. Vasile cel Mare, iar la p. 176 pe Sf. Grigore Dialogul.

O vignetă cu Mântuitorul, încadrat de Sf-ții Pavel și Ioan, la p. 36, 57, 74, 127, 177 și 217.

(București, B.A.R., *Bibl. Rom. Veche*, nr. 721 A).

Ilie Corfus

CONTRIBUȚII LA BIBLIOGRAFIA ROMÂNEASCĂ VECHE

O CARTE LATINEASCĂ DIN 1774

In colecția de cărți vechi dela Episcopia Română-Unită din Lugoj, în cunoscuta tipăritură blăjană din 1763 Sancti Patris Nostri Joannis Damasceni Monachi et Presbyteri Hyerosolimitani *Opera philosophica et theologica* este cusută o tipăritură latină din 1774 necunoscută în Bibliografia Românească Veche și foarte importantă pentru cunoașterea a două personalități din istoria bisericească a Transilvaniei secolului al XVIII.

Tipăritura are format in 8°, 16 pagini. Titlul complet este următorul:

Assertiones Theologicae Ex Tractatibus
De Incarnatione Verbi, Angelis, Beatitudine ct Actibus Humanis
Quae
In Alma Ac Regio Principali Universitate Claudiopolitana
Anno Salutis MDCCLXXIV. Mense Augusto Die
Publice propugnavit Reverendus ac Eximius Dominus
Abrahamus Mehesi
Sacrosanctae Theologiae Auditor emeritus Graeci Ritus-Unitorum
Diocesis Fogarasiensis Presbyter.
Claudiopoli
Typis Coll. Reform. Anno 1774.

Autorul disertației, Avram Meheși a apărut în lume la Cluj-Mănăștur în 1749. A urmat liceul la Colegiul Piariștilor din Cluj, iar teologia la Academia Iezuiților din Cluj. A fost hirotonit de Episcopul Grigore Maior al Blajului și trimis paroh la Gherla, unde ajunge în curând

protopop. In 1792 a fost numit prefect de studii în seminar, apoi paroh în Mănăşturul Clujului. După câţiva ani e numit canonic. A murit la 9 August 1809 şi a fost înmormântat în cimitirul din Mănăşturul Clujului[1].

E pomenit de Episcopul Ioan Bob al Blajului în Inştiinţare despre râdicarea capitulumului în Blaj (Blaj, 1808) printre primii canonici. Seria începe cu Dimitrie Caian, iar al doilea este Avram Mehesi[2].

După foaia de titlu urmează numele membrilor comisiei de examinare, cu toate titlurile lor eclesiastice şi şcolare. Comisia e formată din: Iosif Bela, Paul Székelly şi Mihail Benkö.

După numele acestora urmează o dedicaţie frumoasă, Episcopului Grigorie Maior dela Blaj.

Sub
Munificentissimis
Auspiciis
Excellentissimi Il-
lustrissimi
Ac
Reverendissimi
Domini Domini
Gabr. Gregorii
Major

De Szarvâd, Dei et Apostolicae Sedis Gratia Graeci Ritus Catholicorum in Magno Transylvaniae Principatu, partibusque eidem adnexis *Episcopi* Fogarasiensis, Sacrae Cesareae et Apostolico Regiae Majestatis Status Consiliarii Actualis Intimi Etc. Etc.

Domini Praelati et Maecenatis sui Gratiosissimi.

Episcopul Grigore Maior, cunoscutul luptător din secolul al XVIII-a, căruia i s'a făcut elegia:

Plouă, plouă prin copaci
Robu-i Maior la Muncaci.
In temniţă, sub pământ
Nu simte boare, nici vânt,
In temniţă la prinsoare
Nu vede rază de soare.

Avram Meheşi scrie o dedicaţie de 6 pagini Episcopului Maior, importantă pentru cunoaşterea activităţii acestui mare conducător bisericesc şi politic din secolul al XVIII-a:

Excellentissime
Illustrissime
etc

---

[1] Şematismul Veneratului Cler al Archidiecesei Metropolitane Greco-Catolice Române de Alba-Iulia şi Făgăraş pe anul Domnului 1900. De la Sânta Unire 200, p. 64-65.

[2] Bibliografia Românească Veche Vol. II, p. 534.

Reverendissime
Domine Praesul
Domine Praelate
ac

Maecenas Munificentissime! Quum me sub Excellentissimi Tu nominis auspiciis primum in arenam Theologicam descendere, ipsamque adeo praesentiam Tuam actui huic, eo nomine gloriosissimo indulgere voluisti, novum quoddam, longeque Clarissimum eximiae Tuae munificentiae, religionis ac sapientiae documentum edidisti. Ac munificentia quidem Tua non me solum, verum etiam Reginam illam scientiarum omnium Theologiam plurimum Tibi obligati: cupiebat illa in ipso publicae lucistheatro ab Tui nominis umbra splendorem mutari: admissisti orantem summoque illo judicio in omnium aestimatione collocasti. Debeant jam plurimi opes, famam, felicitatem illi: debet illa Tibi gloriam existimationem: reserant acceptos illi honores alii: referet illa Tibi: ipsis adeo ceterorum ornamentis es ornamento.

Sed nimirum non est novum hoc desiderium, quo divina ipsa scientia tanti splendore nominis illecta per Te illustrari cupit. Novit Te, quis, quantusve jam inde a primis illis temporibus fueris, quum ejus Romae olim discipulus ita amplissima mente illius effata complexus es, ut non tam singula discere, quam meminisse omnia videreris: cujus rei amplissimum testimonium Roma ipsa orbis et religionis caput prodidit, quum Te, aetate quidem adhuc juvenem, sed moribus, scientia virtutibus, et amplissima expectatione jam tunc bene meritum, dignum, sufficientem, et idoneum habitum in philosophia et Sacra Theologia doctorem ac Magistrum creavit, fecit, solemniter pronunciavit et ordinavit. Novit acre illud judicium Tuum longo usu Vindobonae in librorum Graeci ritus censura, variorumque idiomatum notitia collectum, ac firmatum, a quo probari fatis sit ad boni apud omnes nominis opinionem adfirmandam. Novit propensam illam in ejus ornamenta voluntatem qua inductus non modo Balasfalvae ornatissimum scientiarum Lyceum instituisti, ex quo velut Ecclesiae, cui praees, centro sincerae doctrinae, ac religionis dogmata in circumsitos derivarentur: verum etiam idcirco, Tuos per celebriores Academias partiri solitus es, ut quidquid scientiae, ac virtutis in aliis divisum, in Tuis veluti collectum haberes.

Verum quales Tuos esse velis, Praesul Excellentissime, nulla re magis doces, atque ubi talem Te nobis exhibes imitandum, qualem omnes demiramur. Tum intelligo religionis amplificandae, ac ornandae ardorem, quem tantum esse in Tuis cupis, quanto ipse praeditus es. Atque istuc est, quod Tibi publicum omnium et Augustae imprimis Dominae nostrae favorem adeo conciliavit, ut dignus viderere, qui Excellentissimos inter intimorum consiliorum administros censearis: cujus rei luculentum testimonium in ipsis Regiis tabulis honoris Tibi collati restibus orbis universus leget, ac nominis Tui, cui nunquam sufficiens gloriae vestigal dependi potest, amplitudinem ex his verbis

metietur: Perpensis ergo Sacra Caesareo-Regiaque Apostolica Majestas tot ex tantibus meritis Domino Episcopo Fogarasiensi semina dignationis dare argumentum, dum constituit, eundem in coetum consiliariorum suorum intimorum proprio suae motu clementissime dignata est: istuc est, quod Te in nunc sacrae dignitatis apicem dudum jam Tibi debitum extulit: istuc est quo subjectorum Tibi populorum amorem ita demereris, ut metum illis non adimas: ita sacro quodam timoris fraeno illos in officio contines, ut amorem eorum non amittas. Et certe quid in Tuo regimine ad summam omnium felicitatem desideretur, ubi vel scelerati imperia quidem Tua reformidant, sed amant imperantem? qui possint populi mores ire praecipites Tua in Ecclesia, ubi legis divinae praecepta non tam in tabulis, quam in Tuis moribus eguntur? Atque his artibus id effecisti, ut ubi primum Dioccesi Tuae novus.

Praesul datus es, oves errantes Te Pastorem ad verum Ecclesiae ovile non tam sequerentur vocantem, quam ut se reciperes, ultro ipsae Te advocarent: his artibus omnes Ecclesiae Tuae partes eo fructu in ordinem redigere adlaboras, ut ex omnium de Te praesente laetitia colligere liceat, quantum fuerit abientis desiderium.

Tot tantisque ornamentis Tuis, tantaeque gloriae quoniam istud quoque gloriosissimi adjunxisti, ut decretum laboribus meis in sacra scientia exantlatis publicum honoris proemium favore publico prosequi, munificentia promovere velles; hoc ipsum Tibi non tam dicari, quam ut debitum reddi patieris.

Accipe Praesul Excellentissime, arcanas Incarnati Verbi laudes ab impiis sectariorum, erroribus vindicatas: sinceras actionum humanarum regulas e purissimis sacrae doctrinae fontibus derivatas, atque adeo praecipuas religionis Orthodoxae veritates, hoc est partem curarum Tuarum maximam et vel hoc nomine Tibi gratissimam: accipe illas praeclarissimo Magni illius Damasceni opere velut amictu quodam vestitas et vel inde Tibi, Tuique animi sensibus simillimas, ut hac tot in re Te Ipsum, Tuumque religionis tuendae, ac ornandae studium velutin speculo intueare: accipe illas, ut qualecumque grati, Tibique obstrictissimi animi mei monumentum. Quod quidem uti perpetuum sit, dabo pro viribus operam, ut tenuae istud gratitudinis erga Te, meae Officium aeterna beneficiorum recordatione compertem, utque pro Tua benignitate finis, ac benevolentia mereris, aeternum esse admitar.

Excellentissimi, Illustrissimi ac Reverendissimi Tui Nominis devotissimus Cultor.

Abrahamus Mehesi.

UN COD DE MANIERE ELEGANTE

2. In biblioteca Episcopiei Lugojului se găseşte un cod al manierelor elegante, tipărit la Buda, în 1801, cu ortografie ungurească:

Poveczuire szau ducsere de maené kétré csinszte si direptáte adéké

Kárte Raenduité szpre Csetánie péntru Kopii Romaenesti csej cse énváczé én Skoalele czéle micsi.

La Buda

Tipérité ku keltujála Kréjestii Orientalicséstiij Tipografij á Universzitátej Péstij. 1801, (in 8°, 157 p.).

Transcriem cuprinsul cu ortografia de azi:

1. Pentru ceea ce trebue să învețe ucenicul în școală și cum să se arate cu cinste.

2. Pentru bunul nărav sau pentru omenia oarecărui om în gânduri, fapte și întru purtarea lui.

3. Pentru multe feluri de societăți, de stări și de meșteșuguri și cum trebue omul să se arate în fiecare stare și cătră fiecine de treabă sau de omenie.

4. Pentru ținerea casei și ce să facem și să fim, ca să fim gazde bune și țiitori buni de case.

5. Pentru starea sătenilor și cum trebue să se țină pre sine cu cinste oameni din starea aceasta.

Iosif Naghiu.

RECENZII

Oprescu Gh., *Manual de Istoria Artei*, vol. III (Clasicismul şi Romantismul), Editura «*Universul*», 1945, 365 p. + 261 ilustraţii.

Un manual de Istoria Artei, care pune «la punct» un curs făcut studenţilor, este un lucru nespus de folositor. Cartea d-lui Oprescu are drept temei cursul său dela Universitate. Se observă aceasta mai greu de cât în alte lucrări ale Domniei-Sale. In afară de alte semne, găsim însă expresia dela pagina 221: «Pentru a vă da un exemplu de..., e destul să vă spun că la Academia de Arte Frumoase...». O asemenea carte, de obiceiu, se consultă ori «se învaţă». Manualul domnului Oprescu se *citeşte* şi, întru cât ne priveşte, l-am cetit cu plăcere şi cu deosebit interes, de oarece el nu este o înşirare de nume, de date şi de caracterizări, ci o lucrare de Istoria Artei.

Istoria Artei studiază geneza curentelor artistice, evoluţia şi transformarea lor. Ea caracterizează, deosebindu-le şi scoţându-le în relief, însuşirile esenţiale cu care s'au impus spiritului vremii, şi acelea cu care au rămas însemnate, pentru noi, după trecerea timpului şi stingerea pricinilor care le-au dat naştere. Istoria Artei este întâi istorie. Cu acest titlu, ea cercetează societatea şi ideile, evenimentele importante, de ordin politic şi cultural, care au răscolit omenirea civilizată. Face istoricul şi portretele personalităţilor înoitoare, şi ne ajută să pricepem cum toate acestea, curente de idei şi personalităţi, şi-au găsit expresia în opere durabile, monumente de arhitectură, sculptură, pictură, muzică, etc. Autorul manualului, pe care suntem nespus de bucuroşi să-l înfăţişăm, vădeşte, ca şi în alte scrieri mai vechi, însuşiri deosebite şi o formaţie de istoric. De aici, plăcerea cu care se ceteşte cartea sa, caracterizată prin expunere vie, înlănţuire logică de fapte, şi observări care hotărăsc poziţii de curente şi fizionomii de artişti, într'un chip care nu se uită şi care deşteaptă gândire.

Un «manual» este obligat să treacă în revistă un număr mare de artişti şi opere de artă care se leagă de epoci diferite, de temperamente şi idei contradictorii şi complexe. Autorul se fereşte, pe de o parte, să judece, cu temperamentul şi ideile sale, minţi şi opere divergente. Se fereşte adică de subiectivism. Pe de altă parte, cu greu se poate desface de ideile şi subiectivismul altor cercetători, pe care a trebuit să-i consulte, şi care l-au atras mai mult prin potrivirea de idei cu sine, ori prin puterea lor de judecată şi caracterizare. Aceasta este, în genere, pricina pentru care manualele apar mai totdeauna formate din bucăţi, din «pièces de rapport», care se leagă greu împreună. Manualul domnului Oprescu este unitar, şi vădeşte vederi largi de cercetător obiectiv,

lipsit de prejudecăţi, însă nu şi de convingeri. Va fi aci şi influenţa istoricului de artă Focillon, pe care d-l Oprescu mărturiseşte a-l fi consultat şi avut des în vedere. Dar şi această influenţă trebuia folosită cu rost, şi aşa s'a şi întâmplat.

Istoria Artei este, în al doilea rând, studiu de ordine technică, care are de obiect lămurirea idealurilor şi problemelor urmărite de artiştii de seamă, capi de şcoală ori executanţi de valoare, chiar şi atunci când aceştia nu le-au formulat şi nici definit în moduri de ordine intelectuală. Studiul problemelor trebuie să meargă mână în mână cu studiul mijloacelor de expresiune, analiza sistemelor ori modurilor de compoziţie, a desenului, coloritului etc.... Manualul d-lui Oprescu cuprinde, în această direcţie, lumini limpezi de mare folos ori cărui cercetător de muzee. Citâm între altele observările la culoarea pictorilor romantici: «gama coloritului, felul cum este amestecată pasta chiar, totul are importanţă pentru un pictor clasic. Dacă avea să aştearnă pe tabloul lui un roz, de pildă, n'avea decât să frece împreună roşu cu alb, până căpăta nuanţa de care avea nevoie. Această nuanţă o întindea apoi omogen acolo unde era necesar. Un pictor romantic va amesteca culorile chiar pe tablou, va pune roşul şi albul împreună, le va tritura la voia întâmplării, albul va pătrunde ca nişte vine în roşul purpuriu, şi invers, aşa că dela o anumită diştanţă să obţină exact rozul, pe care intenţionase, de o calitate mai plăcută pentru ochi, mai vibrantă» (pag. 129 . Citâm iarăşi lămuririle asupra desenului la Delacroix: «Delacroix e un dinamic... pe el nu-l interesează trupul în nemişcare ci, din contra, tocmai trupul omului sau al animalului în momentul în care se pregăteşte pentru o acţiune decisivă. Evident, pentru arta lui, care se adresează ochiului, şi care nu dispune decât de un dreptunghiu de pânză, nu-i posibil să prindă toate momentele succesive ale unei acţiuni. Pictorul trebue să se mulţumească cu unul din acele momente; se cuvine însă să fie astfel ales şi desenat — când e vorba de desenul pur — în cât conturul să reiasă oarecum din succesiunea poziţiilor pe care trupul le ia în spaţiu şi în timp. In loc de linia continuă şi aproape rigidă, deşi foarte frumoasă, a lui Ingres, la Delacroix vom avea o linie întreruptă, cu curbe brusce, cu accente, cu reveniri. Trupul omenesc apare atunci cum apar, agitându-se, un peşte sau o pasăre prinşi într'un laţ, când în loc să ai o imagine precisă a formelor, vezi numai ceva care se mişcă şi se zbate, prin acea mişcare determinând mai mult sau mai puţin raportul reciproc al volumelor» (pag. 201). Oameni pretenţioşi vor spune că acestea erau lucruri cunoscute. Li se poate răspunde franţuzeşte: «Encore fallait—il prendre la peine de les dire». Tot în ordinea explicărilor technice, nu ne putem opri de a cita cele scrise cu privire la pictura lui Constable: «El reproduce oarecum obiectiv ceea ce vede în natură. Evident nu poate să ia fiecare fir de iarbă în parte şi să-l deseneze, cum făceau unii maeştri germani în secolul al XVI-lea: dar în loc să se servească de un ton sau două, rezumative, pe care să le întindă pe o suprafaţă destul de mare, deasupra căreia să deseneze detaliile de care vorbiam, el procedează analitic; descompune suprafaţa pe care trebuia s'o picteze, suprafaţa pe care în natură o ocupă pajiştea, în mici porţiuni, pe care le pictează cu trăsături de pensulă independente una de alta din punct de vedere al formei şi chiar din punct de vedere al tonului. Evident, baza tonalităţii are să fie verdele; dar după cum în natură verdele unui fir de iarbă nu e verdele cu care se prezintă o buruiană sau alta, el alătură mai multe nuanţe de verde, le aşează una lângă alta, aşa cum se prezentau de fapt. De aproape, pictura... dă impresia unei tapiserii...» (pag. 207).

Manualul este înviorat de o simţire caldă şi de un ton convins, care ţine legat pe cetitor şi interesează continuu. Ilustraţii numeroase sprijină lămuririle şi sînt, la rândul lor, explicate în vorbe puţine, şi alese aşa fel ca să lumineze caracterul fiecărei opere.

* * *

Ştim bine că un curs universitar nu se poate ocupa de o sumă de detalii technice, pe care profesorul le rezervă exerciţiilor de seminar. Un manual nu poate face mai mult decât un curs. Ar trebui totuşi să se găsească mijlocul ca să se evite un neajuns de ordin educativ. Iată despre ce voim să vorbim. Manualul întrebuinţează termeni de atelier numeroşi şi dintre cei mai greu de cunoscut pentru aceia care nu posedă practica de atelier. Dacă aceşti termeni rămân neexplicaţi, cetitorul trece cu vederea şi înţelege superficial multe lucruri. Alţii, mai ales dintre cei mai tineri, îi înregistrează şi îi folosesc în vorbire şi în scris fără să le cunoască cu adevărat înţelesul precis. Dacă adăugăm la aceasta şi împrejurarea că în manual găseşte cineva bine definite opere, artişti şi curente, alături de caracterizări care se reţin uşor, înţelegem uşor primejdia. Aşa, vorbesc oamenii de frescă, pe care o confundă cu similifresca, care se execută tot pe perete umed, şi cu tempera. Şi există şi o frescă, care se pictează «al secco» pe tencuială uscată. Dar, termenii « execuţie grasă, suculentă », etc.! Dar discuţiile despre temperamente clasice şi romantice şi cele privitoare la contradicţiile ce se întâmpină în unele cazuri! Dacă, din potrivă, fiecare lucru este lămurit cu minimum de amănunte, dar cu maximum de preciziune şi claritate, cetitorul va înţelege câte lucruri trebue să ştie şi câte are de învăţat, şi poate nu va mai lua uşor o serie de cunoştinţi şi o experienţă, care nu se poate improviza. Ne gândim, în al doilea rând, la nevoia de a folosi şi în istoria artei scrisă în româneşte, sintaxă românească şi termeni româneşti. Ştim cât de greu este să găsim pe aceştia din urmă când este vorba de termeni technici în arhitectură, pictură, etc. Munca noastră va fi însă răsplătită, fiindcă şi căutarea, singură, aduce după sine pătrunderea înţelesului şi definiţia faptului.

Frumoasa şi temeinica carte a domnului Gh. Oprescu este firesc să trezească multe reflecţii. Am cetit-o cu plăcere, cu creionul în mână, şi cu folos. Cuprinsul ei bogat ne preocupă mereu.

I. D. Ştefanescu

Oprescu Gh., *Grafica Românească în secolul al XIX-lea*, vol. II · Bucureşti, 1945, 187 p., 97 ilustraţii.

In primul său volum, autorul a fost obligat, din lipsa « personalităţilor marcante », să arate «evoluţia unui gen de exprimare, adică a unei technice, în decursul unui şir de ani, atunci când cei care îl făceau să trăiască se asemănau într'atâta, încât desenul sau litografia unuia, puteau foarte bine trece drept ale altuia ». «Personalităţile marcante existând, în această de a doua jumătate de veac, în volumul al doilea autorul defineşte, «nu scoate în evidenţă » notele caracteristice ale unor naturi mai originale sau cel puţin deosebite între ele ». Grafica românească, reprezintă în intenţia domnului Oprescu, o completare a *Picturii Româneşti în secolul al XIX-lea.*

Teodor Aman şi contemporanii săi deschid studiul. După un număr de informaţii asupra formaţiei artistice a acestui deschizător de drumuri, urmează o caracterizare precisă asupra artei sale grafice: «Technica de care s'a

servit Aman este acuaforte, procedeul clasic. Uneori morsura acidului este însoţită şi de retuşe cu acul (pointe sèche) aşa cum se obişnuia adesea, dela Rembrandt încoace. Urma barbelor este vizibilă, de exemplu în câteva din gravurile imprimate de Cadert, unde lucrătorii erau mai experimentaţi ca la noi... de cele mai multe ori însă planşa este «obosită», cum se zice cu un termen de atelier, prin marele număr de reveniri. Aman n'are curajul să simplifice trăsăturile, pentru ca apoi, prin acţiunea morsurii şi prin gradarea timpului în care planşa este supusă băii de acid, să obţină diferenţa de valori, ca şi contrastele, care constitue frumuseţea unei gravuri. El încearcă să suplinească aceste operaţii... printr'o prelucrare insistentă şi greoaie, care are de rezultat o îmbâcsire monotonă a desenului...» (pag. 19—20). Activitatea de pictor, gravor şi îndrumător al artelor frumoase la noi este pusă apoi în lumină cu un simţ de dreptate care face mare onoare istoricului.

C. I. Stăncescu (1837—1909) este tratat de d-l Oprescu cu o severitate rară. «Pentru desenul după antic şi chiar pentru portretul în creion conté şi în cărbune, aşa cum se practica atunci în multe şcoli de artă, Stăncescu avea o mare îndemânare, servită de o răbdare îngerească». Observarea este a d-lui Oprescu. Stăncescu a avut însă şi un rol în învăţământul nostru artistic, şi acesta nu poate fi judecat numai după revolta artiştilor de mai târziu, necăjiţi că întâlnesc în drum pe acest personaj prea convins şi întârziat faţă de atmosfera tuturor. Printre desenele lui Gh. Tăttărăscu, d-l Oprescu descopere un nud şi o femeie dormind care denotă «o promptitudine a mâinii, o maturitate pe care nu le-am fi bănuit la Tăttărăscu, dacă l-am fi judecat numai după tablourile lui definitive ajunse până la noi. Linia şerpueşte cu decizie se înmlădie oprindu-se iei şi colo, pentru a sugera un volum mai proeminent, ascuns sub piele, sau un detaliu semnificativ... Pretutindeni o economie de mijloace, o alegere a liniilor expresive, ca la bunii practicieni, o forţă chiar şi o supleţă, ce lipsesc mai totdeauna din operele terminate» (pag. 32).

N. Grigorescu este considerat de d-l Oprescu drept cel mai mare şi mai autentic desenator al nostru. «Grigorescu poseda geniul desenatorilor adevăraţi». Autorul a avut sub ochi şi a studiat un mare număr de desene şi mai ales pe cele care formează colecţiile muzeelor Toma Stelian şi Kalinderu, Băncii Naţionale, Primăriei din Câmpina şi Dr. I. Cantacuzino. Ne vom îngădui să arătăm că există desene importante, şi dintre cele mai alese, care nu au apărut încă în public. Aceasta nu zdruncină concluziile d-lui Oprescu, care sunt de cea mai mare însemnătate. Cea dintâi priveşte technica de desenator a lui Grigorescu: «Nevoia de a se exprima iute şi precis, de a da impresia fiinţelor în mişcare, îl va sili să elimine tot ce era inutil:..., să varieze după nevoie ductul, adică expresivitatea liniei. Va dispărea mai întâi excesul de umbre. Trăsătura de creion, egală până atunci în toată întinderea ei, ca la academici, va şerpui mai capricios, se va întrerupe uneori, va primi alteori accente cu vârful unui creion moale... uneori în cerneală, în trăsături tot aşa de delicate, sau în linii mari consistente, trase cu o aprigă decizie, cu oarecare brutalitate chiar, mai adesea în creion. Fiecare din aceste note ne desvăluie un aspect al talentului lui Grigorescu, cu care nu prea ne-a obişnuit pictura lui, mai ales cea în care se credea obligat să ducă un motiv până la ultima limită a unui tablou terminat, adică din nefericire să-i răpească ceea ce era mai liber, mai sincer şi mai avântat: urma vizibilă a inspiraţiei» (pag. 48). Această de a doua concluzie se leagă de altele făcute de d-l Oprescu, cu o energie şi un înţeles,

care trebuesc relevate. Cea dintâi priveşte «*specificul național*, aşa cum îl înțelege publicul obişnuit şi chiar o seamă de critici care vorbesc de acest subiect fără să-l fi adâncit şi precizat. Specificul național, n'a adus noroc, adaugă domnia sa, lui Grigorescu». Este vorba apoi «de slăbiciunea pe care a avut-o Grigorescu să ia în serios pe burghezii şi «intelectualii», care-şi închipuiau că îl înțeleg». La pag. 80, întâlnim observări referitoare la «*cultura lui Grigorescu aproape inexistentă*, preocupările sale zilnice mai «terre-à-terre», prieteniile sale cu oamenii distinşi, ce e dreptul, ca *Vlăhuță, Delavrancea* şi alții, dar *departe de a-i egala pe cei pe care îi întâlnea şi cu care schimba idei Delacroix*». Se aminteşte, mai departe, «insuficiența formației profesionale, din alt punct de vedere de cât al meşteşugului, al lui Grigorescu etc.». Amândouă concluziile sunt de ordin peremtoriu şi prea generale. Le relevăm, fără a le discuta aci în cadrul frumoasei cărți pe care o recenzăm. Vom relua însă chestiunea, fiindcă înfățişează laturi pe care autorul, om de ştiință, va fi bucuros, cu siguranță, să le cunoască şi altfel decât din ecoul şi prețuirea unor oameni pretențioşi.

Sava Hentia şi Ioan Georgescu sunt studiați cu luare aminte şi cu dreptate. Georgescu a lăsat desene şi acuarele interesante. «Deşi sculptor, adică înclinat să vadă într'un subiect mai ales raporturile volumelor în spațiu... el s'a servit adesea de coloare. Subiectul său preferat, când nu era vorba de un studiu de detaliu în vederea unei sculpturi, au fost florile. In pete largi şi sigure, cu tonuri proaspete şi transparente, armonios puse în cadru, cu ceva mai multă vigoare decât cerea acest gen, el a pictat în acuarelă buchete mari, roze mai ales, singure în vase, sau în compoziții de natură moartă, pe o masă, alături de alte obiecte...» (pag. 90). Foarte interesante notele prin care se pune în lumină activitatea şi însuşirile lui Em. Panaiteanu-Bagdasare şi C. D. Stahi. «In chipul acesta se învederează că Moldova, care în domeniul picturii nu se poate compara cu ceea ce întâlnim în Bucureşti, în vremea lui Grigorescu, în domeniul artelor grafice, mai ales al gravurei, ocupau un loc cu totul distins. «După analiza operei grafice al lui Mirea şi Smighelschi, urmează un capitol privitor la editorii de litografii populare, institute grafice în Bucureşti (pag. 119—137) şi un altul în care se vorbeşte de ilustrația calendarelor şi periodicelor (pag. 138—152). «După această trecere în revistă a unui material ce nu putea oferi nici o satisfacție de ordin artistic, nici cercetătorului, nici lectorului..., ajungem la opera lui Ştefan Luchian. Luchian a desenat toată viața... Această dragoste pentru forma cea mai pură şi mai abstractă a expresiei picturale, cea mai desbrăcată de conținutul greu, materială al vieței, nu numai că n'a slăbit, ci s'a accentuat cu vârsta: ori când şi oriunde, Luchian desenează, în negru, cu bastonaşul colorat al pastelului, cu pensula de acuarelă, cu acul. Desenele sale sunt aşa de personale încât nu numai că nu se pot confunda cu cele ale altora, dar au caractere aşa de pregnante față de orice altă lucrare similară, încât le putem distinge de departe» (pag. 157). «Gravură n'a făcut. S'a servit însă de un ac, cam tot în felul în care procedează gravorii în pointe-sèche. Astfel, în desenele sale, de multe ori el schițează conturile servindu-se de vârful ascuțit de metal, uneori printr'o linie singură, trasă cu hotărîre, direct şi de sus în jos, alteori prin linii mărunte, în aceeaşi direcție şi apropiate între ele. Când, după această preparație, el revine cu creionul sau cu cărbunele, — foarte multe din desenele sale sunt în fusain — pulberea neagră se opreşte în şanțul lăsat de vârful de ac, produce o linie de un negru catifelat, intensă şi uşoară, în acelaşi timp... Technica preferată a lui Luchian

este cărbunele, singur sau asociat cu estompa şi cu acul. El este aşezat, în pete mărunte, în linii uşoare, fără reveniri... Abia atingând foaia albă, el plimbă bastonaşul negru cu o mare delicateţă şi destul de uniform, aşa încât, la primul aspect, peisajul pare fantomal, ca văzut prin ceaţă. Acolo unde acul a săpat un mic şanţ şi unde pulberea de cărbune se opreşte în mai mare cantitate, încep să se fixeze conturele... » (pag. 157—158).

Gabriel Popescu, Vermont şi A. Baltazar sunt aşezaţi la locurile de onoare la care îi îndreptăţesc lucrările lor de deosebită valoare artistică. Bibliografiei îi urmează un indice cu nume de artişti, alcătuit cu grijă şi cuprinzând şi date biografice, atunci când e vorba de artiştii cei mai de seamă. (Aman, Andreescu, Baltazar, Grigorescu, Georgescu, Henţia, Luchian etc.). Ilustraţiile formează o bogată şi folositoare documentare.

Cartea d-lui Oprescu deschide un drum, pune probleme şi indică o metodă.

I. D. Ştefănescu

Cruţescu Gh., *Podul Mogoşoaiei*, Socec et Co., Bucureşti, fără dată, 298 p. + 24 ilustraţii.

Autorul împlineşte o foarte mare nevoie. Bucureştii se transformă, an de an, cu o repeziciune şi cu o uimitoare lipsă de înţeles. Uliţa cea mai de seamă, Calea Victoriei, vechiul Pod al Mogoşoaiei, poate sluji drept pildă, întru aceasta, pentru viaţa întregului oraş. Calea Victoriei, menită cu ocoluri şi mărginită de clădiri modeste înconjurate de grădini şi livezi, a fost uliţa care trebuia, unui oraş de câmpie, cu adăposturi împotriva viscolului şi a arşiţei de nesuferit din timpul verei. Din dorinţa de a o transforma într'o avenue de l'Opéra, sau de a se întrece cu marile bulevarde din Apus, Podul Mogoşoaiei a căzut prada târnăcopului. Au vrut toţi o uliţă largă şi dreaptă, cu edificii înalte, din Piaţa Victoriei până la Dâmboviţa, transformată şi ea într'un canal de murdărie. Pe Calea Victoriei, care a avut o fizionomie particulară şi o istorie, nimic nu a fost cruţat. Au fost dărâmate biserici, fiindcă erau vechi şi cu o înfăţişare modestă. Parcă n'ar fi văzut nimeni dintre ai noştri cum au respectat Parizienii biserica Saint-Séverin şi, cu deosebire, Saint-Julien-le-Pauvre, aceasta din urmă exclusiv din pricina amintirilor istorice legate de ea, fiindcă nu înfăţişează în nici un chip un monument de artă. Parcă iarăşi nu ar fi văzut nimeni cum au respectat Athenienii Kapnikarea şi Vechea Mitropolie, care îşi deapănă amintirile lor, bătrâne de opt şi nouă veacuri, la umbra Acropolei şi în preajma strălucirii Parthenonului. Şi, în centrul Sofiei, poate să admire oricine astăzi vechea Sfânta Sofie, şi bisericuţa mai nouă, pe jumătate îngropată în pământ a amintirilor stăpânirii turceşti. Au dărâmat bucureştenii hanuri vechi, din cele ce a ştiut să păstreze Plovdivul bulgăresc, şi case boiereşti, martori preţioşi a vremilor de muncă şi de durere şi uneori şi interesante monumente de artă.

D-l G. Cruţescu «n'a scris un rând, care să nu se întemeeze fie pe texte, fie pe vreo tradiţie verbală». Şi, chemând la sine pe cei ce «nu cred că strămoşii noştri erau cu toţii nişte sălbateci, şi că adevărata noastră civilizaţie a început odată cu automobilele... », ne-a dat istoria unei străzi.

Calea Victoriei, vechiul Pod al Mogoşoaiei, a fost întemeiată de Constantin Brâncoveanu, pentru «a lega Palatul din Bucureşti cu castelul dela Mogoşoaia, pe care tocmai îl isprăvise». Aceasta s'a petrecut în anul 1692... ». Dealungul uliţei noi croite, pe terenuri întinse cât o moşie, au început boierii să-şi facă

case... simple şi armonioase, minunat potrivite cu asprimea climei noastre, cu ziduri ca de cetate, cu tinda care apăra iarna de crivăţ, vara de călduri dogoritoare, cu pridvoare şi săli mari, iatacul şi odăi de musafiri, şi sacnasii cu zăbrele... ». Interiorurile sunt descrise de martori ai vremii, călători străini ca Sulzer, Recordon şi Alpfonse Royer. «Capitolul edilităţii », plin de informaţii sigure şi pitoreşti este urmat de acela în care se descrie viaţa străzii şi evenimentele istorice petrecute în Ţara Românească, în cursul veacurilor XVIII şi XIX, şi legate în vreun chip de ea.

Intrând în miezul subiectului, autorul întrebuinţează metoda cea mai potrivită, pornind dela întemeierile cele mai vechi, casele boiereşti ridicate la Dâmboviţa, a căror istorie o urmăreşte până în pragul vremii noastre sau până la desfiinţarea lor. De deosebit interes sunt amintirile despre Academia dela Sfântul Sava, mutată în metocul dela Măgureanu. Ele cuprind şi evocări puternice ale învăţământului de pe atunci şi ale profesorilor de altă dată. Urmează un minunat portret al lui Enăchiţă Văcărescu, şi date precise cu privire la bisericile Sf. Dumitru, Stavropoleos, Sf. Ion-cel-Mare, de mult dispărută, Zlătarii, Doamnei şi Sărindar, aceasta din urmă dispărută şi ea, din nefericire, fără urme.

Cartea domnului Cruţescu împleteşte, într'un chip neaşteptat de viu şi folositor, ştiri istorice şi portrete de oameni, care au însemnat mult în viaţa Bucureştilor şi a Ţării, cu descrierea caselor în care aceştia au locuit şi care mistuite de multe ori desfiinţate de oameni, se înalţă acum din nou, din darul scriitorului, şi dobândesc o existenţă pe care nu o va mai putea nimici nimeni. O a doua însuşire rară a autorului impresionează mai la fiecare pagină. Este vorba de simţirea entuziastă a trecutului şi de patriotismul discret şi concentrat care mişcă pe cetitor, îl învaţă şi îl emoţionează. Nimeni nu se va putea lipsi de ştirile bogate cuprinse în cartea pe care o prezentăm şi din care am avut bucuria să ne împărtăşim ca dintr'o adevărată lucrare de artă, culegând şi numeroase fapte precum şi caracterizări vii şi adevărate.

Ne îngăduim o observaţie. Cunoaştem greutăţile legate de tipărirea unei cărţi de ştiinţă în zilele de astăzi. Fotografiile puteau fi însă mai numeroase sau, mai degrabă, trebuia să fie mai numeroase şi alese dintre gravurele şi acuarelele, izvoare istorice. Posedăm apoi şi portrete de domnitori şi boieri, documente de nespusă valoare care ar fi ilustrat atât de folositor minunata carte a domnului Cruţescu. *I. D. Ştefănescu*

Brătianu I. Gheorghe, *Tradiţia istorică despre întemeerea Statelor Româneşti*, Bucureşti 1945, 263 p. in 8°.

Domnul profesor Gh. Brătianu strânge în volum comunicările şi conferinţele pe care le-a ţinut cu diverse ocaziuni despre tradiţia istorică privitoare la întemeierea Statelor româneşti, însoţindu-le de o foarte instructivă introducere în care arată felul cum cercetările ştiinţifice recente au isbutit să descopere sâmburele de adevăr istoric cuprins în atâtea din tradiţiile socotite pure fantezii.

Astfel volumul cuprinde rezultatele cercetărilor autorului despre Asăneşti, despre tradiţia istorică a descălecatului Ţării Româneşti, despre descălecatul Moldovei, Moldova înainte de descălecat şi despre Voevodatele din Ardeal. In *Anexă* d. Gh. I. Brătianu reproduce izvoarele istorice ale tradiţiei întemeerii statelor româneşti, încheind volumul cu un *rezumat cronologic* al principalelor

evenimente din vieaţa românească între sfârşitul veacului al 10-lea şi sfârşitul veacului al 14-lea.

Ca toate celelalte lucrări ale învăţatului profesor, şi volumul recent se distinge prin vioiciunea şi claritatea stilului, prin logica strânsă a argumentării şi prin bogăţia informaţiei care nu neglijează nici cel mai neînsemnat amănunt în stare să arunce o rază de lumină asupra problemei ce-l preocupă.

Prin natura însăşi a chestiunilor pe care le studiază, multe din afirmaţiile şi concluziile d-sale sunt discutabile şi fără îndoială nime nu doreşte mai mult decât autorul, ca ele să fie discutate. Astfel d. p. poate fi discutată încercarea d. Gh. Brătianu de a reabilita tradiţia istorică privitoare la descălecatul lui Radu Negru. Incercarea o făcuse, cu un aparat ştiinţific mai modest, Augustin Bunea în *Stăpânii Ţării Oltului* şi în *Incercare de istoria Românilor până la 1382*, amândouă lucrări postume, în care autorul n'a avut deci putinţa să-şi spună părerea ultimă şi definitivă. In ambele, Augustin Bunea arată şi împrejurările istorice, care au determinat pe Radu Negru să părăsească Ţara Oltului, să treacă munţii şi să întemeieze aci un stat român. In *Stăpânii Ţării Oltului* (Bucureşti 1910 p. 5-7) Bunea scria: «Indată ce Ţara lor, — ţara Oltului — a fost împresurată de către Apus de Saşii dela Sibiu, de către miazănoapte de Saşii colonizaţi între Olt şi Târnava Mare, de către răsărit şi miazănoapte de Secui., şi se făceau pregătiri şi pentru cucerirea Ţării Bârsei, Românii trebuiau să se teamă de o cotropire străină, de care, cum vom vedea, nu au scăpat. Această teamă va fi îndemnat pe Radu Negru, ca împreună cu familia sa şi cu alţi mulţi Români din Ardeal, care îl vor fi urmat, să treacă între anii 1186—1200 peste Carpaţi în Muscel şi să înfiinţeze un stat român... Existenţa voevodului Radu Negru şi trecerea lui în Ţara Românească nu este adeverită prin nici un document contemporan, ci numai prin tradiţia istorică, care a trecut şi în cea mai veche cronică. Aceeaşi tradiţie s'a păstrat şi la Românii din Ţara Oltului, care şi acum arată ruinele cetăţii lui Radu Negru, sus pe muntele Colţul Brezei de lângă poteca ce duce spre Câmpulung... Toate împrejurările politice dela sfârşitul veacului al 12-lea erau favorabile pentru descălecarea lui Radu Negru în ŢaraRomânea scă între anii 1186—1200... Tradiţia istorică despre descălecatul lui Radu Negru între anii 1186—1200 în Ţara Românească, fiind în armonie perfectă cu toate împrejurările acelui timp, nu avem nici un motiv de a o lepăda, ci trebue să o curăţăm de elementele străine prin care ea a fost întunecată mai târziu... ».

Problema este reluată de Bunea cu aproape aceiaşi termeni în cealaltă lucrare a sa *Incercare de Istoria Românilor până la 1382*, Bucureşti 1912, p. 206—208.

Intemeiat deci, pe tradiţia păstrată în *Cronica anonimă* a Ţării Româneşti şi pe tradiţia *locală*, care vorbeşte de o cetate a lui Radu Negru pe muntele Colţul Brezei, Bunea admitea şi existenţa lui Radu Negru şi descălecatul lui dincoace de munţi, unde a întemeiat Ţara Românească fixându-i capitala în Câmpulung. Din motivele istorice arătate, dânsul aşează această descălecare între anii 1186—1200.

Domnul Gheorghe I. Brătianu aduce în sprijinul tradiţiei, în afară de textul cunoscut al Cronicei o serie de alte argumente, dintre care unele — cele linguistice d. p. — nu-mi par a avea nici o legătură cu problema, iar altele fac descălecatul numai posibil, fără însă a dovedi realitatea lui.

Autorul stabileşte ca dată *probabilă* a descălecatului lui Radu Negru anul 1290. Data o găseşte justificată cu situaţia deosebit de critică în care se găsea

atunci regatul ungar şi care *făcea posibilă* evadarea domnului făgărăşean şi în politica de prigonire a Românilor care *explică* această evadare. In 1291 Românii sunt invitaţi la dieta Ardealului alături de nobili, de Secui şi de Saşi; în anul următor însă locul lor este luat de Cumani. Observăm că d. Ion Moga admite nu numai descălecatul însuşi ci şi anul 1290 ca dată care *«correspond à la verité historique»* (Les Roumains de Transylvanie au moyen âge, Sibiu 1944, p. 18 nota).

Sigur, argumente pentru a dovedi posibilitatea unei evadări din Ungaria la data amintită a voevodului din Ţara Oltului, pot fi invocate în număr cu mult mai mare decât cum o face d. Gh. Brătianu, şi având în vedere anarhia aproape permanentă care domnea în ţara vecină, pot fi invocate şi pentru date mai timpurii sau mai târzii.

Este foarte greu însă de admis anul 1290 pentru o descălecare şi întemeiere a Ţării Româneşti din cauza împrejurărilor *din această ţară*. Autorul se gândeşte, fără îndoială, la o întemeiere a Ţării Româneşti de către Radu Negru în sensul în care vorbim şi de întemeierea Moldovei de către Bogdan din Maramureş: la unirea sub o singură domnie a micilor voevodate ori chinezate existente acolo înainte de descălecarea sa. Din diploma din 1247 a regelui ungar Bela IV, cunoaştem, în dreapta Oltului chinezatele lui Ioan, al lui Farkaş şi al voevodului Litovoi, care cuprindea şi Ţara Haţegului, iar în stânga Oltului *«Ţara lui Seneslau voevodul Românilor»*. (O judicioasă analiză a diplomei amintite în Const. C. Giurescu, Istoria Românilor I² p. 337 şi urm.). In 1278 sau 1279 a avut loc actul de nesupunere cu urmări atât de tragice al voevodului Litovoi (cel din 1247? . In 1324 se aminteşte Basarab, fiul *lui Tihomir*. Să fi putut avea loc descălecatul şi opera de unificare politică a lui Negru Vodă între Litovoi şi Tihomir? Să fie Tihomir însuşi, căruia pare a se putea atribui opera de unificare, identic cu Radu Negru? Greu de admis.

Aci e locul să amintim că tradiţia descălicatului lui Negru Vodă o găsim şi la Paul de Alep în *Călătoriile Patriarchului Macarie* (ed. E. Cioran, p. 140—48) şi ea pare a fi fost foarte răspândită în veacul al XVII-lea. Matei Basarab spune într'un hrisov din 11 Aprilie 1647 că întemeietorul bisericii din Câmpulung, satul Bădeşti, a fost *«întâiul Domn al acestei ţări, Radu Negru Vodă căruia îi zic şi descălecătorul ţării»*. (C. Giurescu în *Vechimea rumâniei în Ţara Românească*, Analele Acad. Române, Memoriile secţiunii istorice, seria II, vol. 37, p. 484—85).

Cred că, dacă tradiţia cuprinde un sâmbure de adevăr, şi, nu este exclus ca ea să cuprindă un astfel de sâmbure, trebue căutată o altă dată pentru descălecarea unificatoare a lui Radu Negru. Evident, această dată nu poate fi aceea indicată de Bunea, pentrucă, cum s'a văzut, în 1247 nu găsim în sudul Carpaţilor numai una, ci patru *«Ţări Româneşti»*, supuse regelui ungar Bela IV. Prin urmare, opera de unificare şi de neatârnare s'a putut îndeplini numai *după* acest an.

In nici un caz tradiţia întemeierii Ţării Româneşti nu poate fi comparată cu tradiţia întemeierii Moldovei. Aceasta din urmă e sprijinită de documente contemporane, pe când în sprijinul celei dintâiu nu pot fi invocate decât împrejurări cari au făcut posibilă o descălecare. Insă *a posse ad esse non valet conclusio*, ne învaţă o regulă esenţială de logică. Istoricul maghiar Kropf, care a dedicat un mic studiu descălicatului lui Negru Vodă (*S-ázadok* din 1897) credea, întemeiat pe tradiţia păstrată de Paul de Alep, că Radu

Negru a trecut Munţii ca trimis al regelui ungur şi a ocupat ţara în *această calitate*.

Un mare capitol din cartea d-lui Gh. I. Brătianu este închinat *Tradiţiei istorice despre voevodatele din Ardeal*, (p. 181—215). In legătură cu problema voevodatelor ardelene, care în realitate e unul singur, (e vorba, evident, de voevodatul Ardealului nu de micile voevodate răspândite în toate părţile ţării), d-sa examinează o mulţime de alte chestiuni (valoarea informaţiunilor notarului anonim al regelui Bela, existenţa Românilor în Ardeal la data aşezării aci a Ungurilor, etapele cuceririi provinciei de către Unguri, etc., etc.) care, sigur, toate sunt foarte interesante şi în jurul fiecăreia din ele s'au scris şi se vor mai scrie multe volume.

In liniile lor esenţiale chestiunile care ne interesează pe noi sunt lămurite. Astfel existenţa unei organizaţii politice şi administrative autohtone, a unui voevodat, în Transilvania la data descălecării aci a Ungurilor poate fi socotită certă. Tagányi Károly, cel mai pătrunzător istoric ungar modern, scria înainte cu aproape o jumătate de veac că, populaţia autohtonă a Transilvaniei era condusă înainte de venirea Ungurilor de *voivozi*, numire, pe care noii stăpâni ai provinciei au păstrat-o, numind pe guvernatorul trimis de ei *voivod*, vajda, în ungureşte. (*Szolnok-Doboka vàrmegye területének története a honfoglaldstól az önkormdnyzat behozataláig, a IX szazadtol a XIV szazadig*, în *Szolnok Doboka vàrmegye monographiaja I*. Dej 1901, p. 228). Cercetările recente ale d-lui I. Moga despre *Voevodatul Transilvaniei* nu mai îngăduie nici o îndoială în această privinţă.

In ceea ce priveşte valoarea afirmaţiunilor cronicarului anonim al regelui Bela, care, cum a dovedit-o Konrad Heilig în studiul său atât de ingenios *Wer war Anonymus* publicat în Anuarul Institutului de Istorie Maghiară din Viena a. 1932) a fost notarul lui Bela II, Barnabas, chestiunea este în starea actuală a cunoştinţelor noastre cu neputinţă de soluţionat în întregime. Din tot ce spune despre Români un lucru este însă în afară de orice discuţie şi asupra lui a atras atenţiunea şi istoricul maghiar Pauler Gyula, în *Istoria naţiunei maghiare pe timpul dinastiei arpadiene* (*A magyar nemzet törtenete az arpadhazi kiralyok allat*, I [2] Budapesta 1899, p. 376 nota 10) şi anume că pe timpul când Anonimus şi-a scris cronica) jumătatea a doua a veacului al XII) dânşii erau locuitori atât de vechi ai Transilvaniei, încât cronicarul se credea îndreptăţit să afirme că au fost aci şi la venirea Ungurilor. Din cronica lui Anonimus rezultă cu certitudine că Românii nu s'au putut strecura în Ardeal în veacul al 12-lea cu atât mai puţin în veacul următor, cum susţin unii compatrioţi moderni ai săi, fiindcă ar fi fost imposibil ca dânsul să afirme pentru contemporani, căci cronica a fost scrisă pentru ei, că Românii erau aci la venirea Ungurilor şi să dea şi amănunte din viaţa lor, când aceşti contemporani erau înşişi martori ai aşezării între ei a Românilor.

In ceeace priveşte pătrunderea Ungurilor în Transilvania, problema a făcut în ultimul timp progrese considerabile în ştiinţa maghiară însăş. Impulsul acestor progrese l-a dat Karácsonyi Iános cu lucrarea sa *Honfoglalàs és Erdèl y*. (Ocuparea Patriei şi Transilvania) apărută în 1896. Concluziile lui erau: Ungurii au pătruns pe timpul Sf. Ştefan (+1038) numai până în valea Someşului, pe timpul S. Ladislau (1077—1095) au ocupat văile Mureşului şi ale Târnavelor, pe timpul lui Geza II, în jurul anului 1150, împrejurimile Sibiului şi abia după 1211 au ocupat teritoriul judeţelor Braşov, Ciuc şi Trei Scaune.

Karácsonyi a reluat problema în studiul *Halvdy sejtelmek Magyarorszdg hatarairol S. Istvdn korábán.* (Idei vagi despre frontierele Ungariei pe timpul S. Ştefan) publicat în 1901 în revista *Szaxadok*, organul societăţii istorice maghiare. Teoria şi-a făcut drum, cu toată rezistenţa vechii şcoli istorice maghiare. Tagányi îşi începe studiul citat cu afirmaţia că deosebirea esenţială între Ungaria şi Transilvania este că aceea a fost *descălecată*, pe când aceasta a fost *cucerită* de către puterea centrală a Statului. In 1913 dânsul i-a dedicat însuşi un amplu studiu, publicat în revista *A magyar nyelv* (Limba maghiară) sub titlul *Gyepü es gyepüeelve* (Intărituri şi teritoriul de dincolo de întărituri). Recent problema a fost reluată de Kniezsa István în studiul *Magyarorszag nepei a XI szazadban* (Popoarele Ungariei în secolul XI) publicat în vol. II al marei lucrări colective închinată comemorării S. Ştefan cu prilejul împlinirii a 900 de ani dela moartea lui (1938) şi de Kring Miklos în *Magyarorszag hatdrai sz. Istvdn kordban* (Frontierele Ungariei pe timpul S. Ştefan) publicat tot acolo.

De altfel Kring dedicase un studiu mai amplu fruntariilor vechi ale patriei sale: *A magyar államhatár kialakulásáról* (Despre formarea frontierelor statului ungar), publicat în Anuarul Institutului de cercetări istorice ungare Klebelsberg Kuno IV (1934) pp. 3-26. Dânsul arată că până la mijlocul veacului al 13-lea încă nu se poate vorbi de o frontieră a Statului ungar (p. 14). In fine, mai amintim, că profesorul Eckhart Ferencz precizează în a sa *Istorie a Ungariei* (Magyarorszag törtenete) apărută în 1933 că frontiera Ungariei era la început aproximativ identică cu aceea care i-a fost fixată de Tratatul dela Trianon din 4 Iunie 1920.

Cum vedem, cartea d-lui Gh. I. Brătianu prilejuieşte numeroase discuţii şi observaţii, ceea ce constituie, sigur, un mare merit al ei şi-i face lectura atât de utilă şi interesantă.

Z. Pâclişanu

Comşa N., *Manuscrisele româneşti din Biblioteca centrală dela Blaj.*, Blaj, 1944, 288 p. in 8°.

Lucrarea d-lui prof. N. Comşa, apărută în colecţia *Biblioteca Bibliografică* de sub îngrijirea d-lui Ioachim Crăciun, dă un catalog descriptiv al manuscriselor, care se găsesc în Biblioteca centrală archidiecezană din Blaj. Sunt manuscrise, cea mai mare parte, de cuprins religios şi bisericesc şi de o valoare cu totul inegală. Unele atât de fără nici o valoare încât, dacă biblioteca, e nevoită, prin rosturile ei, să le păstreze, lucrarea autorului nu pierdea nimic omiţându-le. Mă gândesc la bietele conferinţe pe care profesorii erau siliţi să le ţină elevilor cu prilejul unor sărbători şcolare patriotice, impuse de stăpânirea maghiară, cum sunt acelea ale lui Ioan Raţiu despre legile dela 11 Aprilie 1848, sau aceea ţinută în 19 Noemvrie 1912 cu ocaziunea aniversării reginei Elisabeta a Ungariei (Nr. 230, 251) precum şi atâtea predici rostite de contemporani fără nici un talent oratoric sau literar. Nu toate manuscrisele găsite în biblioteca oricărui decedat profesor sau canonic merită înregistrarea într'o operă bibliografică, nici chiar manuscrisele unor biete manuale despre care nu ni se arată cel puţin, la toate, că au fost tipărite.

Un defect care face lectura cărţii d-lui prof. Comşa atât de supărătoare sunt oribilele greşeli de latinească, care se întâlnesc la fiecare pas. Astfel la p. 10 găsim Finis harmoniae *evangelico* în loc de harmoniae *evangelicae*, la p.

11 : 8-° hora în loc de 8-a hora, ad compana pulsum în loc de ad campanae pulsum, la p. 122 *dominia* prima *quadragesima* în loc de *dominica* prima *quadragesimae*, la p. 136—38 găsim următoarele lucruri imposibile: de existentia Purgatoriu în loc de *Purgatorii*, *dualiter sit amondus Deus* în loc de qualiter sit amandus Deus, De *transita* originalis *pecati in Mos* în loc de *De transitu originalis peccati in nos*, *efficattia* în loc de *efficacia*, *de gaudio quod ex ascensione* Dominus nu are nici un sens şi nu poate fi ăsta titlul predicii, fiindcă autorul ei, Vasile Erdelyi ştia bine latineşte; de studio legis *im plende* trebue scris *implendae*, de fide *vero* în loc de fide *vera*, de inordinatis *desiderus* în loc de *desideriis*, de puritate *conscientia* în loc de *conscientiae*, de condiqua celebratione Festi Nativitati în loc de *de condigna* celebratione Festi *Nativitatis*, de passione *esti* în loc de De passione *Xsti* (Christi), in festo *circumcisione* Domini, de perversa hominum consuetudine *aliorum vita propdlandi* sua vero protegendi în loc de aliorum *vitia propalandi* etc., qualiter *mitemur* bonitatem Dei în loc de *imitemur* bonitatem Dei, de obligatione debita *era* principem în loc de *erga principem*, *de affectu quo nos tum patientem prosequi oportet* nu are nici un senz, asemenea nici *cazu* (sic) *est seguela* (sic) *inertis seu ineficacis* (sic) *fidei* sau de *sanctitate vitae ad quam Duo emitendum est*, sau la p. 151 *ano* (sic!) 1803, 23 *octo novo* Noembris.

La Nr. 64 se semnalează o *Colecţie de documente în copie*, adunate de Timoteiu Cipariu. Un cuprins al colecţiei ar fi fost necesar, mai ales că la alte lucrări de mai mică importanţă autorul dă cuprinsul pe pagini întregi. Asemenea ar fi trebuit dat cuprinsul Manuscrisului de sub Nr. 136 despre care autorul spune însuş că «volumul este o colecţie de acte importante» dintre anii 1780—1850, precum şi al Manuscrisului dela Nr. 183 (al copiilor după diferite acte, nu al extraselor din Herodot şi Benkö).

Autorul manuscrisului de sub Nr. 95 nu e Dr. I. Vonica ci Dr. Ion *Vancea*, mitropolitul de mai târziu, care tipărise în 1861 la Oradea *Dialog despre constituţiunea bisericii şi despre sinoade.*

Din manuscrisul lui Simeon Bărnuţiu: «*Mitropolia de Alba-Iulia. O vorbă la timpul său despre libertatea şi unitatea bisericei româneşti* (Nr. 174) avem un exemplar, cu prefaţa scrisă de Al. Papiu Ilarian şi Nerva Hodoş (Vezi studiul lui V. Pârvan, Activitatea politică a lui Alex. Papiu Ilarian în Prinos lui D. A. Sturza p. 387 nota 1).

Zaconicul de sub Nr. 219 e tipărit de Cipariu în *Acte şi Fragmente* (Blaj 1855 p. 257—263). Dacă autorul ar fi confruntat textul manuscrisului cu textul tipărit de Cipariu nu ar fi cetit *stând* gândul toţi *protopopii* ci *strângându-se* toţi protopopii, asemenea nu ar fi citit... « alt rând de scule care le-au *facut greută'i* şi anume Saul etc. » ci « alt rând de scule care le-au făcut *Greţii* (*Grecii*) şi anume Saul etc ».

Cartea prof. Comşa este, pe lângă toate defectele, de o incontestabilă utilitate. Vor ceti-o cu mult folos mai ales cercetătorii vieţii şi activităţii lui Samuil Micu, cari vor găsi în ea informaţiuni bio-bibliografice preţioase şi bogate.

D. Ioachim Crăciun, directorul colecţiei, n'a văzut manuscrisul prof. Comşa înainte de a-l da la tipar?

Z. Pâclişanu

Mikó Imre, *Nemzetiségi jog és nemzetisegi politika* (Drept minoritar şi politică minoritară), Cluj, Minerva 1944, 551 p. in 8°.

Autorul acestei voluminoase lucrări nu este necunoscut acelora dintre noi care am urmărit cu atenţiune viaţa publică a maghiarimei din România înainte de Dictatul dela Viena (30 August 1940) şi am avut posibilitatea să urmărim viaţa publică din Nordul Ardealului după această dată. Dânsul a jucat un anume rol şi în politica conaţionalilor săi din România şi a continuat să joace un rol mai important în politica inaugurată de guvernul dela Budapesta, dincolo de dealul Feleacului, fiind unul din fruntaşii partidului maghiar ardelean. Cu scrisul s'a îndeletnicit de mult, colaborând la revista *Magyar Kisebbség* (Minoritatea maghiară) din Lugoj, condusă de Jakabfy Elémer. Lucrările din acel timp ale sale despre autonomia secuiască, despre problema Ardealului în faţa opiniei publice europene ş. a. le-am urmărit cu multă atenţiune şi interes. Interesul era dublat de legăturile cu părintele său, un foarte distins fruntaş al bisericii unitariene, de care mă leagă amintirea unei agreabile colaborări în timpul când conduceam direcţiunea Cultelor minoritare din Ministerul Cultelor şi Artelor.

Lucrarea de care e vorba aci a fost scrisă cu prilejul împlinirii a trei sferturi de veac, dela promulgarea legii ungare pentru egala îndreptăţire a naţionalităţilor (Legea 44 din 1868 , despre care autorul are cele mai bune păreri socotind-o *Magna Charta* a drepturilor naţionale ale popoarelor nemaghiare din Ungaria, care, lege, e unică în genul ei şi care deşi a fost alcătuită înainte ce trei sferturi de veac, formează şi azi temelia relaţiilor naţiunilor nemaghiare cu Statul Ungar.

Legea amintită, care formează miezul lucrării, dă prilej D-lui Mikó să scrie istoria politicei minoritare a Ungariei înainte de 1868 şi dela 1868 până în zilele noastre îmbrăţişând şi perioada de după Dictatul dela Viena. Concepută astfel cartea este, fără îndoială, utilă prin bogatul material informativ, ce-l cuprinde deşi primejdia pe care o prezintă, pentru necunoscătorii temeinici ai problemei prin ceea ce omite să spună şi prin concepţia însăşi pe care o are despre politica minoritară a Ungariei, este incomparabil mai mare.

Titlul cel mai potrivit al cărţii ar fi *Concesiunile făcute de Ungaria popoarelor nemaghiare în cursul politicei sale de maghiarizare.* Căci dela sfârşitul veacului al XVIII, sau mai precis dela moartea lui Iosif al II-lea şi până la prăbuşirea regimului horthyst, guvernele şi parlamentele ungureşti au urmărit statornic, cu mijloace care variau, în formă, dela epocă la epocă şi dela împrejurări, realizarea himerei *Statului naţional maghiar.* Din cauza reacţiunii popoarelor nemaghiare, din cauza opoziţiei Curţii împărăteşti şi din cauza opiniei publice străine, guvernele şi parlamentele ungare au fost nevoite să facă uneori concesiuni, care erau însă uitate a doua zi.

Limba oficilă a Ungariei a fost până târziu, la sfârşitul veacului al XVIII-lea limba latină. Iosif II a încercat să o înlocuiască cu limba germană. După moartea lui guvernanţii Ungariei n'au mai admis revenirea la limba latină ci cereau înlocuirea ei cu limba maghiară. Latina este însă o limbă moartă şi ea aparţine tuturora şi astfel folosinţa ei ca limbă oficială a Statului şi administraţiilor publice nu putea jigni susceptibilitatea naţională a nimănui.

Limba maghiară era însă limba unei naţiuni conlocuitoare, a unei naţiuni care constituia *minoritatea* populaţiei ţării şi această minoritate urmărea prin încercările de a-şi impune limba sa ca limbă oficială interese nu numai de pură tehnică *administrativă*, ci urmărea mari planuri de *dominare*. Acest ideal de imperialism naţional — ca să folosim un cuvânt la modă — poate fi urmărit pas de pas în toate propunerile şi proectele dietelor ungare.

Peczéli Jozsef, editorul unei publicații culturale, Mindenes gyüjtemény (Magazin general) scria în 1790 că introducându-se limba maghiară ca limbă oficială «*toți locuitorii Ungariei și ai Transilvaniei vor deveni în* 50 *de ani maghiari*». Un alt scriitor maghiar, Revai Miklos, își exprima nădejdea că cu ajutorul școalei, dacă aceasta va fi maghiară, se vor maghiariza bucuros Slovacii, Sârbii, Românii și Germanii, iar duiosul gânditor și poet Kazinczyi Ferencz scria la începutul anului 1790 că dacă limba oficială a țării va fi cea maghiară, atunci străinii, adică nemaghiarii, sau vor deveni Maghiari sau vor pieri de foame. (Szekfü Gyula, Iratok a magyar államnyelv kérdésének történetéhez (Documente referitoare la problema limbei maghiare ca limbă oficială a Statului, Budapest 1926 p. 25).

Această concepție călăuzea clasa conducătoare, când a început lupta pentru introducerea limbei maghiare ca limbă oficială. Accentuăm din nou, că era vorba de limba unei *minorități* a populației, căci și peste o jumătate de veac, după datele statistice ale lui Fenyes Elek, Ungaria avea 12.133.581 locuitori din care maghiari erau abia 4.812.759, față de 2.202.542 Români, 1.273.677 Germani, 1.687.256 Slovaci, 886.079 Croați, 828.365 Sârbi și 422.903 Ruteni.

Cu toate acestea dieta Ungariei din 1792 (Legea 7) cerea ca «intra certam temporis periodum publica munia intra regni limites non nisi tales obtineant qui penes reliqua rite absoluta studia cognitionem etiam linguae patriae () professorum testimoniis edocuerint». Curtea vieneză a refuzat sancționarea proectului de lege, luând în considerare raportul din 16 Octomvrie 1795 al cancelarului Izdenczy care spunea că «Wenn man überdenkt, dass die nicht hungarische Bewohner des Konigreichs Hungarn die eigentlichen Ungarn an der Zahl wenigstens dreimal übertreffen, so ist leicht einzusehen was daraus für ein Unheil einstehen werde, wenn man die der hungarischen Sprache unkundige ihres fürgehabten Amts entsezetn oder den übrigen, aus Mangel der hungarischen Sprachkunde den Weg allen Aemtern sperren werde».

In 1807 dieta Ungariei cerea ca 1. după zece ani nimeni să nu poată fi numit profesor la cursul inferior «qui linguam hungaricam prorsus ignorat», 2. în clasele superioare, după cinci ani, toate materiile să se predea în ungurește 3. la școlile teologice ale celor două confesiuni evanghelice (luterani și reformați) să se admită numai candidații cari cunosc limba maghiară, asemenea preoți și învățători să fie numiți numai candidații cari știu ungurește. 4. în școlile normale să se predea și limba maghiară pentruca învățătorii să o poată introduce în școlile primare. Să se instituie premii pentru normaliștii cari fac progrese în învățătura limbii maghiare. Aceste condițiuni să fie impuse și greco-catolicilor și ortodocșilor, adică atât în școlile lor primare existente cât și în cele ce se vor înființa să se introducă limba maghiară.

Cererea de maghiarizare a învățământului se repetă și de către dieta din 1811. In dieta din 1825 delegatul comitatului Heves propune ca nimeni să nu poată fi numit preot sau învățător dacă nu știe ungurește. Delegații comitatelor Pozsony, Veszprem și Maramureș cer ca instrucția copiilor să se facă în ungurește, iar delegatul comitatului Torontal ca nimeni să nu poată fi înscris în breslele meseriașilor dacă nu posedă limba maghiară. Propuneri de acest fel s'au făcut și în dieta anului următor.

In această dietă delegatul comitatului slovăcesc Pozsony declara că dacă limba maghiară nu se răspândește, vina o poartă preoții. Delegatul comitatului Vesprem făcea cunoscut că în comitatele Bekes și Fejer s'au maghiarizat

sate întregi cu sprijinul preoţilor. In alte comitate ca Arva şi Trencseu, slovăceşti amândouă, lucrul merge mai greu. De aceea propunea ca ţăranii mai bogaţi din aceste comitate să fie siliţi să-şi trimită copiii în şcoli ungureşti ori în serviciul comunelor ungureşti şi numai aceştia, formaţi astfel, să fie admişi în consiliile comunale şi în posturile de primari. Delegatul comitatului Szabolcs accentua şi dânsul că preoţii sunt educatorii poporului, deci în seminarii trebue să se înveţe ungureşte şi nime să nu fie hirotonit dacă nu cunoaşte această limbă.

Impresionată de aceste propuneri dieta din 1826 votează un proect de lege în care cere: «ca după 12 ani nimeni să nu fie admis în servicii civile ori bisericeşti dacă nu posedă limba maghiară (art. 4) şi în toate şcolile să se înveţe totul, afară de religie şi limba maternă, în ungureşte.

Un proect similara fost votat şi de dieta din 1830.

Comitatele au sprijinit statornic şi entusiast, cum s'a văzut, această acţiune. Comitatul Vas a dispus ca în cuprinsul lui să nu se judece nici un proces decât în limba ungară şi nimeni să nu poată exercita o meserie fără cunoştinţa limbei maghiare. (1830).

In 1814 comitatul Esztergom hotărîse maghiarizarea tuturor numelor slave şi germane. In urma intervenţiei Cancelariei aulice şi a Consiliului de Stat, aplicarea bizarei hotărîri a fost interzisă.

Dieta din 1835 hotărăşte ca limba tuturor serviciilor publice şi a instanţelor judecătoreşti să fie cea maghiară, în această limbă să fie redactate matricolele confesionale. Asemenea liturghia şi toate slujbele religioase care se făceau până atunci în limba latină, să se facă pe viitor, în ungureşte şi ca în toate şcolile limba de predare să fie limba maghiară. Aceiaş dietă după ce constată că dominaţia limbei maghiare e evidenţiată prin maghiarizarea numelor de familie, cere ca maghiarizările de nume să fie scutite de orice taxa. Aceiaşi cerere o face şi dieta din 1836.

Dieta din 1840 impune (art. 5) preoţilor şi învăţătorilor datoria de a răspândi limba maghiară şi cetăţenilor datoria de a o învăţa. Pentru a fi siliţi să o facă, dieta cere (art. 6) ca după zece ani nimeni să nu poată câştiga apartenenţa (illetöség) într'o comună dacă nu ştie ungureşte, asemenea cine nu cunoaşte această limbă să nu poată obţine titlul nobilitar nici donaţiuni regale.

Popoarele Ungariei (şi ale Transilvaniei, căci şi aci se urmăreau aceleaşi scopuri) au reacţionat şi rezistat. Reacţiunea şi rezistenţa lor s'a văzut, sângeros, în anii 1848—49. După aceşti ani a urmat absolutismul cu nenumăratele încercări de a soluţiona problema Monarhiei habsburgice.

Soluţia a fost găsită: dualismul din 1867, adică împărţirea ei în două state coordonate: deoparte imperiul austriac supus dominaţiei minorităţii sale germane, de cealaltă regatul ungar supus dominaţiei minorităţii sale maghiare.

Celelalte popoare continuau însă să murmure şi să se agite. Ardelenii nu recunoşteau unirea cu Ungaria şi dualismul avea duşmani redutabili la Viena. Trebuia deci făcută popoarelor nemaghiare o mică concesiune fără a jertfi idealul suprem. Astfel a fost întocmită legea 44 din 1868. Mikó Imre o numeşte *Magna charta a naţionalităţilor*. Mare greşală şi regretabilă greşală! Legea desfiinţează pur şi simplu toate naţiunile Ungariei, admiţând în acest Stat o singură naţiune: naţiunea unică şi indivizibilă maghiară. Faimoasa lege, pe care autorul o reproduce textual la p. 501—506 ale cărţii sale, numai stabileşte,— şi asta se spune limpede în preambulul ei — câteva norme care să slujească

de îndreptar la folosirea oficială a diverselor limbi, întru cât această folosinţă e compatibilă cu unitatea ţării, cu guvernarea şi administraţia ei şi întru cât e reclamată de nevoile justiţiei. Din acest motiv popoarele maghiare s'au declarat, dela început, nemulţumite, continuând lupta pentru drepturile lor naţionale.

Caracterul de concesiune al legii îl arată faptul că guvernele ungare au continuat eforturile pentru realizarea statului naţional maghiar, neţinând seamă nici de micile concesiuni făcute de legea 44 din 1868, care n'a fost respectată niciodată. Din această nerespectare n'au făcut nici un secret: a mărturisit-o limpede baronul Banfy în lucrarea sa, scrisă după ce se rătrăsese din fruntea guvernului, *Magyar nemzetiségi politika* (Politica minoritară maghiară), a mărturisit-o contele Tisza, în calitate de prim-ministru, în discursul rostit în şedinţa dela 20 Februarie 1914 a Camerei şi a mărturisit-o Guvernul din 1920 în unul din memoriile prezentate Conferinţei de Pace dela Paris.

Evident, privind lucrurile prin altă prismă, Mikó Imre dă un alt aspect şi prezintă în altă lumină politica minoritară a vechilor guverne ungureşti.

Această lumină nu este însă cea adevărată şi deci cea reală. In loc să apară din expunerea d-sale statornica tentativă, dârză şi hotărîtă a politicei maghiare spre realizarea unei himere, apar eforturile ei de a ferici popoarele nemaghiare. Autorul *asta* o dovedeşte, din motive care se desprind uşor din pasagiul ultim al prefeţei cărţii: să vadă Europa şi să judece înainte de a determina pentru mult timp relaţiile între Maghiarime şi naţionalităţi. De dragul scopului propus autorul trece sub tăcere tot ce crede că nu trebue cunoscut şi interpretează fals ceeea ce vrea să fie cunoscut. Asta poate fi uneori o utilă operă de propagandă, nu poate fi însă operă de ştiinţă. Şi e păcat, fiindcă avem impresia că Miko Imre ne-ar fi putut da şi o astfel de operă.

Z. Pâclişanu

[**Petru Movilă**], *Marturisirea ortodoxă*. Text grec inedit, ms Parisinus 1265, text român ed. Buzău 1691, editată de preotul Niculae M. Popescu şi diac. Gheorghe I. Moisescu, cu o precuvântare de Tit Simedrea, Bucureşti 1942, p. LXVIII + 352 + 8 pl.

Ediţiile de faţă ale *Marturisirii ortodoxe*, una în limba greacă şi alta în limba română comemorează cei 300 de ani dela ţinerea Sinodului de la Iaşi (15 Septemvrie 27 Octomvrie 1642), cu care prilej s'a cercetat şi s'a tradus din latină în greacă Mărturisirea ortodoxă întocmită de Petru Movilă, român şi fiu de domn, ajuns arhiepiscop mitropolit al Kievului, al Galiţiei şi al întregei Rusii.

Cuvântul înainte al I.P.S.S. Tit Simedrea se ocupă pe scurt de împrejurările care au făcut necesară M. O., de ediţiile ei în limbile bulgară, engleză, germană, greacă, maghiară, olandeză, română, rusă, şi sârbă, apoi de câţiva din detractorii ei actuali.

Părintele profesor Nic. M. Popescu face o introducere mai desvoltată asupra motivelor care au determinat redactarea M. O. de către Petru Movilă, cercetarea ei de Sinodul dela Kiev (Sept. 1640) şi apoi de Sinodul dela Iaşi (15 Sept. — 27 Oct. 1642) unde a şi fost tradusă din latină în greacă de Meletie Sirigul. Trimisă la Constantinopol, Partenie, patriarhul ecumenic, împreună cu sinodul şi clerul său cercetează din nou M.O. şi o aprobă. Aprobări ulterioare vin şi dela patriarhii Ioanichie al Alexandriei, Macarie al Antiohiei, Paisie al Ierusalimului şi dela Partenie mitropolitul de Hios.

Prima ediţie în limba greacă a M. O. s'a făcut în Olanda în 1667, la îndemnul dragomanului Porţii, Panaiot Nicusios. A doua la Lipsca, în 1695, după ediţia tipărită în Olanda, de către profesorul din Upsala Laurentius Normannus, care, pe lângă note marginale, a făcut şi o traducere în latineşte.

A treia ediţie greacă s'a făcut în România, la Snagov, la 1699, cu o prefaţă a lui Dositeiu al Ierusalimului, tipograf fiind Antim de la Ivir, iar diortositor Panaiot din Sinope. Ediţia dela Snagov a folosit un ms care se apropie mai mult de ms Parisinus 1265, decât de ediţia din 1667. Mai sunt şi alte ediţii greceşti, amintite de altfel de I. P. S. S. Tit, dar nu prezintă interes, afară de ediţia lui Ernestus Iulius Kimmel, din 1843, care a fost folosită mult şi care introduce în text lecturi şi conjecturi din ediţia Normannus cât şi variante nou create.

Toate aceste 4 ediţii constituesc aparatul variantelor la ms Parisinus 1265, publicat acum prima dată de părintele profesor Nic. M. Popescu. Parisinus 1265 e un ms complet şi necorupt.

Diaconul G. Moisescu se ocupă de ediţiile în limba română ale M. O. şi găseşte 17 ediţii (recte 15 ediţii) între 1691 şi 1930. Aceste ediţii româneşti se împart în patru grupe.

Prima grupă cuprinde ediţiile din 1691, 1745, 1827 şi 1859. Ediţia din 1691, tipărită la Buzău, e traducerea românească a logofătului Radu Greceanu, necontestat, după tipăritura făcută în Olanda la 1667.

Ediţia din 1745 reproduce pe cea din 1691 de multe ori şi cu greşelile de tipar, pe când cea din 1827 desvălue multe înbunătăţiri ale asperităţilor de limbă şi revizuiri după izvoarele greceşti, toate datorite, crede diac. Moisescu, Mitropolitului Grigorie dascălul. După aceasta a fost reprodusă ediţia din 1859 cu înlăturarea unor cuvinte de origine slavă.

A doua grupă o formează ediţiile traducerii lui Filaret Scriban, traducere făcută din ruseşte. Mai curgătoare ca limbă, cu identificarea mai multor citate din Scriptură, dar şi cu scăderile ce le poate prezenta o traducere după altă traducere. Prima ediţie a lui Scriban e tipărită la Neamţ în 1844, după care s'a reprodus la Sibiu, la 1855, iarăşi la Neamţ în 1864, la Iaşi în 1874 de Iosif Bobulescu şi din nou la Sibiu, în 1914, de către Dr. Pavel Roşca.

A treia grupă o formează ediţiile ce au la bază traducerea lui Barbu Constantinescu publicată prima dată la Buc. în 1872. După această ediţie înlocuindu-se neologismele, a apărut la Sibiu în 1877 o nouă ediţie, iar la Bucureşti, după doi ani, in 1879, o altă ediţie similară celei dela Sibiu.

A patra grupă de traduceri în româneşte şi tipărituri o formează traducerile întocmite din iniţiativa Sf. Sinod. Prima ediţie apare abia în 1899, a doua în 1922 şi a treia în 1930, toate tipărite la Bucureşti.

Toate concluziile de mai sus ale Diaconului Moisescu pot fi îndreptăţite însă ştiinţificeşte sunt lipsite de documentarea necesară. Mă explic. Părintele profesor Nic. Popescu a folosit cele 4 ediţii Olanda (O), Normannus (N), Snagov (D) şi Kimmel (K) ale Mărturisirii Ortodoxe în greceşte ca variante la ms Parisinus pe care îl tipăreşte; de aceea la textul grecesc vom găsi în aparat notate deosebirile ce le prezintă susamintitele ediţii şi paralel cu aceste variante şi identificarea şi trimiterile la părinţii bisericii din care se fac citate.

Diaconul G. Moisescu împarte şi dânsul cele 17 — recte 15 — ediţii în româneşte ale M. O. în patru grupe. Fiecare din cele 4 grupe e formată din ediţiile ce pornesc de la un prototip astfel botezate: grupa I: G^1, G^2, Gg, Gc,

grupa II: F^1, F^2, F^3, Fb, Fr, grupa III: C^1, C^2, C^3, şi grupa IV: Sa, Sp, S^1, S^2, S^3. Am fi dorit însă ca siglele acestea care marchează ediţii să fi avut numai exponenţi numerici pentru consecvenţă — şi nu şi exponenţi literali. De ce Gg şi Gc şi nu G^3, G^4,? De ce Fb, Fr şi nu F^4, F^5, de ce Sa, Sp şi nu S^4, S^5? Cu toate că Sa şi Sp nefiind «publicate», nici nu trebuiau notate.

După această paradă de sigle cu exponenţi numerici şi literali s'ar aştepta oricine să vadă un aparat critic al variantelor pentru documentarea concluziilor de mai sus, pentru o prezentare similară ediţiei greceşti precedente. Un cercetător ar fi putut oricând să reconstitue ediţia cutare sau cutare şi să-şi dea seama de deosebirile profunde sau superficiale între grupe şi ediţii. Şi aici se putea vedea şi preţui priceperea şi îndemânarea editorului. Nimic din toate acestea. Siglele acelea au fost puse pentru o aparenţă doctă, căci Diaconului Moisescu nici prin gând nu i-a trecut să facă la textul românesc ceea ce a făcut preotul profesor Nic. Popescu la textul grecesc. Zicem «nici prin gând nu i-a trecut» editorului, deoarece singura dorinţă neîmplinită e «un studiu asupra glosarului acestei ediţii» pe care speră să-l realizeze în vremile de pace ce vor urma.

C. Grecescu

NOTIȚE BIBLIOGRAFICE

I. BIBLIOGRAFIE

1. **Naghiu I. E.**, *Mărunțișuri bibliografice*, în *Hrisovul*, IV (1944), p. 130—146. — Contribuții la Bibliografia Românească Veche. *Ilie Corfus*

2. **Tomescu Mircea**, *Revista pentru istorie, archeologie și filologie*, I—XVI (1882—1922). *Repertoriu bibliografic*, București, 1945, 60 p. — Notă bibliografică asupra Revistei de sub conducerea lui Gr. Tocilescu, ca organ al Soc. istorice române, sub direcția și în proprietatea lui Em. E. Kretzulescu : fascicole, volume, tipografie, ani de apariție, format, pagine și planșe, apoi cuprinsul acestui organ periodic repartizat pe următoarele 20 capitole: *Bibliografie*, *Societăți* (Soc. istorică română, birou, comitet, conferințele ținute), *Redacționale*, *Invățământ*, *Metodologie*, *Folclor* (Texte, studii, dări de seamă), *Artă populară*, *Filologie* (studii, dări de seamă), *Tipografii* (Studii, dări de seamă), *Arhitectură și artă bisericească* (Studii, dări de seamă), *Biserici*, *mănăstiri*, *schituri* (Studii, inscripțiuni bisericești, excursii la lăcașuri sfinte, dări de seamă), *Muzee*, *Sigilografie-Numismatică* (Studii, dări de seamă), *Muzică*, *Literatură* (Texte reproduse, studii, dări de seamă), *Editări de texte istorico-literare*, *Istorie* (Excursii istorice, documente, studii, dări de seamă), *Geografie*, *Arheologie* (Studii, dări de seamă), *Biografie* (Figuri culturale, figuri istorice) și *Genealogie*. Repertoriul dă o listă a ilustrațiilor și facsimilelor neîncadrate în text, un indice analitic și altul de autori. E o lucrare de informare asupra cuprinsului unei reviste cum nu se poate mai utilă. *C. Gr.*

II. OPERE CU CARACTER GENERAL

3. **Brătianu Gh. I.**, *L'histoire roumaine écrite par les historiens hongrois*, în *Revue historique du sud-est européen*, XX (1943), p. 80—165. — Se urmărește interesul deosebit pe care tânăra școală istorică ungară îl dă Istoriei Românilor.

R. I. Perianu

III. PREISTORIE

4. **Berciu D.** și **Berciu Ion**, *Cercetări și săpături arheologice în județele Turda și Alba* (1943), în *Apulum*, vol. II (1943—1945), p. 1-80, cu un rezumat în limba franceză; și extras. — Se publică descoperirile arheologice din numeroase stațiuni preistorice identificate acum pentru prima oară de către autori. In prima

parte a studiului se prezintă materialul arheologic, bogat şi variat, iar în cap. II d. D. Berciu se opreşte asupra observaţiunilor de caracter stilistic, cronologic şi stratigrafic scoase din studierea acestor descoperiri în timpul săpăturilor. Se arată aci contribuţia descoperirilor din 1943 la elucidarea mai multor probleme din preistoria Transilvaniei şi în general din aceea a Daciei şi a Sud-Estului. *D. B.*

5. **Berciu D.**, *Contribuţia lui Ion Andrieşescu la Preistoria Daciei şi a Sud-Estului european*, în *Buletinul Muzeului judeţului Vlaşca « Teohari Antonescu »*, vol. III (1945), p. 1-31 şi extras. — Este textul comunicării făcute la Institutul de Istorie Naţională din Bucureşti la 15 Martie 1945. D. D. Berciu prezintă opera de *preistorician* a profesorului Ion Andrieşescu, creatorul preistoriei ştiinţifice dela noi. Fiindu-i elev şi colaborator mulţi ani în şir, autorul arată problemele mari din preistoria Daciei şi a Sud-Estului la care Andrieşescu a adus contribuţia sa de savant de formaţie istorică. Această contribuţie ar fi depăşit, după autor, pe aceea a lui Vasile Pârvan, Andrieşescu fiind *creatorul unei şcoli autohtoniste şi tracizante la noi, ale cărei idei stau la baza istoriografiei române* (p. 28). La sfârşitul studiului se dă şi bibliografia lucrărilor cu caracter arheologic ale lui Ion Andrieşescu. *D. B.*

6. **Berciu D.**, *Paleoliticul şi Mesoliticul în Balcani*, în *Illyrica*, vol. I (1945), p. 1-16. — In primul volum al revistei *Illyrica*, publicaţie a Institutului Român din Albania, al cărui director este autorul, d. D. Berciu dă o privire generală asupra paleoliticului şi mesoliticului din Balcani, aşa cum se oglindesc aceste civilizaţii în lumina ultimelor cercetări şi descoperiri arheologice. Se spulberă vechea părere că Sud-Estul european n'ar fi fost locuit în primele perioade ale preistoriei decât în mod sporadic. Jaloanele cunoscute până acum arată din contră că toată Peninsula Balcanică n'a fost ocolită de omul paleolitic. Cele mai recente descoperiri sunt cele din Albania. Studiul de mai sus face parte dintr'o serie de prelegeri ţinute de d. D. Berciu la Facultatea de Filozofie şi Litere din Bucureşti. *D. B.*

7. **Horedt Kurt**, *Steinaxt mit tierkopfförmiger Spitze aus Siebenbürgen*, în *Dacia*, vol. IX-X (1941—1944), p.539—540. — O secure din rocă dură (serpentin) descoperită în regiunea Alba-Iulia, de o formă caracteristică, având la braţul-tăiş o interesantă stilizare a capului unui animal. Autorul o pune în legătură cu sceptrele dela Fedeleşeni, Sălcuţa şi Casimcea, care aparţin complexului cu ceramică pictată de stil Cucuteni şi civilizaţiei Gumelniţa-Sălcuţa. D-l Horedt crede că securea amintită se datează în perioada de transiţie dintre eneolitic şi începutul bronzului. Piesa merită toată atenţiunea.

D. Berciu

8. **Popescu Doriu**, *Fibeln aus dem Nationalmuseum für Altertümer in Bucureşti*, în *Dacia*, IX—X, p. 485—511. — Autorul continuă prezentarea fibulelor preistorice, romane, bizantine şi barbare aflate la Muzeul Naţional de Antichităţi din Bucureşti, descoperite în diferite regiuni ale ţării. Insoţit de clişee şi descrieri precise, acest material e împărţit în grupe tipologice, încât, formează un util catalog necesar pentru determinări cronologice în săpături sau descoperiri întâmplătoare. *D. Tudor*

IV. ISTORIE ANTICĂ

9. **Borza Al.**, *Informations nouvelles sur le camp romain de Cenad*, în *Dacia* IX—X, p. 551—553. — Determinarea zonei de stăpânire sau protectorat roman în vestul Daciei capătă preciziuni noi, prin descoperirea unor cărămizi stampilate în castrul roman de pe Mureş, în apropiere de vărsarea râului în Tisa. Această fortificaţie deşi cunoscută, rămânea un punct de întrebare în ceea ce priveşte garnizoana ce a ocupat-o. Cărămizile prezentate de d. B. ne arată detaşamente ale legiunii XIII Gemina, din armata Daciei. Cărămizile cu stampila *Sisc(ia)* trebuesc socotite a fi turnate la Cenad, de un detaşament militar venit aci pentru lucrări sau lupte, din armatele Pannoniei inferioare, dela Siscia. Sunt numeroase exemple, când unităţile romane detaşate în asemenea situaţii semnează cărămizile numai cu numele localităţii de garnizoană. Sunt de asemeni preţioase, indicaţiile topografice asupra staţiunii romane dela Cenad şi a unor monumente descoperite întâmplător. *D. Tudor*

10. **Cantacuzino Gh.**, *Le grand camp romain situé près de la commune de Băneasa (dép. de Teleorman)*, în *Dacia*, IX—X, p. 441—472. — Studiile topografice şi arheologice asupra limesului transalutan sau valahic se găsesc într'un stadiu înapoiat. De aceea, au apărut o mulţime de ipoteze asupra epocei ridicării şi părăsirii lui de Romani. Castrele ce-l apărau, în afară de cel dela Săpata de jos, nu s'au bucurat de săpături sistematice. Pentru aceste motive reluarea cercetărilor arheologice pe acest limes este binevenită şi săpăturile d-lui Gh. C. la Băneasa aduc interesante contribuţii. Autorul are nenorocul a cerceta un castru foarte sărac în material arheologic şi constructiv. Lacuna este umplută printr'o serioasă analiză topografică a stratigrafiei săpăturilor, pe care le încadrează în ştirile ce le avem până acum despre acest limes. Prin descrierea amănunţită a regiunii Băneasa se poate stabili importanţa strategică a castrului pentru apărarea limesului transultan. Tot atât de utilă este trecerea în revistă a întregei bibliografii, privind problema acestui sistem defensiv. Cercetările d-lui C. s'au extins deocamdată numai asupra castrului mare dela Băneasa, pe care l-a sondat prin nouă tranşee în punctele esenţiale şi care au dat toate aceeaşi situaţie stratigrafică. Castelul fusese înconjurat cu un zid din pământ ars încoronat cu crenele de cărămidă şi răzimat pe un val de pământ. In faţa zidului exista obişnuita bermă (2 m. lărgime) şi un şanţ lat de 8 m. şi adânc de 2,50 m. Studiul d-lui C. reprezintă rodul unei atenţii deosebite puse în săpături şi a unor analize stratigrafice prezentate cu un exces de amănunte descriptive. *D. Tudor*

11. **Floca Oct.**, *Der römische Ziegelofen von Sarmizegetusa*, în *Dacia*, IX—X, p. 431—440. — Autorul, care este un activ cercetător arheolog în regiunea Haţegului, a avut marele noroc să descopere un interesant cuptor din cărămidă romană. Buna conservare a cuptorului i-a permis o reconstituire perfectă a arhitecturii şi sistemului de ardere. El se găseşte lângă Sarmizegetusa, în cătunul Hobîţa, pe dealul Sucionilor. Se folosea pentru ars cărămizi, ţigle, bucăţi de mozaic din teracotă, tuburi de hypocaust şi probabil vase. Cuptorul se compunea dintr'un subsol pentru foc şi o cameră etajată pentru pus materialul de ars. Comunicarea între ele prin orificii mari. Intreaga construcţie e zidită pe panta dealului spre a fi ferită de umezeală. Condiţiile de funcţionare sunt sta-

bilite de autor printr'o descriere iscusită a topografiei şi arhitecturii cuptorului. *Officina*, aşa cum arată ţiglele stampilate, aparţinea proprietarului *Marcus, Ser(vius) Donatus*. Studiul e însoţit de ridicări topografice şi reconstituiri.

D. Tudor

12. **Florescu Gr.**, *Monumenti antichi di Durostorum*, în *Dacia*, IX—X, p. 427—430. — Sunt grupate câteva descoperiri întâmplătoare, unele puţin cunoscute, altele inedite, făcute la Durostorum (Silistra). Primul monument reprezintă un ospăţ funebru, reprezentat după normele romane. Faţă de marea masă a pietrelor funerare romane sculptate rudimentar, cel din Durostorum se distinge printr'o artă îngrijită. Un cap de marmoră probabil imperial, publicat de V. Pârvan, este revizuit în ceea ce priveşte descrierea, caracterele stilistice şi datarea lui.

D. Tudor

13. **Luchian Oct.**, *Imitaţie barbară a unui dinar dela Traian*, în *Cronica numismatica şi arheologică*, XIX (1945), nr. 133—134, p. 5-6. — Dinarul roman pe care îl descrie d. inginer Oct. Luchian are pe avers chipul lui Traian, iar pe revers o columnă, a cărei legendă se referă la Antonin Piul.

Nestor Camariano

14. **Mitrea B.**, *Le trésor de Fărcaşele (dép. de Romanaţi). La pénétration du commerce romain dans la petite Valachie, avant la conquête de la Dacie*, în *Dacia*, IX—X, p. 359—397. — Muzeul Naţional de Antichităţi a intrat în posesia unui nou tezaur cu dinari romani, descoperit la Fărcăşele în Romanaţi, într'un vas local get. Inventarul acestor monete e prezentat într'o amplă descriere şi bibliografie de d. M. Cronologia celor 84 piese care formau acest tezaur se extinde dela 172-38 a. Chr. Dintre ele merită o deosebită atenţie — pe care le-o acordă şi autorul — un număr de 13 variante rare în secolul I a. Chr., o serie de contramărci şi trei imitaţii barbare. Cu această ocazie d. Mitrea trece în revistă toate tezaurele republicane romane găsite în Oltenia. Prin acei *numi male fabricati*, semnalaţi de Laurian în tezaurul dela Islaz, trebuesc înţelese şi piese rău conservate. In acest tezaur s'au mai introdus şi piese târzii, descoperite tot la Islaz dar în altă parte. Extrem de necesară era catalogarea sumară a depozitelor monetare descoperite la Roeşti-Vâlcea, Căpreni-Dolj etc. Cât priveşte clasificarea făcută după criteriul perioadelor lui Grueber, acest criteriu nu poate fi aplicat cu succes la Oltenia (cum remarcă şi autorul) deoarece tezaurele din această regiune nu au precizate conţinutul şi felul descoperirii. Se stabilesc două curente de penetraţie ale monetei romane: pe Valea Jiului şi pe a Oltului. Ar fi necesar (ceea ce autorul o va face în viitor) ca fenomenul penetraţiei monetare romane să fie legat şi de alte descoperiri de natură arheologică. Din punct de vedere numismatic studiul d-lui M. rămâne excelent şi o bază sigură pentru urmărirea unor legături economice ce preced cu mult cucerirea Daciei.

D. Tudor

15. **Săveanu Sauciuc Th.**, *Callatis. VIII-e rapport préliminaire. Fouilles et recherches des années 1937—1940*, în *Dacia*, IX—X, p. 243—347. — Se continuă prezentarea bogatelor descoperiri arheologice făcute la Mangalia, unde, din cauza aşezării moderne, cea mai mare parte din ruinele antice sunt acoperite de case. Din această cauză, cu mari dificultăţi, d. S. este silit a săpa acolo unde-i permit proprietarii şi cu multă migală caută a reconstitui din fragmente izolate, aspectul urbanistic şi cultural al Callatidei. Sunt descrise o serie de morminte, clădiri, zidării, conducte de canalizare etc., descoperite cu ocazia unor lucrări de tera-

samente şi lucrări urbanistice făcute la Mangalia în ultimii ani. Un loc important îl ocupă descrierea unor fragmente arhitectonice, sculpturi în marmoră, mănuşi de amfore stampilate, fragmente epigrafice pe piatră, figurine de teracotă, lămpi de lut, ceramică etc. Toate acestea dau o puternică lumină despre înflorirea la care ajunsese colonia pontică. Dintre monumentele epigrafice mai importante sunt de semnalat două decrete, unul în onoarea lui Philon, fiul lui Hecataios şi altul pentru Ariston, fiul lui Ariston. *D. Tudor*

16. **Ştefan Gh.**, *Monuments inédits de Noviodunum*, în *Dacia*, IX—X, p. 473—483. — Mai multe descoperiri întâmplătoare făcute la Isaccea, formează obiectul acestui articol. Materialul a fost cules dintr'o carieră de piatră, care distruge pe încetul cetatea Noviodunum, fără a se putea pune capăt acestui modern şi oficial vandalism. Un altar mic pomeneşte numele lui *Romanus, miles leg(ionis)* I *Ital(icae)* şi e dintr'o epocă posterioară reformelor lui Diocleţian. Un alt altar mic, cu o inscripţie tot aşa de târzie, prezinte serioase dificultăţi epigrafice. Urmează un altar anepigraf şi patru lămpi romane obişnuite. O placă de plumb rectangulară (nr. 9, fig. 8) este în realitate o ramă de oglindă care avea la colţuri pietre colorate (cf. Michon, *Bull. arch.*, 1909, p. 233 sqq., nr. 4-6 şi *Strena Buliciana*, Zagreb, 1924, p. 161 sqq.). Prezentarea se încheie cu un plumb sigilat bizantin semnat Ισακιος δεσποτης
D. Tudor

17. **Ştefan Gh.**, *Un petit trésor de monnaies découvert en Valachie*, în *Dacia*, IX—X, p. 349—357. — In 1944, Muzeul Naţional de Antichităţi a achiziţionat un mic tezaur monetar format din 21 dinari republicani romani şi 9 tetradrachme, descoperit în com. Butculeşti-Teleorman. Piesele romane prezintă emisiuni dela 172-77 a. Chr. Tetradrahmele sunt thassiene: opt originale, iar una barbarizantă. Lipsa unor informaţii satisfăcătoare asupra conţinutului real al acestui depozit şi felul descoperirii, îl determină pe autor la o justificată prudenţă în ceea ce priveşte formularea unor concluzii de circulaţie monetară şi de natură istorică. Descrierea pieselor este amplă cu o ilustraţie precisă. *D. Tudor*

18. **Tudor D.**, *Monuments de pierre de la collection Cezar Bolliac au Musée National des Antiquités de Bucureşti*, în *Dacia*, IX—X, p. 407—426. — Din colecţia lui Cezar Bolliac sunt publicate o serie de bassoreliefuri şi fragmente statuare romane, cu caracter votiv, religios şi funerar. La o bună parte dintre aceste monumente, nu li se cunoaşte locul descoperirii. Cele identificate sunt dela Slăveni-Romanaţi, Drobeta, Sucidava, Romula, Zimnicea şi Alexandria. Dintre cele care prezintă importanţă religioasă locală sunt: monumente mithraice, statuete ale divinităţilor, *Hercule, Fortuna, Serapis, Bacchus, Jupiter, Hekate Nemesis, Cavalerul thrac, etc.* Cu această ocazie se publică complet şi o dedicaţie găsită la Romula, pentru *Jupiter Turmasgadis* (CIL. III, 8027).
D. B.

19. **Tudor D.**, *Spätrömische Gürtelbeschläge aus Südrumänien*, în *Dacia*, IX—X (1941—1944), p. 513—519. — Autorul publică o cataramă de bronz provenind din săpături regulate în 1942 la Celei (Sucidava) şi o piesă dela Turnu-Severin (Drobeta). Obiectele se datează în prima jumătate a secolului al V-lea, după monetele lui Teodosiu II (408—450) descoperite la Celei în acelaş strat de cultură, în care d. D. Tudor a găsit bronzurile amintite. Observaţiuni stilistice, cronologice şi stratigrafice interesante. *D. Berciu*

V. ISTORIA ROMÂNILOR PÂNĂ LA ÎNTEMEIEREA PRINCIPATELOR

20. **Bănescu N.**, *Precizări istorice cu privire la ducatele bizantine Paristrion (Paradunavon) și Bulgaria*, în *Acad. Rom., Mem. Secț. Ist.*, ser. III, tom. XXVI, mem. 3, p. 60-81 și extras, București, 1943, în 8⁰, 23 p. — Așa cum spune în rândurile dela începutul comunicării, autorul își expune « ideile mai însemnate ale lucrării de sinteză » pe care o pregătește în legătură cu cele două ducate bizantine întemeiate în locul statului bulgar, distrus de împărații bizantini Tzimiskes și Vasile al II-lea. Comunicarea are trei părți. In prima, care începe cu « câteva considerațiuni generale, asupra situației politice a Bulgariei sub stăpânirea Bizanțului », autorul arată, în concentrate rânduri, părerile învățaților bulgari, cari au atacat problema, scoțând în evidență insuficiențele acestora în raport cu ceea ce stabilise d-sa, în studiile mai vechi — din 1922 și 1923 — asupra chestiunii. La aceeași concluzie — cu deosebirea că mai adaugă un al treilea ducat, pe cel de Sirmium — ajunsese cu mulți ani înainte și învățatul rus N. Skabalannovič pe care — după cum ne-o spune subliniind — d. Bănescu nu-l cunoscuse. După ce discută afirmațiile acestuia, eliminând existența unui ducat de Sirmium, trece la un alt învățat care s'a ocupat cu problema aceasta a organizării administrative a Peninsulei Balcanice după victoria lui Vasile al II-lea, la grecul Kyriakides. In finalul acestei prime părți a articolului, se evidențiază că contrar părerilor celorlalți învățați, singura afirmație care se poate face în privința organizației administrative în aceste părți, este aceea că vechiul stat bulgar, după înfrângerea sa, a fost împărțit în « două theme bizantine » Paristrion (Paradunavon), situată la Nord-Estul Peninsulei, între Balcani, Pont și Dunăre, corespunzând vechei Bulgarii danubiene, anexată la imperiu de Tzimiskes (971) și ducatul Bulgariei, la Vest, în regiunile care formaseră centrul statului cucerit al lui Samuel, care gravitau în jurul fluviului Vardar ». Concluzia stă în picioare fiindcă numai în această formă își găsește sprijinul în izvoare și nu cum susțin ceilalți în cercetările lor. Partea a doua a articolului tratează în chip special despre thema Paristrion (Paradunavon). Sunt arătate aici evenimentele politico-militare care au dus la înfrângerea bulgară și la crearea themei acesteia de către bizantini și se înlătură cu argumente afirmațiile învățatului bulgar Zlatarski, acolo unde ele ignoră izvoarele. Numele acestei provincii de frontieră este discutat și se înlătură apropierea « cu tardivul Подоунавїе al Bulgarilor ». Se dă apoi « lista definitivă a guvernatorilor themei, atestați de izvoare dela întemeierea ei », și se amintesc unele evenimente mai importante, până în secolul al XII-lea, vreme în care ducatul s'a bucurat de multă prosperitate. După acest secol, izvoarele propriu zise nu mai amintesc fapte din vieața acestei theme. Singură sigilografia « rezervă adesea surprize » și mai dă câte o informație asupra ei. In a treia parte este discutată vieața themei a doua, « Bulgaria », după același criteriu. Se dă și pentru acest ducat lista guvernatorilor, după ce se discută chestiunea dregătorilor cu titlurile de *praetor* și *pronoetes* și din care, după cum spune : « In seria pe care o dăm, am omis deci pe așa zișii ...., lăsând sub beneficiu de inventar, numai pe pretori ». Se încheie după ce se aruncă o privire asupra populației acestei theme, care, atât de variată cum se prezintă, « trebuia să fie bine ocupată militar » de Bizantini spre a oferi garanție în privința ordinei și a stăpânirii.

G. T. Ionescu

21. **Bărcăcilă Al.,** *Un depozit de mici dinari tip vienez din veacul* 13-*lea, la Turnu-Severin*, în *Oltenia*, IV (1943), p. 37-52. —

22. **Berza M.,** *N. Iorga, historien du moyen âge*, în *Revue hist. du sud-est européen*, XX (1943), p. 5-30. — Autorul, întemeiat pe studiile şi cercetările lui N. Iorga asupra epocei medievale, încearcă să fixeze, cu ajutorul multor citate, aportul lui N. Iorga în diferite domenii speciale evului-mediu, subliniind punctele de vedere sub care Iorga a privit istoria medievală în general sau problemele controversate din această epocă. *R. I. Perianu*

23. **Brătianu Gh. I.,** *Le problème de la continuité daco-romaine*, în *Revue historique du sud-est européen*, XX (1943), p. 48-79. — Plecând dela observările lui F. Lot asupra lucrării, « Une énigme et un miracle historique, le peuple roumain », ed. II, d. Gh. Brătianu discută din nou problema continuităţii, analizând cele patru argumente principale pe care F. Lot le consideră că ar vorbi contra continuităţii. Cele patru puncte susţinute de F. Lot sunt: 1. Dispariţia oricărei urme de civilizaţie romană sub forma oraşelor, drumurilor, monezilor, ceramicei etc. 2. Identitatea idiomului aromân cu cel moldo-valah. 3. Liturgia slavă. 4. Toponimia. *I. R. Perianu*

VI. ISTORIA ROMÂNILOR DUPĂ ÎNTEMEIEREA PRINCIPATELOR

1. IZVOARE
(Texte şi Studii)

24. **Bălan T.,** *Din corespondenţa lui Mihail Kogălniceanu cu fraţii Hurmuzachi* (1840—1865), în *Arhiva Românească*, IX, partea 1 (1943), p. 59-72.

25. **Grecescu C.,** *Despre Cronica Bălăceanească*, în *Hrisovul*, IV (1944), p. 116—121. — Autorul arată că aşa numita cronică Bălăceanească (1629—1724), cuprinsă într'un ms ce se păstrează în biblioteca Episcopiei române dela Oradia, nu este altceva decât un fragment al cronicei lui Radu Popescu, fragment identic cu ms 537 din Biblioteca Academiei Române. Deci nu există o cronică Bălăcenească; cea numită astfel (de N. Iorga) este opera lui Radu Popescu. Totuşi există o înlocuire în cronica lui Radu Popescu — precizează autorul — prin cronica Cantacuzineştilor, privind reabilitarea lui Şerban Cantacuzino. Aceasta e cronica dela Cluj (ms 646 din Biblioteca Universităţii), care la rândul ei e identică cu cea cuprinsă în ms 436 din Biblioteca Academiei Române.

Ilie Corfus

26. **Nicolăescu-Plopşor C. S. dr.,** *Hronograful lui Moxa*, în *Oltenia*, IV (1943). p. 1-28. — Cu acest prilej, autorul dă la iveală un nou manuscris al Hronografului, despre care se credea până acum că nu s'a răspândit, nu s'a copiat şi n'a avut influenţă asupra cărturarilor timpului. Noul manuscris a fost găsit la Coţofeni (Dolj) şi a aparţinut seminaristului N. R. Pretorian din acea comună, între anii 1875—1878. Manuscrisul este miscelaneu şi cuprinde: *Pildele lui Esop*, continuă cu *Hronograful lui Mihail Moxalie* şi sfârşeşte cu *Istoria Ţării Româneşti de când au descălecat pravoslavnicii* creştini aici în ţară. Hronograful este intitulat *De începutul lumii de întâi*. Deosebirea acestui manuscris faţă de

ediția cunoscută e că *are limba mai curgătoare*. Existența unui al doilea manuscris al acestei cronici ne arată că e la circulat și s'a răspândit și că în liniștea mănăstirilor oltene, istoriografia a fost cultivată încă de timpuriu.

Ioan M. Neda

27. **Sava A.**, *Corespondența lui Ilie Kogălniceanu cu fratele său Iancu*, în *Arhiva Românească*, IX, I (1943), p. 3-58.

28. **Ungureanu Gh.**, *Documente relative la începutul domniei lui Ioan Sandu Sturza Voievod*, în *Revista Arhivelor*, VI (1944), p. 47-59. — Sunt publicate o serie de documente, găsite într'o condică, în care sunt trecute toate copiile documentelor căimăcămii lui Vogoridi și începutul domniei lui Ioan Sandu Sturza. *C. Nicolescu*

2. DISCIPLINE AUXILIARE

29. **Andreescu C.**, *Știință și tehnică în istorie*, în *Hrisovul*, IV (1944), p. 5-59. — Un temeinic studiu, utilizând o literatură de mâna întâia și mai ales apuseană. Principalele capitole tratează despre istoria ca știință și despre metoda științifică în istorie, pentru a termina cu rostul Școalei de Arhivistică.

Ilie Corfus

30. **Berza M.**, *Genealogia — disciplină auxiliară a Istoriei*, în *Hrisovul*, IV (1944), p. 81-99. — Lecție de deschidere a cursului de Genealogie, la Școala de Arhivistică (Decemvrie, 1944). *Ilie Corfus*

31. **Karadja Constantin I.**, *Portretul și stema lui Grigorie Țamblac și misiunea sa la Conciliul din Constanța*, în *Acad. Rom.*, *Mem. Secț. Ist.*, ser. 3, tom. 26, mem. 6, p. 141—150, și extras, București, 1944, în 8°, 10 p. + X pl. — Amintind de părerile pe care le emisese cu prilejul unor publicații ale sale mai vechi, tot în Analele Academiei Române, în legătură cu « stema cu cele trei capete de negri », ca și de ipoteza ce făcea, și prin care « stema atribuită lui Grigorie Țamblac fusese alcătuită din inițialele mitropoltului », autorul desbate iar chestiunea acestei steme constatând că atunci, nu avea decât parțial dreptate. De data aceasta crede că, prin examinarea mai de aproape a miniaturii stemei, deformată în ediția cronicei lui Anton Sorg, se pot observa unele amănunte care ar da dreptul să se creadă că avem de a face cu un autentic portret al lui Gr. Țamblac. Se descrie miniatura « reprodusă de pe cel mai vechi și mai bun manuscris al cronicei lui Ulrich von Richental ». Revenind și asupra părerii după care credea că Gr. Țamblac a venit la conciliul din Constanța chiar la începutul lui, admite că marele prelat nu a fost prezent decât la sfârșitul lui, acceptând părerea admisă de toți istoriografii că Țamblac a sosit la Constanța în Fevruarie 1417. Autorul are credința că Grigorie Țamblac n'a sosit la conciliu însoțit de delegația română sau alte delegații de preoți și mireni din Sud-Estul Europei. Față de actul de supunere făcut de Țamblac bisericii catolice, delegațiile bisericii răsăritene au fost chiar ostile, așa că el, cel mult, a angajat numai biserica ruteană și atât. Cronica lui Ulrich von Richental, după care dă informațiile din acest nou articol al său, mai ales în partea care descrie sosirea delegațiilor ca și în privința cronologiei, este lipsită de plan și siguranță. Știrile sunt chiar fanteziste când este vorba de țări pe care cronicarul nu le cunoaște. Planșele dela sfârșit sunt o completare a celor din articolul publicat în 1926, privind aceeași chestiune. *G. T. Ionescu*

32. **Moisil Const.**, *Realipirea Ardealului de Nord și importanța ei pentru numismatică și arheologie*, în *Cronica numismatică și arheologică*, XIX (1945), nr. 133—134, p. 1-3. — După patru ani de subjugare Ardealul de Nord, cu o populație românească compactă a trecut din nou cu ajutorul marilor noștri aliați sub stăpânirea românească. Această regiune a Ardealului are o importanță deosebită pentru arheologie și numismatică fiindcă are multe localități bogate în antichități din epocele preistorice cât și din timpul Dacilor și a stăpânirii romane. Iată câteva nume de localități cunoscute prin ceramica pictată, obiecte de bronz și tezaure de monete dace și romane republicane și imperiale: Ariușd (județul Trei Scaune), Otomani (jud. Bihor), Dej (jud. Someș), Toci (jud. Năsăud), Prundul Bârgăului (jud. Trei Scaune), Feleac (jud. Someș), Șimleul-Silvaniei (jud. Sălaj) etc. Tot în această parte a Ardealului se află ruinele cetăților romane Porolissum și Napoca, precum și numeroase urme de castre, castele și vile romane. *Nestor Camariano*

33. **Potra George**, *Contribuțiuni la istoricul arhivelor românești*, în *Revista Arhivelor*, VI (1944), p. 1—28. — După câteva considerații de ordin general asupra modului de a păstra arhivele în decursul timpului, cercetătorul atrage atențiunea asupra importanței pe care o au pentru secolul al XVI-lea, în special, arhivele păstrate în Transilvania, la Sibiu, Brașov și Bistrița. Nestatornicia vieții din Principate nu a permis păstrarea arhivelor: nu exista obiceiul de a face copii după acte, poate cel mult să fi existat o ciornă în românește a actului redactat pe urmă în limba slavă, numai actele de mare importanță, tratate de pace, tratate comerciale etc. erau făcute în dublu exemplar și erau păstrate la cancelaria domnească. Abia din vremea lui Mihai Viteazul se iau măsuri de păstrare a actelor, iar mai târziu domnitorii Constantin Brâncoveanu, Nicolae și Constantin Mavrocordat etc. se îngrijesc de păstrarea arhivelor. Familiile oerești — Buzeștii, Grecenii, Cantacuzinii — aveau arhivele lor, de asemenea și negustorii români din Sibiu și Brașov au lăsat arhive bogate.

Corina Nicolescu

34. **Sacerdoțeanu A.**, *Introducere în arhivistică*, în *Hrisovul*, IV (1944), p. 60-80. — Lecție de deschidere a cursului de arhivistică la Școala de Arhiviscă (28 Noemvrie, 1944). *Ilie Corfus*

35. **Sacerdoțeanu A.**, *« Regest » și « rezumat »*, în *Hrisovul*, IV (1944), p. 100—111.

36. **Sacerdoțeanu A.**, *Valoarea « numărului » documentelor medievale*, în *Hriovul*, IV (1944), p. 123—130.

3. BIOGRAFII

37. **Bălașa Dumitru, pr.**, *Despre familia lui Alexandru al II-lea Voevod (Știri noui bazate pe inscripțiile descoperite la mânăstirea Bucovățul Vechi-Dolj)*, în *Oltenia*, IX (1943), nr. 1-12, p. 29-36. — Aduce unele amănunte.

Ioan M. Neda

38. **Bălașa Ion, pr.**, *Document referitor la Șetrarul Iancu Jianu*, în *Oltenia*, IX (1943), p. 122. Are data 1837 Oct. 19 și emană dela Cârmuirea județului Romanați. *Ioan M. Neda*

39. **Oțetea A.**, *Kogălniceanu istoric*, în *Ethos*, I (1944), Iași-Alba-Iulia, nr. 2-3, p. 224—231. — Se urmărește activitatea lui Mihail Kogălniceanu ca istoric,

punându-se în lumină marele merit de a fi cel dintâi istoric critic al nostru și de a fi introdus pentru prima dată stilul științific, opera lui istorică fiind valoroasă până azi. *C. Nicolescu*

40. **Popovici D.,** *Din legăturile lui M. Kogălniceanu cu Transilvania*, în *Arhiva Românească*, IX 1 (1943), p. 125-143.

41. **Rădulescu A.,** *Din viața și activitatea lui Mihail Kogălniceanu în anii* 1865—1867, în *Arhiva Românească*, IX 1 (1943), p. 87—123.

4. ISTORIA POLITICĂ ȘI DIPLOMATICĂ

42. **Corivan N.,** *Preciziuni în legătură cu revoluția dela 1848*, în *Arhiva Românească*, IX 1 (1943), p. 145-188. — Un articol bine informat, autorul aducând și prețioase lămuriri la cunoașterea trecutului nostru mai nou.

Ilie Corfus

43. **Dobrescu Ion.** *Documente de moșneni*, în *Revistă Arhivelor*, VI (1944), p. 30—46. Peste cincizeci de documente strânse din satul de moșneni Brădet din județul Mehedinți. *C. Niculescu*

44. **Lapedatu Al.,** *In chestiunea disgrațierii lui M. Kogălniceanu de către Cuza-Vodă*, în *Arhiva Românească*, IX 1 (1943), p. 73-85.

45. **Macartney C. A..** *Problems of the Danube Basin*, Cambridge, University Press, ed. 2-a 1944, 160 p. în 8⁰ mic. Prima ediție în 1942.

C. C. G.

46. **Pavel Pavel,** *Why Rumania failed*, London, 1944, 282 p. în 8⁰, 8/6 shillingi. — Pricina căderii României e mai ales eroarea Aliaților « de a nu fi urmărit o politică agresivă antigermană în această parte a Balcanilor ». Cf. darea de seamă din *Foreign Affairs, an american quarterly Review*, Iuly 1945, p. 698.

C. C. G.

47. **Petrașcu N. N. și Bezviconi G. G.,** *Uniunea Republicelor Socialiste Sovietice*, București, 1945, 124 p. în 8⁰, 1.200 lei. — E « o prezentare sintetică » a marelui nostru vecin, sub raportul geografic, juridic, administrativ, economic, social și cultural. *C. C. G.*

48. **Petrașcu N. N. și Bezviconi G. G.,** *Relațiile ruso-române*, București, 1945, 120 p. în 8⁰, 1.500 lei. — Lucrarea, închinată generalisimului Stalin și M. S. Regelui Mihai I, e « o încercare de a schița trecutul relațiilor ruso-române ». Vom reveni asupra ei într'o recenzie desvoltată, aducând o serie de contribuțiuni la studiul acestor relații. *C. C. G.*

49. **Preca Pompiliu,** *Meetingul dela Oxford*, în *Transilvania*, 76 (1945), nr. 3-4, p. 69-74. — Tratamentul atât de neomenos aplicat de Unguri Românilor din Transilvania, în procesul Memorandului, a făcut cunoscut lumii Apusului faptul că Românii nu cereau favoruri nimănui ci numai drepturi care li se cuveneau. Intre Apusenii cari au plecat urechea la suferințele Românilor, a fost și națiunea engleză. Profesoara franceză Jeanne Del'Homme, care studia la Oxford și Londra, reușește, împreună cu Dimitrie I. Ghica, fiul lui Ion Ghica, fost ministru al României la Londra și cu profesorul Marin Demetrescu, să lămurească lumea engleză în privința cauzei românești și să provoace ținerea unui meeting la Oxford, în 1894. In ziua de 5 Martie, adunarea are loc în sala de festivități a Facultății St. Johns. In buletinul oficial al Universității locale,

Oxford Magazine, s'a făcut şi o dare de seamă a meetingului ţinut. La el a participat o serie de personalităţi din lumea cultă şi mai ales de mare influenţă engleză, între care e de amintit profesorul universitar W. R. Morfil, care a şi prezidat meetingul, apoi Carlyle, Roberto cu soţia sa, W. Hobhouse şi alţii. O deosebită satisfacţie a produs această dovadă de simpatie engleză, în rândurile Românilor din Transilvania. Ei şi-au arătat mulţumirea faţă de iniţiatorii meetingului, printr'o serie de scrisori şi telegrame pe care le-au trimes acestora. Aceste telegrame trimese de Români organizatorilor şi personalităţilor fruntaşe ce au participat la meeting, fac obiectul principal al articolului. La rândul lor Englezii au fost plăcut surprinşi, mai ales de scrisorile şi telegramele trimese din partea ţăranilor, de preotul Vasile Suciu din Căpuşul de Câmpie. *G. T. Ionescu*

50. **Rosetti Radu, general,** *Un capitol al luptei pentru neatârnare*, în *Acad. Rom., Mem. Secţ. Ist.*, ser. 3, tom. 26, mem. 5, p. 105—140 şi extras, Bucureşti, 1944, în 8°, 36 p. — Chestiunea independenţei române înainte de războiul din 1877 a fost foarte mult dezbătută. V. Boerescu a susţinut-o cu ardoare în ziarul (*Pressa*), iar Domnitorul Carol, cu toată opoziţia unora dintre cei cari socoteau că nu era încă momentul punerii acestei chestiuni, dintre cari unii făceau parte chiar din guvern, nu încetează de a lucra pentru reuşita ideii ce-şi propusese: făurirea independenţei. El încearcă o serie de relaţii cu miniştrii puterilor interesate, spre a-i face să înţeleagă necesitatea îndeplinirii unui asemenea act. Dorinţa Principelui şi a ţării, curând va ajunge la cunoştinţa puterilor mari. Marea însufleţire ce domnea în România pentru împlinirea acestui act, toate discuţiile pro şi contra şi mai ales activitatea Principelui, a lui V. Boerescu şi a guvernului în această privinţă, sunt urmărite cu atenţie de consulul austro-ungar din Bucureşti, care ţine mereu la curent guvernul său. Diplomaţia prusiană, rusească şi austro-ungară este mereu tatonată de principele Carol, pentru a se putea găsi un mijloc înfăptuitor. Manevrele din toamna anului 1874 ale armatei române, pun pe gânduri puterile interesate şi extrasele din comentariile baronului Haan, redate de autor, sunt elocvente. In această luptă pe care România o da pentru a-şi putea căpăta neatârnarea pe calea înţelegerii şi în faţa căreia se ridica opoziţia unor puteri vecine şi interesate, ce doreau întârzierea căpătării neatârnării cât s'ar fi putut mai mult, autorul scoate în evidenţă şi un incident ce interesează Academia Română. El priveşte chestiunea publicării unor acte din Arhivele Vienei, ce urmau să fie date publicităţii în colecţia Hurmuzaki şi pentru care se alocase de Stat o sumă specială. Cum ele ar fi putut folosi în scopuri politice în dauna Austro-Ungariei, prestigiul acesteia ar fi fost atins dacă publicarea lor ar fi fost subvenţionată de statul român. Reprezentantul austriac, Calice, ţine mereu la curent guvernul său, cu opinia din România, în privinţa încercărilor făcute pentru punerea în practică a neatârnării. Se dau, ca documentare, rapoartele lui Calice, din care se pot vedea şi părerile altor agenţi diplomatici, ca spre pildă ale celui al Franţei, care socotea « că independenţa României va fi fapt îndeplinit până într'un an », într'o discuţie ce a avut-o cu reprezentantul austro-ungar. Agentul diplomatic francez însă, se pare că nu inspira prea multă încredere, mai ales lui V. Boerescu, « care-l bănuia că intriga împreună cu opoziţia şi anumite persoane din Belgrad, din Constantinopol şi din Viena spre a răsturna pe domnitor ». Anglia nu vedea cu ochi buni răsturnarea domnitorului Carol. I. Ghica lămureşte în privinţa chestiunii acesteia pe Vivian, consulul general englez, care-i adusese la cunoştinţă fostului

prim ministru român, părerea statului său. Mare temere în rândurile diplomaților țărilor interesate a fost cu prilejul răscoalelor din Balcani, ca nu cumva Românii să se alieze cu răsculații, mai ales cu Sârbii, cari se bucurau de simpatie la noi. Și Domnitorul și oamenii noștri politici, contrar temerilor diplomaților, vedeau realizarea neatârnării țării numai pe cale pașnică, prin înțelegere și nu pe calea armelor. Față de insistențele puterilor mari de a nu lua atitudine în conflictul născut în Balcani, România va căuta să ducă o politică de neutralitate, dând a înțelege totuși că « dacă Turcia își va da sfârșitul (acum) va fi legitim pentru România ca să tragă toate foloasele posibile ».

G. T. Ionescu

6. ISTORIA ECONOMICĂ

51. **Borza Al.,** *L'« alac » (Engrain, Triticum monococcum) chez les Roumains. Etude botanique et d'histoire culturelle*, Sibiu, 1945, 43 p. + 2 planșe, f. pr. (formează nr. XVI din Bibliotheca rerum Transsilvaniae). — Alacul, cu nume roman, este cultivat azi numai în nord-vestul Transilvaniei; termenul acesta nu se întâlnește la niciunul din popoarele Peninsulei Balcanice și nici la Macedoromâni; el constitue astfel *o mărturie clasică a continuității Românilor în Dacia superioară.* C. C. G.

52. **Isăcescu Elena,** *O nouă monetă moldo-polonă*, în *Cronica numismatică și arheologică*, XIX (1945), nr. 133—134, p. 6-7. — Moneta de care se ocupă autoarea provine din vechea colecție a inginerului Alex. Isăcescu din Cernăuți, care a fost un mare colecționar. Pe aversul monetei se află un bust de cavaler ținând în mâna stângă un stindard, în dreapta un pumnal, iar pe piept purtând o cuirasă, pe care e reprezentată stema Moldovei; în partea dreaptă, lângă capul cavalerului, este semiluna, iar în partea stângă soarele. Pe reversul monetei, se află următoarea legendă în caractere latine : *GROS*(us) *ARG*(enteus) *TRIP*(lex) *CIVI*(tatis) *RIGE*(ensis), de asemenea se află și anul 1580. Autoarea înclină să admită « că această monetă este falsă și este posibil să fi fost bătută în timpul domniei lui Ștefan Răzvan chiar în Moldova, la Suceava, unde exista o bănărie așa zisă clandestină ». *Nestor Camariano*

53. **<Nicolăescu-Plopșor C. S.>,** *Vama dela Jiu*, în *Oltenia*, IV (1943), p. 151—152. — Vama Craiovei s'a numit și *Vama Jiului*, după cum vama Slatinei s'a numit și *Vama Oltului*. *Ioan M. Neda*

54. **Siruni Dj. H.,** *Armenii în viața economică a Țărilor Române*, București, 1944, 93 p. și 16 fot. în afară de text, extras din *Balcania*, II-III. — Se urmăresc emigrările Armenilor în decursul timpului în diferite regiuni și așezările armenești în ținuturile românești în diferite epoce. Cercetătorul consideră ca o exagerare afirmația prezenței elementului armenesc la Cetatea-Albă și în Transilvania încă din secolul X. Socotește întemeiată afirmația profesorului N. Iorga, în legătură cu prezența unor grupuri compacte de Armeni în Moldova, anterioară descălecării lui Dragoș Vodă. Elementele armenești din Crimeia, în deosebi dela Caffa, constitue baza armenimii moldovenești. Pentru Țara Românească așezarea Armenilor trebue fixată cu mult mai târziu, abia în veacurile XVI și XVII. Pe baza documentelor, se urmărește atitudinea Domnitorilor față de negustorii armeni, deosebit de binevoitoare. Ei se bucurau de o anumită independență administrativă și judecătorească. In epoca fanariotă, datorită concurenței făcută de negustorii greci și persecuțiile religioase, Armenii

nu mai deţin un rol tot atât de însemnat în vieaţa economică; mulţi dintre ei însă, se ocupă cu zărăfia, procurându-le bani, chiar Domnilor Fanarioţi dela Constantinopol, pentru a-şi lua tronul sau a-şi plăti obligaţiile faţă de Poartă. Perioada de după 1858 este socotită ca o epocă de decadenţă a armenimii din Principate. *C. Nicolescu*

9. ISTORIA BISERICII

55. **Bujoreanu St.,** *Schitul Ghireasca-Covurlui*, în *Revista Arhivelor*, VI (1944), p. 136—139. — Se dau o serie de date asupra moşiei Ghireasca şi a schitului de aici. Predoslovia unei Evanghelii, care a aparţinut schitului, din 1754. *C. Nicolescu*

56. **Irineu, Mitropolitul Moldovei,** *Petru Movilă şi Sinodul dela Iaşi*, Iaşi, 1943, 39 p. în 8°. — Autorul se ocupă de tinereţea lui Petru Movilă, de intrarea lui în monahism, de lupta ce a dus cu Uniţii, de urcarea lui pe scaunul mitropolitan al Kievului, de activitatea lui culturală şi literară, oprindu-se asupra lucrărilor: Slujebnic sau Liturghier, Lithos sau Piatra aruncată din praştia adevărului sfintei biserici ortodoxe ruse..., Evhologhiu sau Molitvelnic şi Mărturisirea ortodoxă a credinţei catolice şi apostolice a bisericii de răsărit. De asemenea Mitropolitul Irineu se ocupă şi de Sinodul dela Iaşi, de membrii cari au luat parte la el, de durata şi lucrările Sinodului. Studiul Mitropolitului Irineu este o prezentare utilă pe baza unui material cunoscut. *Nestor Camariano*

57. **Miniat Ilie,** *Didahii şi predici traduse de pr. D. Fecioru*, Bucureşti, 1945, 710 p. în 8°. — Didahiile şi predicile episcopului grec Ilie Miniat au fost foarte mult citite în Ţările Române atât în limba greacă cât şi în limba română. In total avem cinci versiuni româneşti. Prima este a mitropolitului Neofit, tipărită la 1742; a doua a profesorului G. Săulescu, în două ediţii, una tipărită la Iaşi în 1837 şi cealaltă la Bucureşti în 1897; a treia e făcută de preotul C. Moşescu, fiind tipărită la Brăila în 1863; a patra se datoreşte preotului Dem. Iliescu-Palanca, care a văzut lumina zilei în Bucureşti acum un an, în 1944, şi ultima este cea prezentă, a părintelui D. Fecioru. Această versiune, după cum ne spune preotul Fecioru în Cuvântul său, « are la bază textul grec editat de Arhimandritul Antim Mazarachis în a 16-a ediţie, tipărită la Atena în 1935 ». Tălmăcitorul mai adaogă că textul ediţiei lui Mazarachis a fost confruntat în cursul traducerii cu ediţia greacă din Veneţia din 1720, fiind notate în subsol variantele. Părintele Fecioru fiind un bun cunoscător al limbii greceşti, cum de altfel s'a văzut şi din celelalte lucrări publicate până acum, a reuşit să pună la dispoziţia publicului românesc nu numai o traducere bună din toate punctele de vedere, dar şi mai bogată faţă de celelalte traduceri amintite mai sus, ba chiar şi faţă de traducerea părintelui D. Iliescu-Palanca, publicată anul trecut. De notat că această traducere, după cum poate vedea orice cunoscător al limbii greceşti, şi după cum a arătat părintele Fecioru într'o documentată recenzie, publicată în revista Sf. Sinod (*Biserica Ortodoxă*, LXII, 1944, p. 77-92), nu este făcută din greceşte, cu toate că părintele profesor Iliescu-Palanca spune în titlu: « traducere din limba greacă », iar în prefaţă că a depus o muncă « de zece ani de lucru migălos ». Este dureros că preotul Iliescu-Palanca nu numai că n'a tradus din limba greacă, pe care probabil n'o posedă, dar a falsificat în multe părţi şi textul bietului Miniat ca să dea o nouă înfăţişare versiunii prof. Său-

lescu, de care s'a servit. Şi cu toate acestea s'a găsit un profesor universitar, Arhimandritul Iuliu Scriban, s'o recomande cu căldură în prefaţa sa preoţilor « pentru a îmbogăţi simţirea lor, a polei graiul lor ».

Nestor Camariano

58. **<Nicolăescu-Plopşor C. S.>**, *Din documentele mănăstirii Sadova-Dolj*, în *Oltenia*, IX (1943), p. 137—139. — Din 1683 Mai 8 şi 1685 Noem. 21.

Ioan M. Neda

59. **Stan Liviu dr.**, *Sfinţii Români*, Sibiu, 1945, 79 p. — Se ocupă de « Sfinţii Daco-Romani »: Dasius, Montanus şi Maxima, Nichita de Remesiana şi Nichita Martirul. Apoi înşiră 18 « Sfinţi Români » dintre cari mai importanţi sunt: Leontie dela Rădăuţi, Ioan dela Prislop, Daniil Sihastru, Vasile dela Moldoviţa, Iosif cel Nou dela Partoş, Ioan Românul. Scopul lucrării d-lui Stan este să arate că « alături de sfinţii pe cari îi cinsteşte întreaga Biserică există şi sfinţi români » cari nu ne sunt cunoscuţi nouă. De aceea e bine că s'a întocmit această lucrare însă nu în felul în care a conceput-o d. Stan. Nu-i suficient să se dea doar bibliografia şi simple menţiuni. Ar fi fost de dorit ca faptele acestor « sfinţi » să fie mai pe larg prezentate. De asemeni să fi fost lămurite anumite controverse, cum este cea privitoare la Sfântul Iosif cel Nou, mitropolitul Timişoarei, de care d. Stan nu aminteşte de loc. Lucrarea nu aduce noutăţi, autorul mulţumindu-se a reactualiza pe înaintaşii ce s'au ocupat de acest subiect.

I. D. Suciu

60. **Veniamin Pocitan Ploeşteanu**, *Schitul Măgarul (jud. Tutova)*, Bârlad, 1943, 12 p. în 8°, extras din « Păstorul Tutovei », nr. 7-8, 1943. — Schitul acesta, după date istorice, s'a înfiinţat cam pe la mijlocul secolului al XVI-lea şi a fost la început schit de călugări, iar mai târziu de maice, cum este şi până astăzi. După tradiţie ctitorii întemeietori ai schitului au fost mocanul Ion Breţcanu şi pădurarul Iftimie, care i-au pus hramul « Adormirea Maicii Domnului ». Interesate sunt cele ce ne-a păstrat tradiţia despre urmele schitului. La 1825 Ioanichie, un fiu al Vornicului Gavriil Conache, fost proprietar al moşiei pe care se află schitul, a trecut dela mănăstirea Neamţu în acest schit şi cu banii ce primea dela familie contribuia la nevoile schitului. La 1840 Ioanichie Conachi a stricat biserica de lemn, făcută de tatăl său, şi a ridicat una de zid, care este şi până astăzi. *Nestor Camariano*

10. ISTORIA ARTELOR

61. **Georgescu Haralamb**, *Ortodoxia, arta bizantină şi noi*, în *Simetria*, VI (1945), p. 23-45. — Consideraţii generale în legătură cu cele două tendinţe ale artei bizantine, între Occident şi Orient. Legătura artei noastre cu arta bizantină, în trecut. Tendinţele actuale, de a continua « în mod fals » această artă, pentrucă, socoteşte cercetătorul, artiştii noştri » cari simt rezonanţele sufletului neamului nostru spun deja tot ce trebue spus: privirile lor sunt îndreptate spre Occident ». *C. Nicolescu*

62. **Golescu Maria**, *Tabloul cosmografic al creaţiunii la mănăstirea Cetăţuia*, în *Revista Fundaţiilor Regale*, XII (1945), nr. 2, p. 320—329. — Analizează modul de a reprezenta creaţiunea şi animalele mitologice în Apus, în lucrările evului-mediu, trecând apoi la ilustrarea creaţiunii în câteva dintre mănăstirile dela noi: Cetăţuia, Horez, Colţea etc. Socoteşte această temă iconografică, foarte rară. *Corina Nicolescu*

63. **P<aleologul> V. G.**, *Pictura olteană în secolul al XIX-lea*, în *Oltenia* IV, (1943), p. 162—172. — Ştiri în legătură cu vizita în Ţările Române a călătorului francez Jean-Claude Flachat. In darea sa de seamă a călătoriilor tipărită la Lion în anul 1756, vorbeşte despre bogatele biblioteci particulare din ţară înţesate, zice el *cu cărţi de gust şi de preţ*. *Ioan M. Neda*

11. ISTORIA LITERATURII
(Texte şi Studii)

64. **Ciorănescu Al.**, *El Principe Transilvano*, în *Revista Fundaţiilor Regale*, 1945, nr. 1, p. 91—114. — Una dintre piesele de teatru ale marelui scriitor spaniol, Lope de Vega, este inspirată din capitolul atât de interesant al istoriei noastre, vremea lui Mihai Viteazul. Intitulată « Comedia del Prodigioso Principe Transilvano », piesa are ca erou principal pe Sigismund Bathory, Principele Transilvaniei, al cărui rol, în lupta contra Turcilor este confundat cu acela, pe care, în realitate l-a avut Mihai Viteazul, fiind mult idealizat datorită propagandei catolice. Totuşi, informaţia istorică a autorului este destul de exactă şi foarte bogată. Informatorul lui Lope de Vega era un bun cunoscător al evenimentelor din Transilvania, din jurul anului 1595. Cercetătorul ajunge la concluzia dintr'un studiu comparativ, al piesei lui Lope de Vega şi al informaţiilor păstrate dela iezuitul spaniol Alonso Carillo, venit în Transilvania la 1591, ca guvernator al lui Sigismund Bathory, că acesta ar fi dat toate ştirile lui Lope de Vega, când în 1596 a venit într'o misiune diplomatică la Madrid. *Corina Nicolescu*

65. **Mureşeanu Florea**, *Cazania lui Varlaam*, 1643-1943. *Prezentare în imagini*, Kolozsvár (Cluj), ed. Eran, 1944, în 4⁰, XVI + 248 p. — Cartea e scrisă cu prilejul împlinirii a trei sute de ani dela tipărirea « Cărţii româneşti cu învăţătură » a mitropolitului Varlaam al Moldovei. Autorul încearcă să strângă la un loc toate cunoştinţele ce avem momentan despre învăţatul prelat moldovean, insistând asupra Cazaniei — cartea reprezentativă a mitropolitului — care a avut, cum de altfel subliniază preotul Mureşanu, o circulaţie puţin obişnuită. Preţuirea ei de către cetitori o evidenţiază prin exemple documentate. In intervalul 1644 — 1943 a fost retipărită de 17 ori. Preotul Mureşanu cunoaşte, în lucrarea sa, 24 de exemplare ale Cazaniei, păstrate în Ardealul de Nord. Mai are informaţii despre existenţa a încă alte nouă exemplare şi descrie ca manuscrise copii de pe ea numai patru, dar dă informaţii şi despre altele. Ne face de asemenea cunoscut meşteşugul tipografic cu care s'a tipărit cartea şi reproduce multe xilogravuri, iniţiale şi vignete adeseori în mărimea originală. Ajunge la concluzia că Varlaam a tipărit, în acelaşi an, Cazania sa în două ediţii. *G. T. Ionescu*

66. **Popovici D.**, *Etape în desvoltarea literaturii române*, Sibiu, 1944, 19 p. în 8⁰, extras din *Transilvania*, anul 75, nr. 8-9. — In linii generale acest articol face parte, ca introducere, din volumul masiv : *La littérature roumaine à l'époque des lumières*, care a apărut anul acesta la Sibiu (vezi recenzia d-lui Z. Pâclişanu, în *Rev. Ist. Rom.*, XV, 1945, p. ...). *Nestor Camariano*

12. CULTURALE VARIA
(Şcoală, Presă, Relaţii Culturale)

67. **Domşa Ion**, *Biblioteca centrală a Asociaţiunii (Astra). Istoric. Desvoltare. Perspective*, în *Transilvania*, 76 (1945), nr. 3-4, p. 38-58. — Una din marile biruinţe ale Asociaţiunii Culturale a Românilor din Transilvania a fost alcătuirea

și ridicarea la un înalt rol a Bibliotecii Centrale « Astra ». Ea trebuia să devină « depozitara produselor spirituale ale poporului român, în deosebi cel transilvan ». Donațiunile i-au fost primul fond al începutului său și canonicul T. Cipariu, dăruitorul de temelie al ei. Se arată străduințele începuturilor bibliotecii și străduitorii ridicării ei la un nivel înalt. Activitatea diferiților bibliotecari și evoluția organizării bibliotecii se bucură de mare atenție din partea autorului ca și continuele danii ce măresc depozitul. In fața adunărilor generale ale Asociațiunii, bibliotecarul trebuia să prezinte raportul situației bibliotecii în acel moment și firește diferitele propuneri ce avea de făcut în legătură cu organizarea și bunul mers al ei. Un catalog al bibliotecii este alcătuit de Nicolae Petra-Petrescu ales bibliotecar după ce în 1877, I. Crețu demisionează. « La sfârșitul anului 1900, în pragul a 40 de ani dela întemeiere, biblioteca Asociațiunii îngloba 3.944 opere în 5.613 volume, 4.203 broșuri și 22 hărți ». Tot în pragul secolului XX, Asociațiunea pune în programul său ridicarea « unei case naționale care să cuprindă pe lângă un muzeu istoric-etnografic și biblioteca, aranjată în condițiuni cât mai bune ». In 1903 se pune piatra fundamentală a Muzeului și în 1904 se amenajează și o sală de lectură a bibliotecii adusă și ea în această clădire. In preajma războiului celui mare, biblioteca avea 7.439 opere în 9.345 volume, 227 periodice (în 1,677 volume) complete și 518 incomplete, organizate după sistemul Academiei Române. O nouă organizare a depozitului se face de Horia Petra-Petrescu, noul bibliotecar, când se constată că, în 1931, biblioteca dispunea de 53.011 volume și broșuri, 1.000 volume reviste și 1.004 ziare, toate catalogate. Ultimul raport, din 1944, asupra depozitului său, arată o creștere vertiginoasă. Sunt 97.577 volume, 4.525 periodice, colecții de reviste și ziare. Articolul aruncă o ochire în încheiere și asupra problemelor care s'au pus în privința desvoltării Bibliotecii Asociațiunii dela Unire încoace, din care unele nu au fost încă rezolvate. *G. T. Ionescu*

68. **Naghiu Iosif,** *O colecție numismatică diecesană*, în *Cronica numismatică și arheologică*, XX (1945), nr. 133—134, p. 3-4. — Este vorba de colecția numismatică dela episcopia româno-unită a Lugojului. Sunt amintiți donatorii, în fruntea cărora se află preotul Vicențiu Grozescu, precum și numărul monetelor donate, fără vreo descriere a lor. *Nestor Camariano*

69. **Vartolomei Vasile,** *Mărturii culturale bihorene*, Cluj, 1944, 405 p. — In prima parte a lucrării intitulată « Epoca începuturilor » se urmăresc primele manifestări de vieață culturală din regiunea Bihariei, din secolul XIV până în secolul al XVIII-lea, în partea a doua « Epoca realizărilor », activitatea membrilor « Societății de leptură », fondată în anul 1855 la Oradea.
Corina Nicolescu

13. ISTORIA LOCALĂ

70. **Bălașa D. pr.,** *Documente*, în *Oltenia*, IV (1943), p. 107—121. — Referitoare la satul *Aninișul* (Gorj) și satul *Cârlogeni* (pe Olteț). Sunt dintre anii 1669 Aug. 25 și 1792 Ghenar 24. *Ioan M. Neda*

71. **Ceredarec N.,** *O precizare toponimică*: *Ocop-Lenţeşti*, în *Hrisovul*, IV (1944), p. 121—123. — Autorul identifică numele ridicăturilor de pământ dela Nord de Cernăuți, pe malul stâng al Prutului — cărora oamenii de acolo le zic « Ocope » (exact « Ocopuri ») — cu satul Lențești, cunoscut prin lupta dată acolo la 1497 între un grup de călăreți mazovieni și vornicul Boldur. Numai că

autorul pentru a explica noţiunea de « ocop » se adresează, greşit, unui dicţionar de limbă ucraineană, ca de pildă Kuzela şi Rudničkyj, *Ukrainisch-deutsches Wörterbuch*, Leipzig, 1943, în care crede d-sa că a găsit tradus « substantivul okin, genetiv okóny şi nom. plural okónu, prin şanţ cu val » etc. Dovadă că autorul nu poate citi tiparul ucrainean. Căci în acest dicţionar, ca de altfel în toate dicţionarele similare şi deci fireşte şi în însăşi limba ucraineană nu se găseşte cuvântul « okin » ci « okip » (окіп-у, pl. окіпи), cu acelaşi înţeles. Dar nu dela cuvântul « okip » a rămas la noi numirea de « ocopuri » pentru urmele întăriturilor dela Lenţeşti. Numele, ca restul fortificaţiilor, ne-au fost transmise de Poloni, în limba cărora există noţiunea de *okop-u*, plural *okopy*, cu înţelesul de săpături, şanţuri, întărituri. Numele s'a putut păstra şi transmite mai ales că satul Lenţeşti sau Lencăuţi e cunoscut din vechime prin iarmaroacele româno-polone, ce se ţineau acolo. De altfel încă din anul 1931 d. I. Nistor în lucrarea d-sale *Lagărele dela Lenţeşti şi Şerăuţi şi « campaniile bucovinene » ale regelui Sobieski*, în *Inchinare lui Nicolae Iorga*, p. 297—307, a identificat localitatea cu « ocopurile » ei, încât precizarea toponimică a d-lui Ceredarec nu precizează nimic nou, ci cel mult o lipsă de informaţie bibliografică.

Ilie Corfus

72. **Georgescu H.,** *Bucureştii, oraş nou?*, în *Simetria*, VI (1945), p. 49-59. — Câteva juste constatări în legătură cu aspectul arhitectonic de azi al oraşului Bucureşti. *C. Nicolescu*

73. **Neda Ioan M.** şi **Cărăbiş Vasile,** *Documente din judeţul Gorj*, în *Oltenia*, IV (1943), p. 123—137. — Referitoare la satele Stolojeni, Roşiuţa (Mehedinţi) şi Câmpul Fomii. Ele sunt în majoritate zapise de vânzare, având datele între anii 1789 Martie 3 şi 1825 Mai 9, în număr de 17 piese. Se aduc următoarele rectificări de transcriere: la doc. 2, în loc de *am aşezat* se va citi *s'au aşezat*; la doc. 10, în loc de *Golanuşi* se va citi *Gomnuşii*; la doc. 13, în loc de 1841 se va citi « 1842 », iar după *fiul meu* se va adăuga *Ion fiind* şi nu *Ion Giudă*; la doc. 15 în loc de *Târtoba*, se va citi *Târtava*. Cât priveşte numele de botez al d-lui Cărăbiş el este *Vasile*, iar nu *Ion*. *Ioan M. Neda*

74. **<Nicolăescu-Plopşor> C. S.,** *Miclăuşevăţ, Curilo şi Grădanovăţ*, în *Oltenia*, IV (1943), p. 153—159. — Satele Curilo şi Gărdanul au fost aşezate lângă Cerneţ în stânga Topolniţei, cuprinse între Topolniţa, oraşul Sec, Valea Turcului, slemnea Dumbrăviţei, matca Malovăţului şi apa Pleşuvei.

Ioan M. Neda

75. **<Nicolăescu-Plopşor> C. S.,** *Monografia judeţului Dolj*, în *Oltenia*, VI (1944), p. 1—194; IX (1944), p. 1—192; XI (1944), p. 1—192. — Se publică în cadrul monografiei, « *obşteasca catagrafie de toate satele aceştii plăşi (plasa Câmpului-Dolj) cu arătare anume de toţi lăcuitorii acestor sate şi cu adunare de numărul fieştecăreia stări, precum în lăuntru să arată* ». Singurul care până acum publică o asemenea lucrare întinsă. Sperăm că se vor mai găsi şi *alte elemente* pentru a-l imita. *Ioan M. Neda*

76. **<Nicolăescu-Plopşor C. S.>,** *Monografia judeţului Dolj*, în *Oltenia*, VII (1944), p. 1—192; X (1944), p. 1—194. — Se publică material folkloristic din judeţ, cuprinzând balade, doine şi cântece bătrâneşti şi pescăreşti. *Frumos tezaur sufletesc oltean.* *Ioan M. Neda*

77. **<Nicolăescu-Plopşor C. S.>**, *Moşia Urzica din Romanaţi*, în *Oltenia*, IV (1943), p. 139—150. — Documente din anii 1747 Iunie 14 şi 1789.
Ioan Neda

78. **N<icolăescu-Plopşor C. S.>**, *Satul Bucovăţul*, în *Oltenia*, IV (1943), p. 67—107.—Anexează un număr de documente dintre anii 1586 Iunie 18 şi 1588.
Ioan M. Neda

79. **<Nicolăescu-Plopşor C. S.>**, *Satul Bucureşti pe Luncavăţ*, în *Oltenia*, IV (1943), p. 159—161. — Satul Bucureştii nu a dispărut, ci şi-a schimbat doar numele în acela de *Marcea* şi este între Ioneştii Govorei şi Slăviteşti.
Ioan M. Neda

80. **Nicolaescu-Plopşor C. S. dr.**, *Satul Iamnicul*, în *Oltenia*, IV (1943), p. 52-67. — Sat cu un trecut destul de vechi. Alătură un număr de 19 acte transcrise din Arh. Stat. Buc., *Condica mânăstirii Jitianu*, nr. 723.
Ioan. M. Neda

81. **Popescu-Cilieni I. pr.**, *Ceva despre vechii proprietari ai satului Gogoşi-Mehedinţi*, în *Oltenia*, IV (1943), p. 161—162. — Au fost boierii Golescu şi vornicul Creţulescu. Au fost două sute în Mehedinţi cu acest nume. Dela 1845 unul face parte din judeţul Dolj. Credem că de acesta din Dolj e vorba.
Ioan M. Neda

82. **Verşescu Gh.**, *Mahalaua Valea Viei, Piatra-Neamţ*, Piatra Neamţ, 1944, 396 p. 20 fot. — O monografie istorică şi sociologică a unui cartier al oraşului Piatra-Neamţ. *C. Nicolescu*

14. ROMÂNII DE PESTE HOTARE

83. **Lascaris M.**, *Les Vlachorynchines, une mise au point*, în *Revue historique du sud-est européen*, XX (1943), p. 182—189. — Se urmăreşte menţiunea Rynchinilor în diferite studii şi conchide pe temeiul analizei în deosebi a textului lui Uspenskij că aceşti Rynchini nu este exclus să fie Vlachorynchini.
R. I. Perianu

84. **Papacostea V.**, *Deux documents autographes de Moscopolis*, în *Balcania*, VI (1943), Bucureşti, p. 520—525. — Două contracte de vânzare, unul din 3 Martie 1807, celălalt din Iunie 1811, perioada de decadenţă a Moscopolei, din care se desprinde rolul preponderent, pe care l-a avut în toată această vreme marele cărturar, preotul Daniil Moscopoleanul, care înlocuia magistraţii şi arhonţii oraşului fugiţi din cauza nenorocirilor. In anexe sunt date ambele documente în original, în limba greacă. *C. Nicolescu*

CRONICĂ

Institutul de Istorie Națională din București. — O notă despre « L'Institut d'Histoire Nationale de Roumanie » de Xavier d'Abry în *Revue d'histoire comparée. Etudes hongroises*, XXI (1943), p. 594—595.

Reproduce expunerea de motive a Decretului aproape în întregime și arată apoi, pe scurt, parafrazând decretul, organizarea Institutului. Incheie prin a arăta că « l'activité effective de l'Institut d'Histoire Nationale a commencé dans la seconde moitié de l'année 1942 ».

R. I. R.

INDICE

DIN PUBLICAȚIILE INSTITUTULUI DE ISTORIE NAȚIONALĂ DIN BUCUREȘTI

DIRECTORUL INSTITUTULUI: CONSTANTIN C. GIURESCU

DOCUMENTE:

Maria I. Negreanu, *Românii din Tg.-Săcuesc și satele învecinate, după condica bisericii ortodoxe din Tg.-Săcuesc (1781—1898)*, București, 1943, 115 p. în 8⁰ + 3 planșe și 2 hărți.

George D. Florescu, *Divanele domnești din Țara Românească*, vol. I, 1389—1495, București, 1943, 373 p. în 8⁰ + 2 planșe.

Vasile Grecu, *Viața Sfântului Nifon. O redacțiune grecească inedită*, București, 1944, 195 p. în 8⁰ + 5 planșe.

C. Giurescu, *Material pentru istoria Olteniei supt Austriaci*, vol. II—III, publicate de Const. C. Giurescu, București, 1944, XXVIII + 543 și L + 410 p. în 8⁰.

Dr. Sterie Stinghe, *Contribuțiuni la cunoașterea trecutului Românilor din Scheii-Brașovului. Vieața căpitanului Ilie Birt, cu 181 de acte (între anii 1732—1789)*, București, 1945, 343 p. în 8⁰.

STUDII:

***, *Siebenbürgen*, București, 1943, 2 vol., X + 793 p. în 4⁰, cu numeroase ilustrații, hărții și grafice.

Emil Micu, *Contribuțiuni la istoricul Regimentului grăniceresc întâi valah*, București, 1943, 119 p. în 8⁰.

N. I. Șerbănescu, *Istoria mânăstirii Snagov*, București, 1944, 221 p. în 8⁰ + II planșe.

***, *In amintirea lui Constantin Giurescu la douăzeci și cinci de ani dela moartea lui (1875—1918)*, București, 1944, 562 p. în 4⁰ cu 29 reproduceri.

Al. A. Vasilescu, *Diplomele lui Sigismund I, regele Ungariei, și Ioan Huniade, Voevodul Transilvaniei, dela mănăstirea Tismana sunt false*, București, 1944, 116 p. în 8⁰.

I. D. Suciu, *Nicolae Tincu Velia (1816—1867). Viața și opera lui*, București, 1945, 538 p. în 8⁰ + 9 ilustrații.

Sabin Mănuilă, *The Vienna award and its demographical consequences*, Bucharest, 1945, 56 p. în 8⁰.

Zenobie Pâclișanu, *Hungarian authors on the roumanian character of Transylvania*, Bucharest, 1945, 27 p. în 8⁰ + 2 hărți.

Iosif Stoichiția, *Public healt in Transilvania after the Union*, Bucharest, 1945, 73 p. în 8⁰.

Zenobie Pâclișanu, *Le caractère roumain de la Transilvanie vu par les écrivains hongrois*, Bucarest, 1945, 26 p. + 2 hărți.

MONITORUL OFICIAL ȘI IMPRIMERIILE STATULUI
IMPRIMERIA NAȚIONALĂ. — BUCUREȘTI 1946.

C. 36.170.